

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

अथवैशाखमासमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

सवैशाखमासप्रशंसनं तन्मासस्नानमाहात्म्यवर्णनम्

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत्
सूत उवाच

भूयोऽप्यङ्गभुवं राजा ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । पुण्यं माधवमाहात्म्यं नारदं पर्यपृच्छत
अम्बरीष उवाच

सर्वेषामपि मासानां त्वत्तो माहात्म्यमञ्जसा । श्रुतं मया पुरा ब्रह्मन्यदाचोक्तं तदा त्वया
वैशाखः प्रवरो मासो मासेष्वेतेषु निश्चितम् ।

इति तस्माद्विस्तरेण माहात्म्यं माधवस्य च ॥ ३ ॥

श्रोतुं कौतूहलं ब्रह्मन्कथं विष्णुप्रियो ह्यसौ । के च विष्णुप्रिया धर्मा मासे माधववल्लभे
तत्राऽप्यस्य तु कर्तव्याः के धर्मा विष्णुवल्लभाः ।

किं दानं किं फलं तस्य कमुद्दिश्याऽऽचरेदिमान् ॥ ५ ॥

कैर्द्रव्यैः पूजनीयोऽसौ माधवो माधवागमे । एतन्नारद! विस्तार्य मह्यं श्रद्धावतेवद ॥
श्रीनारद उवाच

मया पृष्ठः पुरा ब्रह्मामास धर्मान्पुरातनान् । व्याजहार पुराप्रोक्तं यच्छ्रियं परमात्मना
ततो मासा विशिष्योक्ताः कार्तिको माघ एव च ।

माघवस्तेषु वैशाखं मासानामुत्तमं व्यधात् ॥ ८ ॥

प्रथमोऽध्यायः]

* वैशाख ज्ञानमाहात्म्यवर्णनम् *

६०१

मातेव सर्वजीवानां सदैवेष्ट प्रदायकः । दानयज्ञव्रतस्नानैः सर्वपापविनाशनः ॥ ६ ॥
धर्मयज्ञक्रियासारस्तपःसारः सुरार्चितः । विद्यानां वेदविद्येव मन्त्राणां प्रणवो यथा
भूरुहाणां सुरतरुर्धनूनां कामधेनुवत् । शेषवत्सर्वनागानां पक्षिणां गरुडो यथा ॥
देवानां तु यथा विष्णुर्वर्णानां ब्राह्मणो यथा । प्राणवत्प्रियवत्सूनां भार्यवत्सुहृदां यथा
आपगानां यथा गङ्गा तेजसां तुरविर्यथा । आयुधानां यथा चक्रं धातूनां काञ्चनं यथा
वैष्णवानां यथा रुद्रोरत्नानां कौस्तुभो यथा । मासानां धर्महेतूनां वैशाखश्चोत्तमस्तथा
नाऽनेन सदृशो लोके विष्णुप्रीतिविधायकः ।

वैशाखस्नाननिरते मेघे प्राग्यमोदयात् ॥ १५ ॥

लक्ष्मीसहायो भगवान्प्रीतिं तस्मिन्करोत्यलम् । जन्तूनां प्रीणनं यद्वदन्नेनैव हि जायते
तद्वद्वैशाखस्नानेन विष्णुः प्रीणात्यसंशयम् । वैशाखस्नाननिरताञ्जनान्दृष्ट्वाऽनुमोदते ॥
तावतापि विमुक्तोऽघैर्विष्णुलोके महीयते । सकृत्स्नात्वा मेघसंस्थे सूर्ये प्रातः कृताह्निकः

महापापैर्विमुक्तोऽसौ विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ।

स्नानार्थं मासि वैशाखे पादमेकं चरेद्यदि ॥ १६ ॥

सोऽश्वमेधायुतानाञ्च फलमाप्नोत्यसंशयम् ।

अथवा कूटचित्तस्तु कुर्यात्सङ्कल्पमात्रकम् ॥ २० ॥

सोऽपि क्रतुशतं पुण्यं लभेदेव न संशयः । यो गच्छेद्दनुरायामं स्नानं मेघगते रवौ ॥

सर्वबन्धविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ।

त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि ब्रह्माण्डान्तर्गतानि च ॥ २२ ॥

तानि सर्वाणि राजेन्द्र! सन्ति बाह्येऽल्पके जले ।

तावद्विलिखितपापानि गर्जन्ति यमशासने ॥ २३ ॥

यावन्न कुरुते जन्तुर्वैशाखे स्नानमम्भसि । तीर्थादिदेवताः सर्वा वैशाखे मासि भूमिप !

बहिर्जलं समाश्रित्य सदा सन्निहितानृप । सूर्योदयं समारभ्य यावत्पङ्कटिकावधि ॥

तिष्ठन्ति चाऽऽज्ञया विष्णोर्नराणां हितकाम्यया ।

तावन्नागच्छतां पुंसां शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥

स्वस्थानं यान्ति राजेन्द्र! तस्मात्स्नानं समाचरेत् ॥ २६ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे वैशाखमासप्रशंसापूर्वक-
वैशाखस्नानमाहात्म्यवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

वैशाखेनानादानफलमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

न माधवसमोमासो न कृतेन युगं समम् । न च वेदसमं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गायामसम्
न जलेन समं दानं न सुखं भार्यायामसम् । न कृषेस्तु समं वित्तं न लाभोजीवितात्परः
न तपोऽनशानात्तुल्यं न दानात्परमं सुखम् । न धर्मस्तु दयातुल्यो न ज्योतिश्च भुषासमम्
न तृप्तिरशानात्तुल्या न वाणिज्यं कृषिः समम् । न धर्मेण समं मित्रं न सत्येन समं यशः
नारोग्यसममुत्थानं न त्राता केशवात्परः । न माधवसमं लोके पवित्रं कवयोविदुः ॥
माधवः परमो मासः श्रेयसायिप्रियः सदा । अत्र तेन क्षिपेद्यस्तु मासं माधववल्लभम्
तिर्यग्योनिं स यात्याशु सर्वधर्मबहिष्कृतः । अत्र तेन गतो येयां माधवो मर्त्यधर्मिणाम्
इष्टापूर्ते वृथा तेषां धर्मो धर्मभृताम्बरः । प्रवृत्तानां तु मर्त्याणां माधवेऽनियमेकृते ॥
अवश्यं विष्णुसायुज्यप्राप्तोऽत्येव न संशयः । सन्तीह बहुवित्तानि व्रतानि विविधानि च
देहाऽऽयासकराण्येव पुनर्जन्मप्रदानि च । वैशाखस्नानमात्रेण न पुनर्जायते भुवि ॥
सर्वदानेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् । तत्फलं सम्वाप्नोति माधवे जलदानतः ॥
जलदानासमर्थेन परस्याऽपि प्रबोधनम् । कर्तव्यं भूतिकायेन सर्वदानाधिकं हितम्
एकतः सर्वदानानि जलदानं हि चैकतः । तुल्यमारोपितं पूर्वं जलदानं विशिष्यते ॥
मार्गेऽध्वगानां यो मर्त्यः प्रपादानं करोति हि । स कोटिकुलमुद्भृत्य विष्णुलोके महीने

देवानां च पितॄणाञ्च ऋषीणां राजसत्तम! । अत्यन्तप्रीतिदं सत्यं प्रपादानं संशयः
प्रपादानेन सन्तुष्टा येनाऽध्वमकर्मिताः । तोषितास्तेन देवाश्च ब्रह्मविष्णुशिवादयः
सलिलं सलिलेच्छूनां छत्रं छाया मपीच्छताम् ।
व्यजनं व्यजनेच्छूनां वैशाखे मासि भूमिप! ॥ १७ ॥

जलं छत्रं च व्यजनं दानं येषां विशिष्यते । माधवे मासि सम्प्राप्ते ब्राह्मणाय कुटुम्बिने
अदत्त्वोदककुम्भश्च चातको जायते भुवि ॥ १८ ॥

यो दद्याच्छीतलं तोयं तृताय महात्मने । तावन्मात्रेण राजेन्द्र! राजसूयायुतं लभेत्
धर्मधर्मार्तविप्राय वीजयेद्द्वयजनेन यः । तावन्मात्रेण निष्पापो विहगाधिपतिर्भवेत्
अदत्त्वा व्यजनं भूप ! वैशाखे तु द्विजातये । वातरोगशताकीर्णा नरकानेव विन्दति
यो वीजयेत्पटेनाऽपि पथि श्रान्तं द्विजोत्तमम् ।

तावताऽथ विमुक्तोऽसौ विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २३ ॥

यस्तालव्यजनं वाऽपि दत्त्वा शुद्धेन चेतसा । विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोकंसगच्छति
सद्यः श्रमहरं पुण्यं न दद्याद्द्वयजनं नरः । नारकी यातनां भुक्त्वा कश्मलो जायते भुवि
आध्यात्मिकादिदुःखानां शान्तये मनुजे खर । छत्रं दद्यात्प्रयत्नेन वैशाखे मासि वा सकृत्
अच्छत्रो नरो यस्तु वैशाखे माधवप्रिये । छायाहीनो महाक्रूरः पिशाचो भुवि जायते
यो यद्यात्पादुके दिव्ये माधवे माधवप्रिये । यमदूतौ तिरस्कृत्य विष्णुलोकंसगच्छति
पादत्राणं तु यो दद्याद्द्वैशाखे माधवागमे । न तस्य नारको लोको न कलेशापेहिकाश्च ये
पादुके याचमानाय यो दद्याद्ब्राह्मणाय च । स भूपालो भवेद्भूमौ कोटिजन्मस्वसंशयम्
अनाथमण्डपं मार्गे श्रमहारि करोति यः । तस्य पुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपि न शक्यते
मध्याह्ने ब्राह्मणं प्राप्तमतिथिभोजयेद्यदि । न तस्य फलविश्रान्तिर्ब्रह्मणाऽपि निरूपिता
सद्यः स्वाप्यायनं नृणामन्नदानं नराधिप !

तस्मान्नास्तेन सदृशं दानं लोकेषु विद्यते ॥ २३ ॥

मार्गश्रान्ताय विप्राय प्रथमं प्रददाति यः । तस्य पुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपि न शक्यते
दारापत्यगृहादीनि वा सोऽलङ्कारभूषणम् । असह्यं नाऽश्नतः पुंसः सह्यं भुक्त्वतो ध्रुवम्

तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति । वैशाखे येन चादत्तं मार्गश्रान्ते च भूसुरैः
सपिशाचोभवेद्भूमौस्वमांसान्येव खादति । यथाविभूतिदातव्यं तस्मादन्नं द्विजातये
अन्नदो मातृपित्रादीन्विस्मारयतिभूमिप । तस्मादन्नं प्रशंसन्ति लोकास्त्रैलोक्यवर्तिनः
मातरः पितरश्चापि केवलं जन्महेतवः । आनन्दं पितरं लोके वदन्ति च मनीषिणः ॥
अन्नदे सर्वतीर्थानि अन्नदे सर्वदेवताः । अन्नदे सर्वधर्माश्चतिष्ठन्त्यरिश्चराजय ॥ ४० ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दाननिरूपणं नाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

विविधदानमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

योमर्त्या द्विजवर्यायपर्यङ्कुं ददाति हि । यत्रस्त्वस्थः सुखं शेतेशीतानिलनिषेवितः
धर्मसाधनभूते हि देहे नैरुज्यमाप्नुते । तं दत्त्वा सकलं तापं निरस्य गतकल्मषः ॥२॥
अखण्डपदवीं याति योगिनामपिदुर्लभाम् । वैशाखेधर्मतप्तानां श्रान्तानां तु द्विजन्मनाम्
दत्त्वा श्रमापहं दिव्यं पर्यङ्कुं मनुजेश्वर । न जातु सीदते लोके जन्ममृत्युजरादिभिः ॥
गृहीत्वा ब्राह्मणो यत्र शेतेशीतजीवमास्थितः । आसीने सकलं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम्
विलयं याति राजेन्द्र! करूर इव चाऽग्निना । शयने ब्रह्मनिर्वाणं सनरोयाति निश्चितम्
यो दद्यात्कशिपुं मासे वैशाखे स्नानवल्लभे । सर्वभोगसमायुक्तस्तस्मिन्नेव हि जन्मनि
सान्वयो वर्तते नूनं रोगादिभिरनाहतः । आयुष्यं परमारोग्यं यशोधैर्यश्च विन्दति
नाऽधार्मिकः कुले तस्य जायते शतपौरुषम् ।
भुक्त्वा तु सकलभोगांस्ततः पञ्चत्वमेप्स्यति ॥ ६ ॥

निर्धृताखिलपापस्तु ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति । श्रोत्रियाय द्विजेन्द्राय यो दद्यादुपबर्हणम्
सुखं निद्रा चिनायेन न नृणां जायते क्वचित् । सर्वेषामाश्रयो भूत्वा भुविसा प्राज्यमश्नुते
पुनः सुखी पुनर्भोगी पुनर्धर्मपरायणः । आसप्तजन्म राजेन्द्र! जायते सर्वतो जयी ॥
पश्चात्सप्तकुलैर्युक्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते । तार्णं कटं तु यो दद्यात्कटमन्यदथापि वा
तत्र शेते स्वयं विष्णुर्यत्रस्थः परमेश्वरः । यथा जलगता चोर्णा न जलैर्भिद्यते क्वचित्
तथा संसारगो जन्तुः संसारे न च बध्यते । आसने शयने सक्तः कटदः सर्वतः सुखी
प्रश्रये शयनार्थाय यो दद्यात्कटकम्बलम् । तावन्मात्रेण मुक्तः स्यान्नात्र कार्या विचारणा
निद्रया हीयते दुःखं निद्रया हीयते श्रमः । सा निद्रा कटसंस्थस्य सुखं सञ्जायते ध्रुवम्
यो दद्यात्कम्बलं राजन्वैशाखे माधवाऽऽगमे । अपमृत्योः कालमृत्योर्मुक्तो जीवति वैशतम्
दद्याद्द्वस्त्रं सूक्ष्मतरं द्विजेन्द्रे धर्मकशिते । पूर्णमायुः समाप्नोति परत्र च परां गतिम्
अन्तस्तापहरं दिव्यं कर्पूरं तु द्विजातये । दत्त्वा मोक्षमवाप्नोति दुःखशान्तिश्च विन्दति
कुसुमानि च यो दद्यात्कुङ्कुमञ्च द्विजातये ।

सार्वभौमो भवेद्राजा सर्वलोकवशङ्करः ॥ २१ ॥

पुत्रपौत्रादिभोगांश्च भुक्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् । त्वगस्थिगतसन्तापं सद्यो हरति चन्दनम्
तापत्रयविनिर्मुक्तस्तदत्त्वा मोक्षमाप्नुयात् । औशीरं चापकं कौशं यो दद्याज्जलवासितम्
सर्वभोगेषु राजेन्द्र! स तु देवसहायवान् । पापहानिं दुःखहानिं प्राप्य निवृत्तिमाप्नुयात्
गोरोचनं मृगनाभिश्च दद्याद्द्वैशाखधर्मवित् । तापत्रयविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति ॥
ताम्बूलञ्च सकर्पूरं यो दद्यान्मेषगे रवौ । सार्वभौमसुखं भुक्त्वा परं निर्वाणमृच्छति
शतपत्रीञ्च यूथीञ्च मेषमासे ददन्नरः । स सार्वभौमो भवति पश्चान्मोक्षश्च विन्दति
केतकीं मल्लिकां वाऽपि यो दद्यान्माधवाऽऽगमे ।

स तु मोक्षमवाप्नोति मधुशासनशासनात् ॥ २८ ॥

पूगीफलं तु यो दद्यात्सुगन्धन्तु द्विजातये । नारिकेलफलं राज्ञस्तस्य पुण्यफलं शृणु
सप्त जन्म भवेद्विप्रो धनाढ्यो वेदपारगः । पश्चात्सप्तकुलैर्युक्तो विष्णुलोकं स गच्छति
विश्राममण्डपं यस्तु कृत्वा दद्याद् द्विजन्मने ।

तस्य पुण्यं फलं वक्तुं नाऽहं शक्नोमि भूपते! ॥ ३१ ॥

सुच्छायामण्डपंयस्तुसिकताऽऽकीर्णमञ्जसा । सप्रपंकारयेद्यस्तुसतुलोकाधिपोभवेत्
मार्गोद्यानं तडागं वाकूपमण्डपमेव च । यः करोति सधर्मात्मातस्यपुत्रैस्तुकिंफलम्
कृपस्तडाग मुद्यानं मण्डपञ्च प्रपा तथा । सुद्धर्मकरणं पुत्रः सन्तानं सप्तथोच्यते ॥
एतेष्वन्यतमाभावे नोर्ध्वं गच्छन्तिमानवाः । सच्छास्त्रश्रवणंतीर्थयात्रासज्जनसङ्गतिः
जलदानं चाभ्यदानमथत्थारोपणं तथा । पुत्रश्चेति च सन्तानं सप्तेऽतिविदो विदुः

नासन्ततिलभेलोकान्कृत्वा धर्मशतान्यपि ।

तस्मात्सन्तानमन्विच्छेत्सन्तानेष्वेकतो व्रजेत् ॥ ३७ ॥

पशूनां पक्षिणाञ्चैव मृगाणाञ्चैव भूरुहाम् ।

नोर्ध्वलोकं सुखं याति मनुष्याणां तु का कथा ॥ ३८ ॥

पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतम् । कर्पूरागुरुसंयुक्तं ददत्ताम्बूलमुत्तमम् ॥ ३९ ॥

शारीरैः सकलैः पापैर्मुच्यते नाऽत्र संशयः ।

ताम्बूलदो यशो धैर्यं श्रियमाप्नोति निश्चितम् ॥ ४० ॥

रोगी दत्त्वा विरोगः स्यादरोगी मोक्षमाप्नुयात् ।

वैशाखे मासि दद्यात्तक्रं तापविनाशनम् ॥ ४१ ॥

विद्यावान्धनवान्भूमौ जायते नात्र संशयः । न तक्रसदृशदानं धर्मकालेषु विद्यते ॥

तस्मात्तक्रं प्रदातव्यमध्वश्रान्तद्विजातये । जम्बीरसुरसोपेतं लसल्लवणमिश्रितम् ॥

यस्तक्रमलविघ्नस्तुदत्त्वामोक्षमवाप्नुयात् । यो दद्याद्दधिखण्डं तु वैशाखधर्मशान्तये

तस्य पुण्याफलं वक्तुं नाऽहं शक्नोमि भूमिप । यो दद्यात्तण्डुलान्दिव्यान्मधुसूदनवल्लभे

स लभेत्पूर्णमायुष्यं सर्वयज्ञफलं लभेत् । यो वृतं तेजसो रूपं गव्यंदद्याद्द्विजातये

सोऽध्वमेधफलमप्राप्य मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ ४६ ॥

उर्वारगुडसंमिश्रं वैशाखे मेघने रवी । सर्वपापविनिर्मुक्तः श्वेतद्वीपे वसेद्भुवम् ॥

यश्चेक्षुदण्डं सायाह्ने दिवा तापोपशान्तये ।

ब्राह्मणाय च यो दद्यात्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४८ ॥

वैशाखेपानकंदत्त्वासायाह्ने प्रमशान्तये । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात्
सफलं पानकं मेघमासे सायंद्विजातये । दद्यात्तेन पितृणां तु सुधापानं न संशयः ॥
वैशाखेपानकंचूतसुपक्वफलसंयुतम् । तस्य सर्वाणि पापानि विनाशयान्तिनिश्चितम्
यो दद्याच्चैत्रदर्शे तु कुम्भं पूर्णन्तु पानकैः । गयाश्राद्धशतं तेन कृतमेव न संशयः ॥
कस्तूरीकटुरोपेतं मल्लिकोशिरसंयुतम् । कलशं पानकैः पूर्णं चैत्रदर्शे तुमानवः ॥

दद्यात्पितृन्समुद्दिश्य स दण्णवतिदो भवेत् ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दाननिरूपणं नाम

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

वैशाखधर्मप्रशंसनवर्णनम्

नारद उवाच

तैलाम्ब्यङ्गं दिवा स्वापं तथा वै कांस्यभोजनम् ।

खट्वानिद्रां गृहे स्नानं निषिद्धस्य च भक्षणम् ॥ १ ॥

वैशाखे वर्जयेदष्टौ द्विभुक्तं नक्तभोजनम् । पद्मपत्रे तु यो भुङ्क्ते वैशाखे व्रतसंस्थितः

स तु पापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकञ्च गच्छति ।

वैशाखे मासि मध्याह्ने श्रान्तानां तु द्विजन्मनाम् ॥

पादावनेजनं कुर्यात्तद्व्रतं सुव्रतोत्तमम् ॥ ३ ॥

अध्वश्रान्तं द्विजं यस्तु मध्याह्ने स्वगृहागतम् । उपवेश्याऽऽसनेरम्यैकृत्वा पादावनेजनम्

धृत्वा शिरसि ताश्चापो विध्वस्ताखिलवन्धनः ।

गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नातो भवति निश्चितम् ॥ ६ ॥

अस्नायी वाऽप्यपत्राशी वैशाखंतु नयेद्यदि ।

रासभीं योनिमासाद्य पश्चादश्वतरो भवेत् ॥ ७ ॥

दृढाङ्गो रोगहीनश्च तथा स्वस्थोऽपि मानवः ।

वैशाखे तु गृहे स्नात्वा चाण्डालीं योनिमाप्नुयात् ॥ ८ ॥

वैशाखेमासिराजेन्द्रमेघसंस्थे दिवाकरे । न करोति बहिःस्नानं श्वानयोनिशतम्ब्रजेत्
अस्नात्वा वाऽप्यदत्त्वा च वैशाखेयेननीयते । सपिशाचोभवेन्नूनमवैशाखोदधोव्रजेत्
यो न दद्याज्जलं चान्नं वैशाखे लोभमानसः । पापहानिं दुःखहानिं नैवाप्नोति संशयः
नदीस्नानं तु यः कुर्याद्वैशाखे विष्णुतत्परः ।

जन्मत्रयार्जितात्पापान्मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ १२ ॥

समुद्रगनदीस्नानं कुर्यात्प्रातर्भगोदये । सप्तजन्मार्जितैः पापैस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥
कुर्यादुपसि यः स्नानं सप्तगङ्गासुमानवः । कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुच्यतेनात्र संशयः
जाह्नवी वृद्धगङ्गा च कालिन्दी च सरस्वती ।

कावेरी नर्मदा वेणी सप्तगङ्गाः प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥

देवखातेषु यः कुर्यात्प्रातर्वैशाखमज्जनम् । जन्मारभ्य कृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः
वैशाखे मासिसम्प्राप्ते योवापीष्ववगाहनम् । प्रातःकुर्यान्महाराज! महापातकनाशनम्
अपिगोष्पदमात्रेषु बहिःस्थेषु जलेषु च । तिष्ठन्ति सरितः सर्वा गङ्गाद्या इति निश्चयः
इति जानन्समाप्नोति सर्वतीर्थाधिकं फलम् ॥ १८ ॥

क्षीरं रसाधिकं क्षीरादधिकं दधिभूमिप! । दध्नोऽधिकं घृतं यद्वदूर्जो मासोऽधिकस्तथा
कार्तिकादधिको मासो माघाद्वैशाख उत्तमः ।

तस्मिन्मासे कृतो धर्मो वर्द्धते वटबीजवत् ॥ २० ॥

आढ्यो वाऽतिदग्निद्रोवा परतन्त्रोऽथ वा नरः । यद्वस्तुलभते तेन तद्वातव्यं द्विजातये
कन्दमूलफलं शाकं लवणं गुडमेव च । कोलं पत्रं जलं तक्रमानन्त्यायोपकल्पते २२
नाऽदत्तं लभते काऽपि ब्रह्माद्यैस्त्रिदशैरपि ॥ २३ ॥

दानेन हीनो हि भवेदकिञ्चनो निष्किञ्चनत्वाच्च करोति पापम् ।

पापादवश्यं नरकम्प्रयाति दातव्यमस्मात्सुखमिच्छता तदा ॥ २४ ॥

यथा गृहं सर्वगुणोपपन्नं परिच्छदैर्हीनमशोभनं तथा ।

मासेषु धर्मः सकलैष्वनुष्ठितो वैशाखहीनस्तु वृथैव याति ॥ २५ ॥

यथैव कन्या सकलैश्च लक्षणैर्युक्ताऽपि जीवत्पतिलक्षणा न हि ।

क्रियाऽपि साङ्गा सकलाऽपि राजन्वैशाखहीना तु वृथैव तां विदुः ॥ २६ ॥

दयाविहीनास्तु यथा गुणा वृथा वैशाखधर्मेण विना तथा क्रियाः ।

शाकं तु यद्वल्लवणेन हीनं न रोचते सर्वगुणोपपन्नम् ॥ २७ ॥

वैशाखहीनं तु तथैव पुण्यं न साधुसेव्यं न फलाप्तिहेतुः ।

यद्वन्न भूपासहिताऽपि शोभते वस्त्रेण हीना ललना सुरूपा ।

क्रियाकलापः सुकृतोऽपि पुम्भिर्न भासते तन्मधुमासहीनम् ॥ २८ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन येन केनाऽपि जन्तुना । धर्मो वैशाखमासे तु कर्तव्य इति निश्चयः
मधुसूदनमुद्दिश्य मेघसंस्थे दिवाकरे । प्रातःस्नात्वाऽर्चयेद्विष्णुमन्यथा नरकम्ब्रजेत्
कश्चिन्महीरथो राजा कामासकोजितेन्द्रियः । वैशाखस्नानयोगेन वैकुण्ठगतवान्स्वयम्
वैशाखः सफलो मासो मधुसूदनदेवतः । तीर्थयात्रातपोयज्ञदानहोमफलाधिकः ॥ ३२
प्रार्थनामन्त्रः ।

मधुसूदन देवेश! वैशाखे मेघगे रवौ । प्रातः स्नानं करिष्यामि निर्विघ्नं कुरुमाधव! ॥
अर्घ्यमन्त्रः ।

वैशाखे मेघगे भानौ प्रातः स्नानपरायणः । अर्घ्यं तेऽहं प्रदास्यामि गृहाण मधुसूदन!
गङ्गाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि च हृदाश्च ये । प्रगृहीतमथादत्तमर्घ्यसम्यक्प्रसीदथ
ऋतुभः पापिनां शास्ता त्वं यमः समदर्शनः । गृहाणाऽर्घ्यमयादत्तं यथोक्तफलदोभव
इति वाच्यं समर्प्याथ पश्चात् स्नानं समाचरेत् । वाससीपरिध्यायाऽथ कृत्वा कर्माणि सर्वशः
मधुसूदनमभ्यर्च्य प्रसूनैर्माधवोद्भवैः । श्रुत्वा विष्णुकथां दिव्यामेतन्मासप्रशंसिनीम्
कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुक्तो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ३६ ॥

न जातु खिद्यते भूमौ न स्वर्गे न रसातले । न गर्भे जायते कापिनभूयःस्तनपोभवेत्

वैशाखेकांस्यभोजीयस्तथाचाश्रुतसत्कथः । नस्नातो नापि दाताचनरकानेवगच्छति
ब्रह्महत्यासहस्रस्य पापं शाम्येत्कथञ्चन । वैशाखे येन न स्नातं तत्पापं नैव गच्छति
स्वाधीनेन स्वकायेनजलेस्वातन्त्र्यवर्तिनि । स्वाधीनजिह्वयोच्चार्यहरिरित्यक्षरद्वयम्
नकुर्याद्यदिर्वैशाखे प्रातःस्नानं नराधमः । जीवन्नैव स पञ्चत्वमागतो नाऽत्र संशयः
येन केनाप्युपायेन माधवे मधुसूदनम् । नार्चयेद्यदि मूढात्मा शौकरीं योनिमाप्नुयात्
योऽर्चयेत्तुलसीपत्रवैशाखे मधुसूदनम् । नृपो भूत्वा सार्वभौमःकोटिजन्मसुभोगवान्
पश्चात्कोटिकुलैर्युक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ४६ ॥

विविधैर्भक्तिमार्गैश्चविष्णुं सेवेतयोव्रतैः । सगुणंनिर्गुणंवाऽपिनित्यंध्यायेदनन्यधीः
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्येनारदास्वरीपसम्वादे वैशाखधर्मप्रशंसानाम्
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

वैशाखश्रेष्ठत्वनिरूपणम्

अम्बरीष उवाच

वैशाखःसर्वधर्मैभ्यस्तपोधर्मैभ्यएवच । सकथंसर्वमासेभ्योदानेभ्योऽप्यधिकोऽभवत्
नारद उवाच

तद्वक्ष्यामि महाप्राज्ञ! शृणु चैकमना भव । कल्पान्तेदेवराड्विष्णुःशेषशायीमहाप्रभुः
कुक्षिस्थलोकसङ्क्षोऽयं स शेते प्रलयार्णवे । अनेको ह्येकतांप्राप्यभूतिभिर्योगमायया
निमेषस्यावसानेन श्रुतिभिर्वोधितस्ततः । कुक्षिस्थजीवसङ्ख्यानारक्षां चक्रे दयानिधिः
तत्तत्कर्मफलप्राप्त्यै सृष्टिं स्रष्टुं मनो दधे । तस्य नाभेरभूत्पद्मं सौवर्णं भुवनश्रयम्
ब्रह्माणं जनयामास वैराजं पुरुषाढ्यम् । तस्मिन्ससर्ज भगवान्भुवनानि चतुर्दश ॥ ६ ॥

भिन्नकर्माशयान्प्राणिसङ्घांश्च विविधान्वहून् ।
त्रिगुणान्प्रकृतिं लोके मर्यादाश्चाधिपांस्तथा ॥ ७ ॥
वर्णाश्रमविभागांश्च धर्मकलृप्तिश्च सोऽकरोत् ।
वेदैश्चतुर्भिस्तन्त्रैश्चसहितान्स्मृतिभिस्तथा ॥ ८ ॥

पुराणोरितिहासैश्च स्वाज्ञारूपैर्महेश्वरः । ऋषीन्प्रवर्तकांश्चक्रे धर्मगुण्यै महाप्रभुः ॥
तैःप्रवर्तितधर्मास्तुवर्णाश्रमविभागजाः । प्रजाःश्रद्धधिरसर्वाःस्वोचितान्विष्णुतोषदान्
तांस्तु प्रवर्तमानांस्तु स्वाश्रमान्द्रष्टुमीश्वरः ।

हृदिस्थोऽप्यव्ययः साक्षाद्विभीषार्थं परीक्षया ॥ ११ ॥

अनूतान्कुशलान्यत्रधर्मान्कुर्वन्तिवैप्रजाः । सकालःकोभवेद्विद्वानितिसञ्चिन्तयत्प्रभुः
वर्षाकालोमयासृष्टःसीदन्त्यस्ताइमाः प्रजाः । तत्रानूतान्कुर्वन्तिधर्मान्पङ्काद्युद्रुताः
तान्द्रष्टुं कोप एव स्यात्तेषु तुष्टिर्नमे भवेत् । मयेश्विता न सीदन्तुतस्मात्तानवलोकये
शरदपि तथा पूर्तिः कर्षणान्नैव जायते । केचित्पक्वफलासक्ताः केचिद्वृष्टिभिरर्दिताः
केचिच्छीतादिताश्चैव तान्द्रष्टुं रोष एव मे । वैगुण्यं पश्यतश्चैव न मेतोषोऽभिजायते
उत्थापनं तुनेच्छन्ति प्रातर्हेमन्त आगते । कोपो मेऽनुत्थितान्द्रष्टुप्रातः सूर्योदयेसति
शिशिरेऽपि तथैवार्ताः प्रातःकालइमाःप्रजाः । तथापक्वफलादानाशक्ताह्यनिशमञ्जसा
पुनःशीतादिताःप्रातःस्नानार्थमितिचिन्तिताः । तेषांतु कर्मलोपःस्यान्नैवपूर्तिःकथञ्चन
प्रेक्षायाः समयो नाऽयमिति चिन्ताऽऽकुलो विभुः ।

वसन्तसमयं मेने सर्वापत्तिनिवारकम् ॥ २० ॥

स्नाने दाने तथा यागे क्रियायां भोगएव च । नानाधर्मविधाने चह्यनुकूलस्त्वयं हृतुः
अप्रयासेनलभ्यानिद्रव्याण्यसुभृतां ध्रुवम् । येन केनापि द्रव्येणतुष्टिस्तनुभृतां भवेत्
विष्णोराधारभूतानां तद्द्रव्यं धर्मसाधनम् । वसन्तेसकलद्रव्यंप्राणिनांतुसुखावहम्
दानयोग्यं धर्मयोग्यंभोगयोग्यंतुसर्वशः । निर्धनानांतुपङ्खादिविकलानांमहात्मनाम्
द्रव्याणिच सुलभ्यानिजलादीनिनसंशयः । द्रव्यैरतैःस्वात्महितं धर्मकुर्वन्तिमत्प्रियाः
पत्रैः पुष्पैः फलैरन्यैः शाकैश्चापि प्रियोक्तिभिः ।

सकताम्बूलैश्चन्दनाद्यैः पादप्रक्षालनादिभिः ॥ २६ ॥

प्रश्रयाद्यैरहो तेषां वरदोऽहमितीत्यन् । सञ्चित्य भगवान्विष्णुः प्रतस्थे रमयासह
वनानि सर्वतः पश्यन्विकसत्कुसुमानि च । हृष्टपुष्टजनाकीर्णमत्तालिविजसेवितम् ॥

आश्रमाणां महार्हाणां वनग्रामनिवासिनाम् ।

प्राङ्गुणादीनि रम्याणि ह्युद्यानानि स्थलानि च ॥ २६ ॥

रमायै दर्शयन्विष्णुः सह देवैर्मुनीश्वरैः । सिद्धचारणगन्धर्वकिन्नरोगराक्षसैः ॥

स्तूयमानोऽभ्यगाद्गोहान्वर्णाश्रमनिवासिनाम् ।

मीनादिकर्कटान्तं वै सतिष्ठन्नमया सुरैः ॥ ३१ ॥

सार्द्धं प्रतीक्ष्यपुरुषान्कृताकृतसपर्यया । तत्र धर्मवतां पुंसां ददातीष्टान्मनोरथान्
मत्तान्न सहते पुंसो हरत्यायुर्धनादिकम् । यदि कुर्वन्ति वैशाखे सपर्यां स्परमात्मनः
तत्रापि चलमूर्तीनां साधूनां यत्र वै विभुः । मासेष्वन्येषु यज्जातं कर्मलोपंसहिष्यति
यथा देशगतं भूपं दृष्ट्वा जानपदाः प्रजाः । यदि तं चोपतिष्ठन्ति प्रश्रयाद्यैर्महार्हाणैः ॥
तदा करादिकं न्यूनं पूर्णं जानाति पार्थिवः । पुनरप्यधिकं चेष्टन्तुष्टोदास्यति निश्चितम्
तदा त्वकृतपूजानां दण्डं तेषां करोति च । तथा विष्णुः स्वकीयानां वैशाखे माश्रवागमे
सपर्यां कुर्वतां पुंसां ददातीष्टान्मनोरथान् । अकुर्वतां तथा पुंसां धनादीनि हरत्यलम्
धर्मगोप्तुर्महाविष्णोर्देवदेवस्य शार्ङ्गिणः । परीक्षाकाल एवाऽयं तस्मान्मासोत्तमो ह्ययम्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे वैशाखश्रेष्ठवनिरूपणनाम

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

जलदानमाहात्म्ये गृहगोधिकारन्यानवर्णनम्

नारद उवाच

वैशाखेऽध्वगतत्नानां तृषार्तानां महीपते ! जलदानमकुर्वाणस्तिर्यग्योनिमवाप्नुयात्
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । विप्रस्य गृहगोधायाः सम्वादं परमाद्भुतम् ॥
पुरा चेक्ष्वाकुवंशेऽभूद्धेमाङ्ग इति भूमिपः । ब्रह्मण्यध्वदान्यश्च जितामित्रोजितेन्द्रियः
यावत्यो भूमिकणिका यावन्तो जलविन्दवः । यावन्त्युद्भिन्नगगने तावतीरददात्सगाः
येनेष्टेयज्ञदग्धैश्च भूमिर्बहिष्मती शुभा । गोभूतिलहिरण्याद्यैस्तोषिता बहवो द्विजाः ॥
तेनादत्तानि दानानि न विद्यन्त इति श्रुतम् । तेनादत्तं जलं चैकं सुखलभ्यधियानृप
बोधितो ब्रह्मपुत्रेण वसिष्ठेन महात्मना । अमौल्यं सर्वतो लभ्यं तद्वाताकिफलं लभेत्

दुबुद्ध्या हेतुवादैश्च न जलं दत्तवान्द्विजे ।

अलभ्यदाने पुण्यं स्यादिति वाक्यं सुयुक्तिमतम् ॥ ८ ॥

स आनर्घं द्विजान्व्यङ्गान्दरिद्रान्वृत्तिकर्षितान् ।

नार्चयच्छ्रोत्रियान्विप्रांस्तत्त्वज्ञानब्रह्मवादिनः ॥ ९ ॥

प्रख्यातान् पूजयिष्यन्ति सर्वे लोका महार्हणाः ।

अनाथानामविद्यानां व्यङ्गानां च द्विजन्मनाम् ॥ १० ॥

दरिद्राणां गतिः का वा तस्मात्ते मे दयास्पदम् ।

इति दुर्धोरपात्रेषु दत्तवान्किमपि स्वयम् ॥ ११ ॥

तेन दोषेण महता चातकत्वं त्रिजन्मसु । एकजन्मनि गृध्रत्वं श्वाऽभवत्सप्तजन्मसु
पश्चान्नृपगृहे जातो भूपोऽयं गृहगोधिका । श्रुतकीर्त्याख्यभूपस्य मिथिलाधिपतेर्नृप

गृहद्वारप्रतोल्याश्च वर्तते कीटकाशनता । सप्ताशीतिषु वर्षेषु स्थितं तेन दुरात्मना ॥

विदेहाधिपतेर्गौहे कदाचिद्दृषिसत्तमः ।

श्रुतदेव इति ख्यातः श्रौतो मध्याह्न आगतः ॥ १५ ॥
तं दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय जातहर्षो नराधिपः । मधुपर्कादिभिः पूज्यतस्य पादावनेजनीः ॥
अपो मूर्ध्ना वहन्क्षिप्रंतदोत्सक्तैश्च बिन्दुभिः । दैवोपदिष्टकालेन प्रोक्षिता गृहगोधिका
सद्यो जातस्मृतिरभूत्स्मृतकर्मादिदुःखिता । त्राहि त्राहीति चुकोश ब्राह्मणं गृहमागतम्

तिर्यग्जन्तुरखं श्रुत्वा ब्राह्मणो विस्मितोऽवदत् ।

कुतः क्रोशसि गोधे! त्वं दशेयं केन कर्मणा ॥ १६ ॥

त्वं देवः पुरुषः कश्चिन्नृपो वाऽथ द्विजोऽथ वा ।

कस्त्वं ब्रूहि महाभाग! त्वामद्याऽहं समुद्धरे ॥ २० ॥

इत्युक्तः स नृपः प्राह श्रुतदेवं महामतिम् । अहमिदं कुलजो वेदशास्त्रविशारदः ॥
यावत्यो भूमिकणिका यावन्तस्तोयबिन्दवः । यावन्त्युडूनि गगनेतावेतीरददंस्मगाः
सर्वे यज्ञा मया चेष्टाः पूर्तान्याचरितानि मे । दानान्यपि च दत्तानि धर्मराजस्त्वनुष्ठितः ॥
तथापि दुर्गतिर्जाता मम चोर्ध्वगतिं विना । त्रिवारं चातकत्वं मे गृध्रत्वं चैकजन्मनि ॥
सप्तजन्मस्त्वलकत्वं प्राप्तं पूर्वं मया द्विज ! । सिञ्चताऽनेन भूपेन त्वपः पादावनेजनीः
विन्दवो दूरमुत्क्षिप्तास्तैः सितोऽहंऽकथञ्चन । तेन जन्मस्मृतिरभूत्सर्वपाप्माहतश्च मे
गोधाजन्मानि भाव्यानि ह्यष्टाविंशतिकानि मे ।

दृश्यन्ते दैवसृष्टानि विम्ये तैर्जन्मभिर्भृशम् ॥ २७ ॥

न कारणं प्रपश्यामि तन्मे विस्तरतो वद । इत्युक्तः स ऋषिः प्राह ज्ञात्वा विज्ञानचक्षुषा ॥
शृणु भूप ! प्रवक्ष्यामि तव दुर्योनि कारणम् । न जलं तु त्वया दत्तं वैशाखे माधवप्रिये
तज्जलं सुलभं मत्वा ह्यमूल्यमिति निश्चितम् ।

नाध्वगानां द्विजातीनां धर्मकालेऽप्यजानता ॥ ३० ॥

तथा पात्रं समुत्सृज्य ह्यपात्रे प्रतिदत्तवान् । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनिह्रियते ॥

बहुधा वर्णितस्याऽपि सौगन्ध्यादियुतस्य च ।

कण्टकान्वितवृक्षस्य न कुर्वन्ति समर्चनम् ॥ ३२ ॥

विशिष्टानां पादपानामश्वत्थः सेव्यतांगतः । तुलसीतुल्यमुत्सृज्य बृहती पूज्यते नु किम्

षष्ठोऽध्यायः [* गोधायो नितोराज्ञो मुक्तिवैकुण्ठप्राप्तिवर्णनम् *]

अनाथत्वं पूज्यतायां न प्रयोजकतामियात् ।

पद्मवाद्या येऽप्यनाथा हि दयापात्रं हि केवलम् ॥ ३४ ॥

तपोनिष्ठा ज्ञाननिष्ठाः श्रुतिशास्त्रविशारदाः । विष्णुरूपाः सदा पूज्या नेतरे तु कदाचन

तत्रापि ज्ञानिनोऽत्यर्थं विप्रा विष्णोः सदैव हि ।

ज्ञानिनामपि भूपाल! विष्णुरेव सदा प्रियः ॥

तस्माज्ज्ञानी सदा पूज्यः पूज्यात्पूज्यतरः स्मृतः ॥ ३६ ॥

अवज्ञा साधुवृत्तानामिहाऽमुत्र च दुःखदा । सेवावै महतां पुंसां पुमर्थानां हि कारणम्

कोट्योऽप्यन्धजातीनां न पश्यन्ति यथाऽयथम् ।

एवं मन्दायुतानां तु सङ्कतिर्नार्थदा भवेत् ॥ ३८ ॥

न ह्यममयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः । ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः

न साधुसेवनात्काऽपि सीदन्ते तैः सुशिक्षिताः ।

जन्ममृत्युजराद्यैर्वा सुधयाऽऽप्यायिता यथा ॥ ४० ॥

न जलं तु त्वया दत्तं साधवो वा न सेविताः । तेन ते दुर्गतिश्चैव मप्राप्ता चेद्देवा कुनन्दन!

वैशाखे मत्कृतं पुण्यं तुभ्यं दास्यामि शान्तये । भूतम्भव्यं भवद्येन कर्मजातं विजेयसि

इत्युक्तवाऽप उपस्पृश्य ददौ पुण्यमनुत्तमम् ॥ ४३ ॥

यदा दत्तमब्राह्मणेन ज्ञानञ्चैकदिने कृतम् ।

तेन ध्वस्ताऽखिला घस्तु त्यक्तवातां गृहगोधिकां ॥ ४४ ॥

दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यस्त्रात्रमूराणः । पश्यतां भूतानां मैथिलस्य गृहान्तरे

बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा परिक्रम्य प्रणम्य च । अनुज्ञातो ययौराजा स्तूयमानोऽमरैर्दिवम्

तत्र भुक्तवामहाभोगान् वर्गायुतमनन्दितः । स एव चैव कुकुले काकुत्स्थोऽभून्महाप्रभुः

सप्तद्वीपवतीपालो ब्रह्मण्यः साधुसम्मतः । देवेन्द्रस्य सखा विष्णोरंश एव महाप्रभुः

बोधितस्तु वसिष्ठेन वैशाखोक्तान् मनोरमान् ।

अनुष्ठायऽखिलान् धर्मांस्तेन ध्वस्ताखिलाऽशुभः ॥ ४६ ॥

दिव्यं ज्ञानं समासाद्य विष्णोः सायुज्यमाप्तवान् ।

वैशाखः शुभदस्तस्मात्पुम्भिः सर्वैरनुष्ठितः ॥ ५० ॥
 आयुर्यशः पुष्टिदोऽयं महापापौघनाशनः । पुमर्थानां निदानश्च विष्णुः प्रीणात्यनेन
 चातुर्वर्ण्यनरैः सर्वैश्चतुराश्रमवर्तिभिः । अनुष्ठेयो महाधर्मो वैशाखे माधवागमे ॥ ५१ ॥
 इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
 वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे गृहगोधिकारख्यानं नाम
 षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

सभागवतधर्मनिरूपणपिशाचमोक्षवर्णनम्

नारद उवाच

राजा तद्भुतं दृष्ट्वा मैथिलो धर्मचित्तमः । कृताञ्जलिः सुखासीनं विस्मितो वाक्यमब्रवीत्
 मैथिल उवाच

दृष्टमेतन्महाश्चर्यं साधूनां चरितं तथा । येन धर्मेण मुक्तोऽभूद्राजा चेक्ष्वाकुनन्दनः ॥
 तं धर्मं विस्तरेणैव श्रोतुं कौतूहलं हि मे । मह्यं श्रद्धावते विद्वन्कृपया विस्तराद्ब्रू
 इति राजा सुसम्पृष्टः श्रुतदेवो महामनाः । साधुसाध्वितिसम्भाष्य व्याजहार नृपोत्तमम्
 श्रुतदेव उवाच

सम्यग्व्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम । वासुदेवप्रियान्धर्माञ्छ्रोतुं यस्मान्मतिस्तव
 बहुजन्मार्जितं पुण्यं विना कस्यापि देहिनः । वासुदेवकथालापे मतिर्नैवोपजायते ॥
 यूने राजाधिराजाय जातेयं मतिरीदृशी । शुद्धं भागवतं मन्ये तेन त्वां साधुसत्तमम्

तस्मात्तुभ्यं ब्रूवे सौम्य ! धर्मान्भागवताञ्जुमान् ।

याञ्ज्ञात्वा मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ८ ॥

यथा शौचं यथा स्नानं यथा सन्ध्या च तर्पणम् ।

सप्तमोऽध्यायः] * वैशाखमासेऽन्नजलदानादिमहस्ववर्णनम् *

अग्निहोत्रं यथा श्राद्धं तथा वैशाखसत्क्रियाः ॥ ६ ॥

वैशाखे माधवे धर्मान्कृत्वा नोर्ध्वगो भवेत् । न वैशाखसमो धर्मो धर्मजातेषु विद्यते
 सन्त्येव बहवो धर्माः प्रजाश्चाराजका इव । उपद्रवैश्च लुप्यन्ति नात्र कार्याविचारणा
 सुलभाः सकला धर्माः कर्तुं वैशाखचोदिताः । उदकुम्भप्रपादानं पथिच्छायादिनिर्मितिः
 उपानत्पादुकादानं छत्रव्यजनयोस्तथा । तिलयुक्तमधोर्दानं गोरसानां श्रमापहम्
 चार्पाकूपतडागादिकरणं पथिकाश्रयम् । नारिकेलेषु कर्पूरकस्तूरीदानमेव च ॥ १४ ॥
 गन्धानुलेपनं शय्याखट्वादानं तथैव च । तथा चूतफलं रम्यमुर्वारकरसायनम् ॥
 दानं दमनपुष्पाणां तथा सायं गुडोदकम् । चित्राण्यन्नानि पूर्णायां दध्यन्नं प्रत्यहं तथा
 ताम्बूलस्य सदा दानं चैत्रदर्शं करीरकम् । खानुदिते सूर्ये प्रातः स्नानं दिनेदिने
 मधुसूदनपूजा च कथायाः श्रवणं तथा । अभ्यङ्गवर्जने चैव तथा वै पत्रभोजनम् ॥
 मध्येमध्ये श्रमार्तानां वीजनं व्यजनेन च । सुगन्धैः कोमलैः पुष्पैः प्रत्यहं पूजनं हरेः
 फलं दध्यन्नैवेद्यं धूपदीपौ दिनेदिने । नो प्रांसं वृषपत्नीनां द्विजपादावनेजनम् ॥

गुडनागरदानं च धात्रीपिष्टप्रदापनम् ।

पथिकानां प्रश्रयं च दानं तन्दुलशकयोः

एते धर्माः प्रशस्ता हि वैशाखे माधवप्रिये ॥ २१ ॥

तथा च विष्णोः कुसुमार्पणं हरेः पूजाचकालोचितपल्लवाद्यैः ।

दध्यन्नैवेद्यनिवेदनश्च समस्तपापौघविनाशहेतुः ॥ २२ ॥

नारी पुष्पैर्माधवं नाऽर्चयेद्या कालोत्पन्नैर्मन्दिरै वा गृहे वा ।

पुत्रं सौख्यं काऽपि नाऽऽप्नोति हन्ति चायुर्मृतुः स्वात्मनो वा महात्मनः ॥

रमासहाये माधवे मासि विष्णौ परीक्षायै धर्मसेतोः प्रजानाम् ।

गृहं याते मुनिभिर्देवतैश्च काले पुष्पैर्नार्चयेद्यस्तु मूढः ॥ २३ ॥

समूढात्मा रौस्वप्नाप्य पश्चाद्यायाद्योनिं राक्षसीं पञ्चवारम् ।

जलं चान्नं सर्वदा देयमस्मिन्शुभार्तानां प्राणिनां प्राणहेतुः ॥ २५ ॥

तिर्यग्जन्तुर्जायते वार्यदानादन्नादानाज्जायते वै पिशाचः ।

अन्नादाने चाऽनुभूतां कथान्ते ह्यहं वक्ष्ये चाद्भुताम्भूमिपाल! ॥ २६ ॥
 रेवातीरे मत्पिताऽभूत्पिशाचः स्वमांसाशा क्षुत्पृषाश्रान्तगात्रः ।
 छायाहीने शालमलीवृक्षमूले ह्यन्नाभावान्नप्रचैतन्य एषः ॥ २७ ॥
 क्षुधा तृषा कर्मणा यस्य बह्वी सूक्ष्मं छिद्रं कण्ठनालस्य चाऽऽसीत् ।
 मांसं चान्तः कण्ठमध्ये निषण्णं कुर्यात्पीडां प्राणपर्यन्तमेव ॥ २८ ॥
 जलं दृष्ट्वा कालकूटप्रकल्पं कौप्यं शीतं वाऽपि कासारसंस्थम् ।
 तस्यास्तीरे चागतं दैवयोगाद्गङ्गायात्राकारणान्मार्गमध्ये ॥ २९ ॥
 दृष्ट्वाऽद्भुतं शालमलीवृक्षमूले वृट्वा वृट्वा भक्षयन्तं स्वमांसम् ।
 क्रोशन्तं तं बहुधा शोचमानं क्षुधातृषाव्याधितं कर्मभिः स्वैः ॥ ३० ॥
 स मां हन्तुं प्राद्वत्पापकर्मा मत्तेजसा निहतो दुदुवे च ।
 तं चाऽब्रवं कृपया क्लिन्नचित्तो मा मैष्ट त्वं ह्यभयं मे हि दत्तम् ॥ ३१ ॥
 कस्त्वं तात! ब्रूहि सद्योऽत्र हेतुं कृच्छादस्मान्मोचये मा विषीद ।
 इत्युक्तो मां प्राह पुत्रं त्वजानन्पुरानर्तं भूवराख्ये पुरे च ॥ ३२ ॥
 नाम्ना मैत्रः साङ्कृतेर्गोत्रजोऽहं तपोविद्यादानयज्ञादिनिष्ठः ।
 मयाऽधीताध्यापिताः सर्वविद्याः कृतो मया सर्वतीर्थाऽवगाहः ॥ ३३ ॥
 दत्तं नाऽन्नं मासि वैशाखसञ्ज्ञे लोभाद्विक्षामात्रमप्येव काले ।
 शोचे चाऽहं प्राप्य पेशाचयोनिं नाऽन्यो हेतुः सत्यमेवोक्तमङ्ग! ॥ ३४ ॥
 पुत्रोऽधुना वर्तते मद्गृहे च भूरिख्यातिः श्रुतदेवाऽभिधानः ।
 वाच्या तस्मै मद्गशा चाऽऽत्मजाय वैशाखान्नादानतोऽभूत्पिशाचः ॥ ३५ ॥
 दृष्टस्तीरे ते पिता नर्मदाया नोर्ध्वं गतो वर्तते वृक्षमूले ।
 खादन्मांसं स्वीयमेवाऽन्वखिद्यत्पितुर्मुत्तयै मासि वैशाखसञ्ज्ञे ॥ ३६ ॥
 प्रातः स्नात्वा पूजयित्वा च विष्णुं निर्व्याजान्मां तर्पयित्वा जलैश्च ।
 देयं चान्नं द्विजवर्ये गुणाढ्यो मुक्तो यो वै याति विष्णोः पदञ्च ॥ ३७ ॥
 इत्थं चोक्तं त्वत्पुरस्ताद्वदेति दया चैषा मत्कृते नाऽत्र शङ्का ।

भद्रं भूयात्सर्वतो मद्गलं ते श्रुत्वा चाऽहं भाषितं मे पितुश्च ॥ ३८ ॥
 दुःखात्कायं दण्डवत्पातयित्वा भृशार्तोऽहं पादयोर्भूरिकालम् ।
 निन्दन्निन्दन्भूर्यहं बाष्पनेत्रः पुत्रोऽहं ते तात! दैवागतोऽहम् ॥ ३९ ॥
 कर्मभ्रष्टो भूसुराणां विनिन्द्यो नाऽभूद्यस्मात्क्लेशमोक्षः पितृणाम् ।
 आख्याहि त्वं कर्मणा केन मुक्तो भविता वै तत्करोमि द्विजेन्द्र! ॥ ४० ॥
 ततः प्राह प्रीतसर्वान्तरात्मा यात्रां कृत्वा शीघ्रमागत्य गेहम् ।
 प्राप्ते मासे मेघसंस्थे च भानौ निवेद्याऽन्नं विष्णवे त्वं गुणाढ्यम् ॥ ४१ ॥
 दानं देहि द्विजवर्ये महात्मंस्तस्मान्मोक्षो भविता सान्वयस्य ।
 पित्राऽऽदिष्टः कृतयात्रः स्वगेहे प्राप्याऽकरं माधवे चाऽन्नदानम् ॥ ४२ ॥
 तस्मान्मुक्तो मत्पिता मां समेत्य यानारूढो ह्यभिनन्द्याऽऽशिषा च ।
 गतो लोकं श्रीपतेर्दुर्विभाव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ॥ ४३ ॥
 तस्माद्दानं सर्वशास्त्रेषु चोक्तं तुभ्यं प्रोक्तं धर्मसारं सुधर्म्यम् ।
 किमन्यत्ते श्रोतुमिच्छा वदस्व श्रुत्वा सर्वं ते वदामीति सत्यम् ॥ ४४ ॥
 इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
 वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे पिशाचमोक्षप्राप्तिर्नाम
 सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

दाक्षायण्यपमानेदक्षयज्ञविध्वंसपूर्वकपार्वतीजन्मादिकामदहनवर्णनम्

मैथिल उवाच

ब्रह्मन्निश्चाकुतनयो जलाऽदानाच्चचातकः । त्रिवारमभवत्पश्चान्मद्गृहेगोधिका तथा
कर्मानुगुणमेतद्वियुक्तं तस्याऽकृतात्मनः । सतामसेवनात्तस्य गृध्रत्वं सारमेयता ॥ २

सप्तवारमिति प्रोक्तं तन्मे भाति च नोचितम् । सन्तो न दूषितास्तेन तथा कृपणा अपि
तस्मादसेविनस्तस्य फलाऽभावो भवेद्भुवम् । नानर्थकरणाभावादिदं हि परपीडनम्
अनिमित्तमिदं कस्मात्कुर्यान्नित्यमवमानवान् ।

तदेतं संशयं छिन्धि शिष्यस्याऽऽत्मप्रियस्य च ॥ ५ ॥

इति राज्ञा सुसम्पृष्टः श्रुतदेवो महायशः । साधुसाध्वितिसम्भाष्यवचोव्याहर्तुमादधे
श्रुतदेव उवाच

शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टं तु त्वयाऽनघ । शिवायै च शिवेनोक्तंकंलासशिखरेऽमले
सुद्रेमान्सकलालोकान्पश्चात्तेषामवस्थितिम् ।

आमुष्मिकीमैहिकीञ्च द्विविधां पर्यकल्पयत् ॥ ८ ॥

हेतुत्रयञ्च प्रत्येकं हेतुस्थित्यै महाप्रभुः । जलसेवा चान्नसेवा सेवा चैवौषधस्य च ॥
यत्र चैते महाभाग! ह्येहिकस्थितिहेतवः । एवमामुष्मिके राजंस्त्रयएवेरिताः श्रुतौ ॥
साधुसेवा विष्णुसेवा सेवाधर्मपथस्य च । पुरा सम्पादिता ह्येते परलोकस्य हेतवः
गृहे सम्पादितं यद्वत्पाथेयं पठ्यतौ यथा । ऐहिका हेतवो राजन्सद्यः सम्पादितार्थदाः
किं चेष्टमपि साधूनां मनसो यदिदुस्सहम् । कुतश्चित्कारणाद्राजंस्तच्चानर्थायकल्पते
अप्रियं किमु वक्तव्यं दुःखहेतुरिति स्फुटम् । अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
पापघ्नं महदाश्चर्यं शृण्वतां रोमहर्षणम् । यज्ञदीक्षामुपगतः पुरा दक्षः प्रजापतिः ॥
आह्वानार्थं भूतपतेरगमद्रजताचलम् । तं दृष्ट्वा नोत्थितः शम्भुस्तस्यैव हितकाम्यया

अष्टमोऽध्यायः]

* सतीशिवसम्वादवर्णनम् *

६२१

सर्वामरगुरुश्चाऽहं छन्दोगम्यः सनातनः । भृत्या ह्येते बलिहराश्चन्द्रेन्द्राद्याः सुरेश्वराः

स्वामी भृत्याय नोत्तिष्ठेत्स्वभार्यायै पतिस्तथा ।

गुरुः शिष्याय नोत्तिष्ठेदिति शास्त्रविदां मतम् ॥ १८ ॥

न सन्बन्धो गुरुत्वेचकारणं त्वितिवैश्रुतिः । बलं ज्ञानं तपःशान्तिर्यत्र चैवाऽधिकम्भवेत्

स गुरुश्चेतरेषां च नीचा ईयुश्च प्रेष्यताम् ।

उत्तिष्ठन्ति च स्वाम्याद्या भृत्यादीन्यदि चाऽऽग्रहात् ॥ २० ॥

आयुर्वित्तं यशस्तेषां सद्यो नश्यतिसन्ततिः । तस्मादहंतु नोत्तिष्ठेत्प्रियोऽयं श्वशुरो मम

इति तस्य हितान्वेषी नोच्चवालाऽऽसनाद्विभुः ।

नोत्थितं तु मृडं दृष्ट्वा कुपितोऽभूत्प्रजापतिः ॥ २२ ॥

अनिन्दद्बहुधा तस्मै पुरतो गिरिजापतेः । अहो दर्पमहो दर्पं दग्द्रस्याऽकृतात्मनः ॥

यस्य वित्तं बहुवया वृषश्चर्मावशेषितः । अत एव कपोलास्थियधरः पाखण्डगोचरः ॥

वृथाऽहङ्कारिणो देवं कुतो दास्यति मङ्गलम् । लोके कृत्येन कर्माणि शुचीनां तिविदो विदुः

धत्ते दग्द्रिः शीतार्ताः पवित्रं च गजाजिनम् । वेश्मश्मशानं यस्य स्याद्भुजङ्गः किल भूषणम्

न धीरताऽपि च ज्ञानं वृकात्तस्मात्पलायिते । भूतप्रेतपिशाचादिदुर्जनैः सङ्गतोऽनिशम्

न कुलं श्रूयते काऽपि नाऽसौ वै साधुसम्मतः । वृथाविश्रम्भितः पूर्वनारदेन दुरात्मना

येनाऽहं बोधितः प्रादां कन्यां चैतां सतीं मम । पृथग्धर्मगता चैवा सुखं वसतु तद्गृहे

नास्माभिः श्लघनीयोऽसौ मत्सुताऽपि कथञ्चन । यथा कुलालकलशश्चण्डालस्य वशंगतः

इति दक्षो विमूढात्मा ह्युमां नाहूय तं मृडम् । बहुधा तं विनिर्मत्स्य तूष्णीमेव गृहं ययौ

यज्ञवाटं ततो गत्वा ऋत्विग्भिर्मुनिभिः सह । ईजे यज्ञविधानेन निन्दन्नेव महाप्रभुम्

ब्रह्मविष्णू विहायैव सर्वे देवाः समागताः । सिद्धचारणगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः

तदा देवी सती पुण्या स्त्रीचाञ्चल्यात्प्रलोभिता ।

उत्सुका चोत्सवं द्रष्टुं बन्धून्स्तत्र समागतान् ॥ ३४ ॥

निवार्यमाणारुद्रेण तरलास्त्रीस्वभावतः । प्रत्युक्ताऽपि पुनश्चैव गन्तव्यमिति निश्चितम्
स निन्दति सभामध्ये स दामांवरवर्णिनि । तच्चासह्यञ्च त्वं श्रुत्वा कायं सत्यं प्रहास्यसि

असह्यमपि सोढव्यं मयाऽपि गृहमिच्छता । मयायथा कृतं देवि तथा त्वं नैव वर्तसे
तस्मान्मा गच्छशालां वै न शुभं तु भवेद्भुवम् । इत्येवं बोधिता देवी चापल्यं पुनरागमत्
निश्चक्राम सती गेहादेकाकी पादचारिणी । तां दृष्ट्वा वृषभस्तूष्णीं पृष्ठे देवीमुवाहसः
कोटिशो भूतसङ्घाश्च हनुजगमुः सतीं तदा । यज्ञवाटं तु सागत्वा पत्नीशालां ययौ पुरा
तूष्णीमास सतीं दृष्ट्वा खेदात्तस्माद्विनिर्गता ।

पतिवाक्यं तु संस्मृत्य जगामोत्तरवेदिकाम् ॥ ४१ ॥

पिता सभ्याश्च तां दृष्ट्वा स्थितास्तूष्णीं हताशिषः ।

सारद्राहुतिपर्यन्तं पश्यन्ती पितृचेष्टितम् ।

त्यक्त्वा रुद्रश्च जुह्वन्तमुवाचाऽश्रुकुलेक्षणा ॥ ४२ ॥

देव्युवाच

महदुलङ्घनं पुंसां न प्रायः श्रेयसे भवेत् । लोककर्ता लोकभर्ता सर्वेषां प्रभुरव्ययः ॥
एवम्भूतस्य रुद्रस्य कथं नो दीयते हविः । जातां न किन्ते दुर्बुद्धिहरन्त्यन्ये समागताः
न चेदृशा महात्मानः किमेषां विमुखो विधिः ॥ ४५ ॥

इत्येवं भाषमाणां तां पूषा देवो जहास ह । श्मश्रूणां चालनं चक्रे भृगुर्हतशुभस्तथा
भुजपादोरुक्षणां स्फालनं चक्रिरे परे । बहुधा निन्दनं चक्रे तत्पिताहतभाग्यवान्
तच्छ्रुत्वा रुद्रभार्या सा कोपाकुलितमानसा । प्रायश्चित्तं श्रुतेः कर्तुं देहं तत्याजसासती
होमाग्नौ वेदिकामध्ये सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ४८ ॥

हाहाकारो महानासीद्दुदुबुधः प्रमथा द्रुतम् । आचख्युर्देवदेवाय वृत्तान्तमखिलं तदा
तच्छ्रुत्वा सहसोत्थाय रुद्रः कालान्तकोपमः । जयामुत्पाद्य हस्तेन भूतले तामाडयत्
ततोऽभवन् महाकायो वीरभद्रो महाबलः । सहस्रबाहुरभवत्कालान्तकसमप्रभः ॥ ५१ ॥
बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा व्याजहार हरं तदा । मत्सृष्टिस्तु यदर्थं ते तदर्थमां नियोजय ॥

इत्युक्तः प्राह तं क्रुद्धो धूर्जटिश्च पुरःस्थितम् ॥ ५२ ॥

हन त्वं निन्दकं दक्षं यदर्थं मत्प्रिया हता । भूतसङ्घास्तु गच्छन्तु सहैतेन महाबलाः
इत्यादिष्टा भगवता ययुर्यज्ञसभां तदा । जघ्नुः सर्वान्महावीरान् देवासुरनरादिकान्

पूष्णश्च हसतो दन्ताञ्जटाभूश्च वभञ्ज ह । श्मश्रूण्युत्पाटयाञ्चक्रे भृगो तस्य सुदुरात्मनः
यद्यदा स्फालितं पूर्वं तत्तच्चिच्छेद वीर्यवान् । ततो दक्षशिरो हतुं बहुद्योगं चकार ह
मुनिमन्त्रप्रगुप्तं तु नैवं कन्तति तद्बलात् । हरो ज्ञात्वा तु चिच्छेद स्वयमेत्यदुरात्मनः
एवं मखगतान् हत्वा साऽनुगः स्वालयं ययौ । हतावशिष्टाः केचित्तु ब्रह्माणं शरणं ययुः
तैरन्वितो ययौ ब्रह्माकैलासं तु शिवालयम् । ततो रुद्रं सान्त्वयित्वा वचोभिर्विविधैरपि
तेनैव सहितः प्रागाद्यज्ञवाटं महाप्रभुः । तेनैवोज्जीवयामास सर्वान्यज्ञसमागतान् ॥
ख्यात्यै प्रादादजमुखं दक्षस्य तु तदा शिवः । अजश्मश्रूण्यदाच्छम्भुर्भृगवे तु महात्मने
पूष्णश्च दन्ताञ्च प्रादात्पिष्टाञ्च चकार ह ।

तद्गङ्गानां व्यतिकरं केषाञ्चिदपि वै शिरः ॥ ६३ ॥

शिवमापुश्च ते सर्वे ब्रह्मणा च शिवेन च । पुनः प्रवर्तितो यज्ञो यथापूर्वं महात्मनः ॥
यज्ञान्ते सर्वदेवाश्च जगमुस्ते स्वं स्वमालयम् । नैष्ठिकं ब्रह्मचर्यं तु कृत्वा रुद्रो महातपाः
नेपे गङ्गातटे रुद्रः पुष्पागत रुमूलगः । दक्षात्मजासती देवी त्यक्तदेहा पतिव्रता ॥ ६६ ॥
जज्ञे हिमाद्रिर्नैक्यां ववृधे तस्य वेश्मनि । एतस्मिन्नेव माले तु तारकाख्यो महासुरः
स तीव्रतपसाऽऽराध्य ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । अवध्यत्वं वरं वव्रे देवासुरनरोरगैः ॥
आयुधैरस्त्रसङ्घैश्च सर्वैरेव महाबलैः । रुद्रपुत्रं विना दैत्यो ह्यवध्यः सकलैरपि ॥ ६९ ॥
इति तस्मै वरं प्रादाद्ब्रह्मालोकपितामहः । अस्त्रीकत्वादपुत्रत्वादुद्रस्येति तथास्त्विति
वरं गृहीत्वा स्वगृहं प्राप्य लोकान्ववाध ह ।

दासा देवा मार्जनादौ दास्यो देव्यश्च तद्गृहे ॥ ७१ ॥

न तस्तत्पीडिता देवा ब्रह्माणं शरणं ययुः । तैः पीडां वर्णितां श्रुत्वा वेधाः प्राह सुरानिदम्
वरप्रदानकालेऽहं रुद्रपुत्रं विना सुराः । नान्यैर्वध्य इति प्रादां वरं तस्मै दुरात्मने ॥
पुरा सती रुद्रपत्नी सत्रे त्यक्तकलेवरा । जाता हिमवतः पुत्री पार्वतीति च यां चिदुः
रुद्रो हिमवतः पृष्ठे तपश्चरति दुश्चरम् । योजयध्वं च पार्वत्या रुद्रं लोकेश्वरं प्रभुम्
पुनर्देवेन्द्रसदने सङ्गतैरमरेश्वरैः । धिपणेनाऽपि सम्मन्य देवेन्द्रः पाकशासनः ॥ ७६ ॥
सस्मार च स कार्यार्थं नारदं स्मरमेव च । तत्राऽऽगतौ ततस्तौ तु बलभिद्राक्यमब्रवीत्

हिमवन्तं भवान्गत्वा वचसा तं निबोधय । पुत्री तव प्राग्दक्षस्य हरपत्नी सुतासती
तपश्चरति ते शृङ्गे विद्युक्ता दशकन्यया । मृडस्तस्य सपर्यायैविनियोजयतत्प्रियाम्
तस्यैव पत्नी भविता स एव भविता पतिः ।

इत्याऽऽदिष्टो मघोना च नारदोपेत्य तं गिरिम् ॥ ८० ॥

तथैव कारयामास देवेन्द्रेणोदितं यथा । पश्चात्कामं समाहूय मघवानिदमाह च ॥
देवानां च हितार्थाय तथा मृडहिताय च । वसन्तेन समायुक्तो गत्वा रुद्रतपोवनम्
गुणान्विजृम्भयित्वा तु वासं तान्दृच्छयावहान् ।

यदा सन्निहिता देवी पार्वती तु मृडस्य च ॥ ८३ ॥

तदा प्रयुज्यत्वंवाणान्मोहयस्वमहाप्रभुम् । तयोस्तुसङ्गमेजातेकार्यनोऽद्वाभविष्यति
इत्यादिष्टः स्मरस्तूर्णं प्रतस्थे बाढमित्यथ । सवसन्तः सरतिकः सानुगस्तद्वनंययौ
अकाले तु वसन्तर्तुं जुम्भयित्वा स्वशक्तिः । तद्वने सर्वतोरम्येमन्दाऽनिलनिषेविते
कदाचिद्देवोऽपि पार्वत्याश्च सपर्याया ।

प्रीतः स्वाङ्कं समारोप्य किञ्चिद्व्याहर्तुमारभत् ॥ ८७ ॥

प्राणप्रियासङ्गमस्य कालोऽयमिति निश्चितः । पेशलं धनुरादाय स तस्थौहरपृष्ठतः
कृत्वा जवनिकां वृक्षं वाणमेकं मुमोच ह । द्वितीयमपि संधाय चक्रे मोक्तुं महोद्यमम्
अथ भ्रुवधमना भूत्वामृडश्चिन्तामवाप ह । न मे मनश्चलेत्कापि भेनवाकश्मलीकृतम्
इतिचिन्ताकुलोवामेपाश्वेकामंददर्श ह । क्रुद्धोन्मील्य ललाटाक्षंस्वाङ्कादेवीमपास्यच
तस्याक्ष्णः समभूदग्निस्तीक्ष्णो लोकविभीषणः ।

तेनदग्धोऽभवत्सद्यो मन्मथः सशरासनः ॥ ९२ ॥

कार्यसिद्धिश्च पश्यन्तो दुहुबुश्रामरादिवम् । शङ्कमानाः स्वदण्डश्चवसन्तोरतिरेवच
निर्माल्य लोचने भीता देवी दूरं प्रदुदुवे । सन्निधानं स्त्रियोहर्तुं मृडोऽप्यन्तरधीयत
रुद्रस्येष्टं प्रकुर्वाणो देवश्च मनसो हितम् । लेभेऽनर्थमनिर्वृत्तं विप्रियं कुर्वतस्तुकिम्
तस्मादिक्ष्वाकुतनयः साधूनामप्रियः सदा ।

तस्मादात्महितां सेवां नाकरोन्मन्मथीः सताम् ॥ ९६ ॥

अनुभूतमहद्दुःखं तस्माद्दुर्योनिरेव च । तस्मात्कुर्यात्तुसाधूनां सेवां सर्वार्थसाधिनीम्
रुद्रस्याऽप्रियकारित्वा तस्मरोभाविनिजन्मनि । दुःखं तु बहुलं लेभे जन्मकाले महाप्रभुः
इतिहासमिमं पुण्यं ये शृण्वन्ति दिवानिशम् । जन्ममृत्युजरादिभ्यो मुच्यन्ते नाऽत्र संशयः
इहि श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दाक्षायण्यपमाने दक्षयज्ञ-
विश्वं स पूर्वकपार्वतीजन्मादिकामदहनवर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

रतिविलापानन्तरं कुमारोत्पत्तिप्रसङ्गवर्णनम्

मैथिल उवाच

तस्य दग्धस्य कामस्य कस्माज्जन्माऽभवद्विभो ! ।

किं दुःखमभवत्तस्मिन्कर्मणः सह लङ्घनात् ॥ १ ॥

एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मञ्छ्रोतुं कौतूहलं हि मे ।

श्रुतदेव उवाच

कुमारजन्म वक्ष्यामि श्रवणात्पापनाशनम् ॥ २ ॥

यशस्यं पुत्रदं धर्म्यं सर्वरोगविनाशनम् । शम्भुना तु हते कामे तत्पत्नी रतिसञ्ज्ञिका
मुमोह पुरतो दृष्ट्वापतिं भस्मावशेषितम् । जातसञ्ज्ञा मुहूर्तेन विललापच चित्रया ॥
यद्विलापाद्वनं चापि समदुःखमभूत्तदा । तच्चिताग्रौ स्वकार्यं तु त्यक्तुं कामाचमाधवम्
पत्युः सखायं सस्मार कर्तुं तात्कालिकीं क्रियाम् ।

स आगतश्चित्तिं कर्तुं वीरपत्न्या महाप्रभुः ॥ ६ ॥

स तु त्रस्तः सखीदृष्ट्वाक्ष्णं मूर्च्छां परोऽभवत् । रतितुसान्त्वयामास सान्त्वयैव हुविधैरपि

पुत्रतुल्योऽस्मितेभद्रेस्थितेमयिचनाऽहंसि । कायं त्यक्तुं धर्महेतुमित्याद्यैर्बहुधाऽपि सा
नैव स्थातुं मनश्चक्रे तेन संस्तम्भितारतिः । दृष्ट्वा दाढ्यं वसन्तोऽपि चित्तिञ्चक्रे स रिष्टे
साऽवगाह्य द्युनद्यां च कृत्वा कार्याणि सर्वशः । सन्नियम्येन्द्रियग्रामं निवेश्यात्मनि वै मनः
चित्तिमारोदुमारभे ततो जाताऽशरीरवाक् । मा प्रवेशय कल्याणि ! वह्निपतिपरायणा

भविष्यति च ते पत्युर्हराद्विष्णोश्च यादवात् ।

जन्मद्वयं क्रमेणैव तत्र चोत्तरजन्मनि ॥ १२ ॥

भेष्म्यां कृष्णान्महाविष्णोः प्रद्युम्नाख्यो भविष्यति ।

वसिष्यसि त्वञ्च शापाद् ब्रह्मणः शम्बरालये ॥ १३ ॥

प्रद्युम्नाख्येन ते पत्या सङ्गतिश्च भविष्यति ।

इत्युत्तवा विररामाऽथ वाणी चाऽऽकाशगोचरा ॥ १४ ॥

श्रुत्वा तां तु निवृत्ताऽभून्मरणे कृतनिश्चया ।

ततो देवाः समाजग्मुः स्वार्थं कामे हते हरात् ॥ १५ ॥

रत्या कृतं प्रपश्यन्तो गुर्विन्द्राग्निपुरोगमाः । तां ते निवर्तयामासुर्वरेण महतासतीम्
अनङ्गोऽपि भवेत्साऽङ्गो मृतएवाऽक्षिणो भवेत् । इति तां तु विनिवर्त्य धर्मचोपदिदेशिरे
पूर्वकल्पे त्वयं राजा सुन्दराख्यो महाप्रभुः । त्वमेव पत्नी तत्राऽपिरजःसङ्करकारिणी
तेनेयश्च दशाऽभूत् कुर्विदानीं च निष्कृतिम् । मन्दाकिन्यां तु वैशाखे प्रातः स्नानं तदा कुरु !
मधुसूदनमभ्यर्च्य कथां दिव्यां तथा शृणु । अशून्यशयनं नाम व्रतमारभ भासिनि !
धर्मेणाऽनेन ते भद्रे व्रतेनाऽपि च माधवे । नूनं ते भविता पत्युरुपलब्धिर्न संशयः ॥

इति तस्यै वरं दत्त्वा देवा जगमुर्यथाऽऽगताः ।

तथा कृच्छ्राग्निवृत्ता सा देवी कामसती तथा ॥ २२ ॥

गङ्गाऽवगाहनं चक्रे मेघ संस्थे दिवाकरे । अशून्यशयनं नाम व्रतञ्चाऽपि महामनाः ॥ २३ ॥
तेन पुण्यप्रभावेन सद्यः कामोऽक्षिणोचरः । अभूत्तस्यै महाराज लोके चाचार्यवीर्यवान्
पूर्वकल्पेऽप्ययमपि राजा धर्मपरायणः । वैशाखोक्ता न महाधर्मान्नाकरोत्तेन वै स्मरः ॥
देहहानिं प्रपेदेऽसौ पुत्रोऽपि परमात्मनः । वृथानीते तु वैशाखे मेघसंस्थे दिवाकरे ॥

नवमोऽध्यायः] * शङ्करप्राप्त्यर्थं पार्वतीतपश्चर्यावर्णनम् *

अवस्थेयं च देवानां मनुष्याणां तु का कथा ।

व्यम्बकेऽन्तर्हिते पश्चान्निराशा गिरिकन्यका ॥ २७ ॥

तूष्णीं स्थितां तदा भ्रान्ता तां दृष्ट्वा हिमवान्गिरिः ।

चकितः स्वगृहं निन्ये दोभ्यां तां परिरभ्य च ॥ २८ ॥

रूपौदार्यगुणान्दृष्ट्वा हरस्यैव महात्मनः । स एव मे पतिर्भूयादितितन्निष्ठमानसा ॥
गङ्गोपकूलमापेदेतपस्तप्तुं धृतव्रता । निवारिताऽपि सा देवी पित्रा मात्रा स्वकैर्जनैः
अर्चयन्ती महालिङ्गं निराहारा जटाधरा । दिव्यवर्षसहस्रान्ते प्रत्यक्षोऽभून्महेश्वरः ॥
भूत्वा वर्यपिसायाह्ने पर्णशालामुखे विभुः । स्वनिष्ठमनसो दाढ्यं वाक्यैर्नानाविधैरपि
ज्ञात्वा वरादरं भद्रे वरयेति महाप्रभुः । सा वव्रेऽथ पतिं रुद्रं त्वं भवेति वरानना
स तथैव वरं दत्त्वा ऋषीन्सस्मारसमच । आजग्मुस्तेऽपि मुनयः स्थिताः प्राञ्जलयः पुरः
ऋषीणां ज्ञापयामास कन्या प्रष्टुं हिमालयम् ।

तथाऽदिष्टा भगवता कन्यार्थं हिमवद्गृहम् ॥ ३५ ॥

प्रापुर्विहाय सा सर्वे द्योतयन्तो दिशो दश । प्रत्युज्जगाम स गिरिः समैतान् ब्रह्मचित्तमान्
सम्पूज्य विधिवत्सर्वान् सुखासीनान् पृच्छत ।

धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि यद्वन्तो गृहाऽऽगताः ॥ ३७ ॥

भवदागमनं मन्येममजन्मफलं त्विति । न कृत्यं विद्यतेऽस्माभिः पूर्णार्थानां महात्मनाम्
नथाऽपि ब्रूत कार्यवो यत्कर्तव्यं मयाऽधुना । इत्युक्तास्ते तथा प्रोचुर्हि मवन्तं महागिरिम्
त्वया स्वस्वदृशं वाक्यमुक्तं गिरिपते ! दृढम् । अस्मदागमने हेतुं वक्ष्यामस्ते महोदये
कन्याते पार्वतीनाम् पूर्वं दक्षात्मजा सती । जाता तव कुमारी या यज्ञे त्यक्तकलेवरा
अस्याः पाणिग्रहे दक्षः शम्भुर्नाऽन्यो जगत्तये ।

देयासा शम्भवे देवी भवताऽऽनन्त्यमिच्छता ॥ ४२ ॥

पूर्वजन्मसहस्रेषु भवता सुकृतं कृतम् । इदानीं तव दिष्ट्या तु परिपाकमुपागतम्
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा संदृष्ट्वाऽऽत्मा महागिरिः । व्याजहार पुनर्वाक्यं पुत्रीवलकलधारिणी
गङ्गातीरे निराहारा तपस्तपति दुश्चरम् । काङ्क्षमाणा पतिशम्भुं तस्या इष्टमिदं त्विति

दत्ता कन्या मया तस्मै त्र्यम्बकायमहात्मने । शीघ्रं गत्वाभवन्तस्तु यत्र शम्भुर्महाप्रभुः
प्रीत्या हिमवता दत्तां गृहाणेति निवेद्य च । भवन्त एव कुर्वन्तु चैतद्वैवाहिकीं क्रियाम्
इत्युक्तास्ते हिमवता तमामन्य शिवं ययुः ।

लक्ष्म्याद्या योषितः सर्वा विष्णवाद्या देवता अपि ॥ ४८ ॥

षण्मातरोऽथ मुनयो द्रष्टुं जग्मुर्महोत्सवम् । शिवः सर्वा मरणैर्मुनिभिर्मातृभिस्तथा
अन्वितो वृषभारूढः प्रमथानां गणैर्वृतः । मेरीशङ्कुमृदङ्गाद्यैः काहलीपटहादिकैः
ब्रह्मघोषैर्बन्दिभिश्च प्राविशद्विमवत्पुरीम् । सुमुहूर्ते शुभे लग्ने शुभग्रहनिरीक्षिते
विवाहमकरोच्छैलः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

महोत्सवस्तदा चाऽऽसीन्निलोक्यां प्राणिनां नृप! ॥ ५२ ॥

महोत्सवे निवृत्ते तु शङ्करो लोकशङ्करः । रेमे स्वच्छन्द्या देव्या लोकधर्माननुव्रतः
ऋद्धिमद्धिमवद्गोहे देवेन्द्रभवनोपमे । शर्वर्यानन्दिनीतीरे वनराजिषु शङ्करः ॥ ५४ ॥
मत्तालिविजसन्नादमयूररवमण्डिते । दिव्यवर्षसहस्राणि रेमे स्वच्छन्द्या विभुः
स्त्रीणामिन्द्रवराभावात्तस्मिन्काले नृपोत्तम! ।

पुंसः सङ्गात्पुनर्गर्भो नारीणां स्रवति ध्रुवम् ॥ ५६ ॥

प्रत्यहं रमणाद्देव्यां नाभूद्गर्भो हराद्भवत । देवानामभवच्चिन्ता पुत्रलाभाद्वाराद्विभो
सर्वे सङ्गत्य सम्मन्य मिथ एव बभाषिरे । कामीवाऽभूदतौ नित्यं सक्तौ देव्या हरः स्वरार्त्
नाऽस्माकं सिद्ध्यते कार्यं नित्यं गर्भस्य संस्रवात् ।

पुनरतिर्यथा नाऽभूत्तथाऽस्माभिर्विधीयताम् ॥ ५६ ॥

मिथ एव तु सम्भाष्य व्यचिन्वन्क्षणमत्र ते । अङ्गिकृत्येविनिश्चित्य ह्यचूर्मानपुरःसरम्
अग्ने मुखं त्वं देवानां त्वं बन्धुर्गतिरेव च । इदानीमपि गच्छ त्वं रमते यत्र वै हरः
रत्यन्ते दर्शयाऽऽत्मानं पुनरतिर्यथानवै । त्वां दृष्ट्वा व्रीडिता देवी तपश्चापसरेद्बधुवम्

शिष्यो भूत्वा तु रत्यन्ते पृच्छ तत्त्वं स्मरान्तकम् ।

तत्त्वसम्प्रश्नव्याजेन कालम्बहु नय प्रभो! ॥ ६३ ॥

बहुकाले गते देवी कुमारं प्रसविष्यति । देवैरेवं प्रार्थितोऽग्निरोमित्युक्त्वा हरं ययौ

नवमोऽध्यायः] * शरकाण्डसमीपे पट्टकृत्तिकानामागमनम् *

वीर्योत्सर्गात्पूर्वमेव गतो बह्वी रतान्तरे । तं दृष्ट्वा व्रीडिता देवी विवस्त्रा विमनाययौ
रतिं विहाय त्वरया ततो रुद्रोऽतिकोपितः । बह्विं प्राह गृहाणेदमभिसृष्टन्तु दुर्मते
मद्वीर्यं दुःसहं पाप रतौ विघ्नस्त्वयाऽभवत् । उत्सृजामि मद्वीर्यं त्वन्मुखे हव्यवाहन!
इत्युक्त्वोत्सृष्ट्वान्वीर्यं हव्यवाहमुखे हरः । तदधृत्वा दह्यमानः सन्स्वोदरे वीर्यमुल्बणम्
चिन्तयानो ययौ धामदेवानां यज्ञपूरुषः । कथंचित्प्राणतो मुक्तो देवेभ्यस्तन्यवेदयत्
देवा बह्वीरितं श्रुत्वा हर्षशोकोऽसमाययुः । स्थितं वीर्यमिति ह्लादं कथं तु प्रसवो भवेत्
इति दुःखं तदा चाऽऽसीद्वहेः कुक्षौ तु शाम्भवम् ।

ववृधे तेज आक्षिप्तं दश मासा गतास्तदा ॥ ७१ ॥

नाऽपश्यत्प्रसवोपायं बहुदुःखपरायणः । देवान्वै शरणमप्राप गर्भमोचनहेतवे ॥ ७२ ॥
ते देवा बहिनासाकंप्रापुर्गङ्गां यशस्विनीम् । गङ्गास्तोत्रेण ते स्तुत्या प्रार्थयामासुरञ्जसा
त्वं माता सर्वदेवानां त्वमेव जगताम्पतिः । देवार्थान्तु त्वं भद्रे धत्स्व तेजस्तु शाम्भवम्
तद्वहेर्वद्धते गर्भो नास्तीत्वात्प्रसवोऽस्य च । तस्मादेनञ्च नः सर्वान्समुद्धर दयां कुरु
इत्येवं प्रार्थिता देवी तथास्त्विति वचोऽब्रवीत् ।

देवास्तु बह्वये प्राहुर्मन्त्रं गर्भविमोचनम् ॥ ७६ ॥

तन्मन्त्राद्गर्भमाकृष्य व्यसृजद्व्यवाहनः । गङ्गायां शाम्भवन्ते जोभास्वल्लोकसुदुःसहम्
सा चोदवा कतिचिन्मासान् शशाक ततः परम् ।
निर्जला तत्प्रभावेण स्फुटद्रक्तकलेवरा ॥ ७८ ॥

बहुदुःखाऽऽकुला देवी पातिव्रत्यप्रभावतः । उज्जहार स्वोदरस्थं गर्भं लौकैकपावनी
शरकाण्डे तु चिक्षेप दह्यमानं समन्ततः । शरकाण्डेस्तु सम्भिन्नः षोढाभिन्नो बभूव ह
पट्टकृत्तिकाः समाजग्मुर्ब्रह्मणा चोदितास्तदा ।

शरकाण्डे विनिर्भिन्नं षोढा सन्ध्याय शाम्भवम् ॥ ८१ ॥

षण्मुखं पुरुषं कृत्वा त्वेकदेहमिति स्फुटम् ।

कृत्तिका विधिनाऽऽज्ञप्तास्तं तथा चक्रिरे दृढम् ॥ ८२ ॥

तद्देहं पुरुषाकारं षण्मुखं शरकाण्डगम् । अरक्ष्यमाणमेवासीच्छरकाण्डेषु वै चिरम्

एकदा वृषभाऽरूढौ पार्वतीपरमेश्वरौ । श्रीशैलं गन्तुमनसौ तत्स्थलं परिजगमतुः ॥

तदासीत्पार्वती देवीः सद्यः स्नुतपयोधरा ।

विस्मिता चावदद्बुद्धं स्नुतौ कस्मात्पयोधरौ ॥ ८५ ॥

कारणम्ब्रूहि विश्वात्मन्नित्युक्तस्तुहरोऽब्रवीत् । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि पुत्रोऽधोवर्तते तव त्वयि वीर्यमनुत्सृष्टं प्रागेवाऽऽगाद्विर्वहः । तं दृष्ट्वा ग्रीडिता त्वं वै प्रविष्टा च स्थलान्तरम् ।

मया कोपाद्ब्रह्ममुखे विसृष्टं वीर्यमुत्खण्डम् ।

देवानाञ्च प्रसादेन गङ्गायां व्यसृजद्विभुः ॥ ८६ ॥

गङ्गा च दह्यमाना सा व्यक्षिपच्च शरान्तरम् । तत्र षोढाप्रभिन्नन्तुमातृभिश्च दृढीकृतम् पुरुषाकृतिमापेदे तं दृष्ट्वा ते स्तनौ स्नुतौ । पालनीयं महावीर्यं विष्णुना समविक्रमम् ।

अयमेवौरसः पुत्रस्तव भाति विनिश्चितम् ।

तस्माद्गृहाण शीघ्रं त्वं तेनाऽऽख्यातिरतीव ते ॥ ८७ ॥

इत्याऽऽज्ञप्ता शम्भुना सा तमादायाऽर्भकं दुतम् ।

अङ्कुमारोप्य तं देवी पाययामास सा स्तनौ ॥ ८८ ॥

देवेन मोहिता देवी पुत्रस्नेहपराऽभवत् । पुनः कैलासमगमत्प्रभुणा सह शाङ्करी ॥ लालयन्ती सुतं देवी सन्तोषं परमं ययौ । एवं कुमारजननं वर्णितं ते मयाऽदुतम् यः इदं शृणुयान्नित्यं कुमारजननं शुभम् । पुत्रपौत्राभिवृद्धिं तु लभते नाऽत्र संशयः महद्दुःखं तु जनने हरस्याऽपियतोऽभवत् । प्रीत्यानुश्रुतवैशाखधर्मोऽप्यप्रतिमो भवेत् तस्माद्द्वैशाखधर्मो हि सर्वाधौवविनाशनः । अवैधव्यप्रदः पुण्यः सर्वसम्पद्विधायकः अनङ्गोऽपि हि साङ्गत्वं त्रभावात्समाप्तवान् । अस्नात्वा चाप्यदत्त्वा च वैशाखो यस्य वैयतः अपि धर्मकृतो वाऽपि भवेद्दुःखपरम्परा । सर्वधर्म हितः स्याच्च यद्येकोऽयमनुष्ठितः इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे कुमारोत्पत्तिकथनं नाम

नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः

अगून्यशययव्रतवर्णनपूर्वकं लघुदानप्रशंसने हेमकान्तस्य

ब्रह्महत्यादिपापशमनवर्णनम्

मैथिल उवाच

यत्कामपत्नीवरितमगून्यशयनव्रतम् । देवोपदिष्टं तस्याऽस्य विधानम्ब्रूहि भूसुर । ॥ किं दानं को विधिस्तस्य योजनं किं फलं तथा । एतदावक्ष्यमभूदेव श्रोतुं कौतूहलं हि मे

श्रुतदेव उवाच

शृणु भूयः प्रवक्ष्यामि व्रतं पापप्रणाशनम् । अगून्यशयनं नाम रमायै हरिणोदितम् येन चीर्णेन देवेशो जीमूताऽऽभः प्रसीदति । लक्ष्मीभर्ता जगन्नाथः समस्ताऽधौघनाशनः अकृत्वायस्त्विदं राजन् व्रतं पातकनाशनम् । गार्हस्थ्यमनुवर्तते तस्येदं निष्फलम्भवेत् श्रावणे शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां महीपते । अगून्यशयनाख्यं तद्ग्राह्यं व्रतमनुत्तमम् ॥ चातुर्मास्येतुसम्प्राप्ते हविष्याशीभेक्षरः । चतुर्भिः पारणं मासैः सम्यङ्निष्पाद्यते प्रभो लक्ष्मीयुक्तो जगन्नाथः पूजनीयो जनार्दनः । पारणे दिवसे प्राप्ते भक्ष्यञ्चैव चतुर्विधम् उपायनं च दातव्यं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने । सौवर्णीं राजतीं चापि मूर्तिं कुर्यान्मनोरमाम् पाताम्बरधरां दिव्यां वनमालाविभूषिताम् । शुक्लपुष्पैः सुगन्धैश्च पूजयेत् पुरुषोत्तमम् शय्यादानैर्वस्त्रदानैर्विप्राणाम्भोजनैस्तथा । दम्पत्योर्भोजनैश्चैव दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् एवं तु चतुरो मासान् पूजयित्वा जनार्दनम् । मार्गशीर्षादिमासेषु पूजयेत् पूर्ववद्भरिम् रक्तवर्णं हरिध्यायेद्भुक्तिमणीसहितं तथा । चैत्रादींश्चतुरो मासानेवं सम्पूजयेत्ततः भूम्या सह स्थितं देवमर्चयेद्भक्तिपूर्वकम् । सनन्दनाद्यैर्मुनिभिः स्तूयमानमकल्मषम् आपादस्य च मासस्य द्वितीयायां समापयेत् । अष्टाक्षरेण मन्त्रेण जुहुयादनले शुभे मार्गशीर्षादिमासानां पारजे भूमिपालक । जुहुयाद्विष्णुगायत्र्या चैत्रादीनां निबोधय पौरुषेण च मन्त्रेण जुहुयादनले शुभे । पञ्चामृतं पायसञ्च ह्यपूषं घृतपाचितम् ॥ १७ ॥

एवं क्रमेणद्रव्याणि प्रतिमासुनिबोधय । सौवर्णीं प्रतिमांदद्यालक्ष्मीनारायणस्यच
सौवर्णींमध्यमे दद्यात्कृष्णस्य परमात्मनः ।

राजतीं त्वन्तिमे दद्याद्ब्रह्मस्य महात्मनः ॥ १६ ॥

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चान्नमभिः केशवादिभिः । वस्त्रयुग्मैरलङ्कारैर्यथाचित्तानुसारतः ॥
अर्चयित्वा ततो दद्यादूपान्वृतपाचितान् । उपायनार्थं विप्रेभ्योद्वादशभ्योनिवेदयेत्

आचार्याय ततो दद्यात्प्रतिमां पूर्वकल्पिताम् ।

शय्यांसङ्कल्पितां पूर्णां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥ २२ ॥

तस्यामभ्यर्च्य विधिवल्लक्ष्मीनारायणम्परम् ।

कांस्यपात्रेण सहितामूर्पैर्बहुभिस्तथा ॥ २३ ॥

वस्त्रालङ्कारसहितां दक्षिणामिस्तथैवच । ब्राह्मणाय विशिष्टाय वैष्णवाय कुटुम्बिने
दातव्या विधिवत्पूज्य ब्राह्मणांश्चाऽपि भोजयेत् ।

दानमन्त्रः

लक्ष्म्या अशून्यं शयनं यथा तव जनार्दन ! ॥ २५ ॥

शय्याममाप्य शून्या स्याद्दानेनाऽनेनकेशव । एवंसम्प्रार्थ्यदेवेशंस्वयम्भोजनमाचरेत्
पुरुषो वा सती वाऽपि विधवा वा समाचरेत् ।

अशून्यशयनार्थञ्च कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥ २७ ॥

एवं तव मया ख्यातं विस्तरान्नृपसत्तम ! । सुप्रसन्ने जगन्नाथे भवेयुर्विविधाः प्रजाः
तस्मिन्स्तुष्टे तु देवेशे देवानामपिदुर्लभाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन व्रतमेतत्समाचरेत् ॥
अवश्यं गन्तुकामेनतद्विष्णोःपरमंपदम् । एवमुक्तं मया सर्वं किमन्यच्छेत्तुमिच्छसि
इत्युक्तस्तेन राजर्षिः पुनरप्याह तंमुनिम् । वैशाखे छत्रदानस्य माहात्म्यं विस्तराद्ब्रह्म
शृण्वतोऽपि न तृप्तिर्मे वैशाखोक्ताञ्छुभावहान् ॥ ३२ ॥

इति तद्वचनं श्रुत्वा यशस्यं पुण्यवर्द्धनम् । प्रत्युवाच महाभागं श्रुतदेवो महायशः
श्रुतदेव उवाच

वैशाखे धर्मतत्तानां मानवानां महात्मनाम् । ये कुर्वन्त्यातपत्राणंतेषांपुण्यमनन्तकम्

दशमोऽध्यायः] * हेमकान्तसमीपे त्रितमुनेरागमनवर्णनम् *

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वैशाखधर्ममुद्दिश्य पुरा कृतयुगे कृतम् ॥ ३५
वङ्गदेशे पुरा कश्चिद्धेमकान्त इति श्रुतः । कुशकेतोः सुतो धीमात्राजाशस्त्रभृतांवरः

एकदा मृगयाऽसक्तो गहनं वनमाविशत् ॥ ३६ ॥

तत्र नानाविधान् हत्वा मृगान्क्रोडादिकान्वहन् ।

श्रान्तो मध्याह्नवेलायां मुनीनामाश्रमं ययौ ॥ ३७ ॥

तदा शतर्चिनोनाम ऋषयः शंसितव्रताः । समाधिस्था नजानन्तिबाह्यकृत्यञ्चकिञ्चन
तान्द्रष्टुं निश्चलान्विब्रान्कुद्धो हन्तुं मनो दधे । भूपनिवारयामासशिष्याणामयुतंतदा

दुबुद्धे शृणु नो वाक्यं गुरुवस्तु समाधिगाः ।

नो जानन्ति बहिः कृत्यं तस्मात्क्रोधं न चाऽहंसि ॥ ४० ॥

ततः शिष्यानुवाचेदं वचनंकोधविह्वलः । यूयंकुरुध्वमातिथ्यमध्वश्रान्तस्यमेद्विजाः
एवमुक्ताश्च भूमेन शिष्या ऊचुस्तदा नृपम् । नाऽज्ञतागुरुभिर्भूषयं भिक्षाशिनःपुनः
गुरुतन्त्राः कथंकर्तुमातिथ्यन्तेवयंक्षमाः । प्रत्याख्यातो नृपःशिष्यैस्तान्हन्तुं धनुराददे
मृगदंष्ट्रमुभयादिभ्यो बहुधा रक्षितामया । ते मामेवोपशिञ्जन्ति मया दत्तप्रतिग्रहाः
एतेमानं विजानन्ति कृतघ्ना भूरिमानिनः । प्रतोपिमेनदोषःस्यादेतान्वैद्याततायिनः
एवं विक्रुद्धमानः सञ्जलान्मुञ्चञ्जरासनात् । तान्विदुताननुदुत्यजघ्नेशिष्यशतत्रयम्
दुदुबुर्भयतः सर्वेविहायाऽऽश्रममञ्जसा । विद्रावितेषुशिष्येषुबलादाश्रमसंस्थितान्
सम्भाराञ्जगृहः शीघ्रं संनिकाः पापबुद्धयः । यथेष्टं भोजनं चक्रुर्नृपेणैवानुमोदिताः
ततः सेनाऽऽवृत्तो राजापुरीमागाद्रिनात्यये । कुशकेतुस्ततःश्रुत्वातनयस्यविवेष्टितम्
पुरान्निर्यातयामास गहयन्गहयन्सुतम् । राज्यानहं क्षमाहीनं स्वदेशादपि भूमिपः
पित्रा त्यक्तस्ततो राजाहेमकान्तोऽतिविह्वलः । वनंविवेशगहनंहत्याभिश्चसुपीडितः
बहुकालमवासीच्च गह्वरे निर्जने वने । आहारं कल्पयामास व्याधधर्ममुपाश्रितः

न काऽपि स्थितिमापेदे हत्यायाऽभिद्रुतो भृशम् ।

अष्टाविंशतिवर्षाणि गतान्यस्य दुरात्मनः ॥ ५३ ॥

तीर्थयात्राप्रसङ्गेन त्रितोनाम महामुनिः । तस्मिन्नरण्ये वैशाखे खौ मध्यन्दिने गते

गच्छन्नातपविह्वान्तस्तृषथा चाऽपि पीडितः ।

कचिद्वृक्षविहीने तु प्रदेशे मूर्च्छितोऽभवत् ॥ ५५ ॥

देवाद्वृष्टा हेमकान्तस्त्रितं नाममहामुनिम् । तृषार्तं मूर्च्छितं श्रान्तं कृपां चक्रेनृपाधमः
ब्रह्मपत्रैस्तदा छत्रं कृत्वा चाऽऽतपवारणम् । मुनेर्जग्राह शिरसि ह्यलावुस्थं जलददौ
लब्धसञ्ज्ञोऽभवत्तेन ह्युपचारेण वै मुनिः । पत्रच्छत्रं क्षत्रदत्तं गृहीत्वा गतविक्रमः
ग्रामं कचिच्छनैःप्राप्यकिञ्चिदाप्यायितेन्द्रियः । तेनपुण्यप्रभावेणब्रह्महत्याशतत्रयम्
विनष्टमभवत्तस्य क्षणादेव महात्मनः । ततो विस्मयमापन्नो हेमकान्तो महारथः
बहुधा पीड्यमानस्य ब्रह्महत्याःकथङ्गताः । केनाऽपि निष्कृताहोताःकगताःकेनहेतुना
इत्येवंचिन्तयामासब्रह्महत्याविमोचनम् । एवंचाऽज्ञस्थितेराज्ञियमदूताअथाऽऽगमन्
नेतुमेनं महात्मानं हेमकान्तं वने स्थितम् । ग्रहणीं जनयामासुः प्राणान्हेतुमहात्मनः
तदा प्राणवियोगार्तः पुरुषांस्त्रीन्ददर्श ह । यमदूतान्महाघोरानूर्ध्वकेशान्भयङ्करान्
चिन्तयानःस्वमर्माणिनृष्णीमासीत्तदानृपः । छत्रदानप्रभावेणजाताविष्णुस्मृतिवृत्तं
तेनस्मृतो महाविष्णुर्विष्वक्सेनंस्वमन्त्रिणम् । उवाचतूर्णत्वंगच्छयमदूतान्निवारय
वैशाखधर्मनिरतं हेमकान्तन्तु पालय । निष्पापमेनं मद्भक्तं पित्रे देहि पुरं गतः ॥ ६७ ॥
मदीरितेन वाक्येन कुशकेतुश्च बोध्य । सर्वधर्ममोज्झितो वाऽपिब्रह्मचर्यादिवर्जितः
वैशाखधर्मनिरतो मत्प्रियः स्यान्न संशयः । कृतागाश्चाऽपित्वत्पुत्रोमुनित्राणपरायणः
वैशाखे छत्रदानेन निष्पापो नाऽत्र संशयः । तेन पुण्यप्रभावेण शान्तोदान्तश्चिरायुषः
शौर्यौदार्यगुणोपेतस्त्वत्समोऽयं गुणैरपि । तस्मादेनं राज्यभारेसंस्थापयमहाबलम्

विष्णुनैवं समाज्ञममित्यादिश्य नृपोत्तमम् ।

पितुर्वशे हेमकान्तं स्थाप्याऽऽयाहि च मां पुनः ॥ ७२ ॥

इत्यादिष्टो भगवता विष्वक्सेनो महाबलः । हेमकान्तं समासाद्य यमदूतान्निवार्यच
पाणिना शन्तमेनैव परस्पर्शाङ्गेषु भूमिपम् । भगवद्भक्तसंस्पर्शाद्धतव्याधिरक्षणादभूत्
विष्वक्सेनस्ततस्तेन सह तस्य पुरीं ययौ । तं दृष्ट्वाविस्मितोभूत्वाकुशकेतुर्महाप्रभुः
ननामशिरसा भक्त्या दण्डवत्पतितो भुवि । गृहं प्रवेशयामास पार्षदं परमात्मनः ॥

स्तुत्वान्नविविधैःस्तोत्रैःपूजयामासवैभवैः । तस्मैप्रीतमनाःप्राहविष्वक्सेनोमहाबलः
हेमकान्तं समुद्दिश्यदुक्तं विष्णुना पुरा । तच्छ्रुत्वा कुशकेतुश्चपुत्रराज्ये निवेश्यच ॥

विष्वक्सेनाभ्यनुज्ञातः सभायौ वनमावेशत् ।

विष्वक्सेनो हेमकान्तमनुमन्त्र्याऽभिपूज्य च ॥ ७६ ॥

श्वेतद्वीपं ययौ धीमान्विष्णुपार्श्वे महामनाः ।

हेमकान्तस्ततो राजा वैशाखोक्ताञ्छुभावहान् ॥ ८० ॥

विष्णुप्रीतिकरान्धर्मान्प्रतिवर्षं चकार ह ।

ब्रह्मण्यो धर्ममार्गस्थः शान्तो दान्तो जितेन्द्रियः ॥ ८१ ॥

दयालुः सर्वभूतेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । प्रवृद्धः सर्वसम्पद्भिः पुत्रपौत्रादिभिवृतः ॥

भुक्त्वा भोगान्समस्तांश्च विष्णुलोकमवाप्तवान् ॥ ८३ ॥

नेष्टे तु वैशाखसमांश्च धर्मान्सुखप्रयत्नान्वहुपुण्यहेतून् ।

पापेन्धनाद्यग्निनिभान्सुलभ्यान्धर्मादिमोक्षान्तपुमर्थहेतून् ॥ ८४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे छत्रदानप्रशंसने हेमकान्तस्य

ब्रह्महत्यादि पापशमनवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

वैशाखधर्मवर्णनेकीर्त्तिमद्राजविजयवर्णनम्

मैथिल उवाच

वैशाखधर्माः सुलभाः पुण्यराशिविधायकाः । विष्णुप्रीतिकराःसद्यःपुमर्थानांतुहेतवः

न प्रख्याताः कथं लोके शाश्वताः श्रुतिचोदिताः ।

प्रख्याताराजसाधर्मास्तामसाअपि भूरिशः ॥ २ ॥

दुर्घटा बहुयत्नाश्च बहुद्रव्यव्यावहाः । केचिन्माध्वं प्रशंसन्तिचातुर्मास्यापरे जगुः ।
व्यतीपातादिधर्माश्च वर्णयन्तीह भूरिशः । एतद्विवेकं विस्तार्य श्रोतुकामाय मे वद
श्रुतदेव उवाच

शृणु भूप! प्रवक्ष्यामि न प्रख्याताइमे कथम् । इतरेषां च धर्माणांकथंख्यातिश्चभूतले
राजसास्तामसाभूमौबहवःकामुकाजनाः । इच्छन्त्यैहिकभोगांस्तेपुत्रपौत्रादिसम्पदः

कचित्कथञ्चन काऽपि जनेष्वेकोऽतिकृच्छतः ।

स्वर्गाय यतते लोके तस्माद्यज्ञादिसत्क्रियाः ॥ ७ ॥

कुरुतेऽतिप्रयत्नेन मोक्षं नोपासते नरः । क्षुद्राशाभूरिकर्माणोजनाः काम्यानुपासते ॥
प्रख्याता राजसा धर्मास्तामसाअपितेनवै । नख्याताःसात्त्विकाधर्माहरिप्रीतिकराइमे
निष्कामिकाइमे धर्माह्यैहिकाऽऽमुष्मिकप्रदाः । नजानन्तिजनामृढामोहितादेवमायया
यथाऽऽधिपत्ये सम्प्राप्ते सर्वसिद्धोमनोरथः । मोहनार्थं स्थलं प्राप्तमाधिपत्येनहीयते
कारणञ्च प्रवक्ष्यामि गोपनेभूतलेऽञ्जसा । यद्वैशाखोक्तधर्माणांसात्त्विकानांनृणामिह
सार्वभौमःपुराकाश्यामिश्वाकुकुलभूषणः । कीर्तिमानिति विख्यातोऽनृगपुत्रोमहायशाः
जितेन्द्रियो जितक्रोधोब्रह्मण्यो राजसत्तमः । एकदा मृगयासक्तोवसिष्ठाश्रममाययौ
गच्छन्मार्गे ददृशांऽसौ वैशाखे धर्मनिष्ठुरे ।

भूयोभयः कार्यमाणाञ्छिच्छण्यांस्तस्यमहात्मनः ॥ १५ ॥

कचित्प्रपां प्रकुर्वन्ति छायामण्डपमेव च । तटप्रपातं निस्तीर्यवापीं कुर्वन्तिनिर्मलाम्
सूपविष्टान्कचिद्भृक्षे व्यजनंवीजयन्ति च ।

कचिद्द्युर्हीक्षुदण्डान्कचिद्वन्धान्कचित्फलम् ॥ १७ ॥

मध्याह्ने छत्रदानञ्च सायाह्ने पानकस्य च । कचिद्यच्छन्ति ताम्बूलं नेत्रेकपूर्लेपनम्
सुच्छाये चवनेकेचित्सुसंमृष्टाङ्गणेषुच । केचिदास्तरयन्त्यद्वावालुकानिहितानिच
कुर्वन्त्यान्दोलिकां राजन्वृक्षशाखावलम्बिनीम् ।

के यूयमिति पप्रच्छ वासिष्ठा इति तेऽब्रुवन् ॥ २० ॥

किमेतदिति पप्रच्छ धर्मा वैशाखचोदिताः । पुमर्थहेतव इमे क्रियन्तेऽस्माभिरञ्जसा

एकादशोऽध्यायः] * वशिष्ठेनकीर्त्तिमन्तम्प्रतिवैशाखधर्मवर्णनम् *

वसिष्ठस्याऽऽज्ञया चेति तेऽब्रुवन्नृपंसत्तमम् । एतदाचरणेषुसांकिफलंकस्तुतुष्यति
एतद्विस्तार्य मे ब्रूत यूयं सम्यग्यथाश्रुतम् । इतिराज्ञातुसमृष्टाःप्रत्युचुस्तेमहीपतिम्
गुरोराज्ञाक्रमेणैव कुर्वतां पथिसत्क्रियाः । नास्माकमवकाशोऽत्रगुरुं पृच्छयथोचितम्
स वेत्ति तत्त्वतो नूनं धर्मानेतान्महायशाः । इतिशिष्यैर्वसिष्ठस्यप्रयुक्तस्तुदुतंययौ
वसिष्ठस्याऽश्रमं पुण्यंविद्यायोगोपवृंहितम् । समायान्तंनृपंवीक्ष्यवशिष्टःप्रीतमानसः
आतिथ्यं विधिवच्चक्रे सानुगस्यमहात्मनः ।

सूपविष्टःकृताऽऽतिथ्यःप्रीतःपप्रच्छ तं गुरुम् ॥ २७ ॥

राजोवाच

मार्गे दृष्टं महाश्वर्यं त्वच्छिष्यैश्च कृतं शुभम् । मया पृष्टञ्चतैर्नोक्तंक्रियमाणंशुभावहम्
नास्माकमवकाशोऽत्र होतद्धर्मप्रशंसने ।

कर्तव्या चक्रियाऽस्माभिर्गुणायचचोदिता ॥ २६ ॥

गुरुं गच्छेति तैस्त्वागतोऽहं तवाऽन्तिकम् ।

मृगयाऽऽसक्तचित्तेन श्रान्तेनाऽऽतिथ्यमिच्छता ॥ ३० ॥

दृष्टं मार्गे त्विदं पुण्यं तव शिष्यैश्चकारितम् ।

जिज्ञासाऽऽसीत्ततःश्रोतुं धर्मानेतान्मुनीश्वर! ॥ ३१ ॥

त्वमादिरादिमान्धर्मान्समाचरसिवैयतः । तान्धर्माञ्छ्रोतुकामाय शिष्यायप्रणतायच
श्रद्धानाय मे ब्रूहि विस्तरान्मुनिपुङ्गव । इतीश्वाकुकुलीनेनराज्ञा पृष्टो महायशाः ॥
मनसा तोषमापेदे सम्यक्पृष्टोऽधुनाऽमुना ।

अहो व्यवसिताबुद्धी राजस्तेऽद्य सुशिक्षिता ॥ ३४ ॥

यस्माद्विष्णुकथायाञ्चतद्धर्माचरणेऽपि च । मतिरात्यन्तिकीजातासुकृतंफलितं तव
इति सम्भाष्यराजानंजातहर्षस्तब्रमवीत् । शृणुभूप प्रवक्ष्यामियत्पृष्टोऽहंत्वयाऽधुना
यस्यश्रवणमात्रेण मुच्यते सर्वकिल्बिषैः । सर्वधर्मान्परित्यज्यवर्ततेविषयात्मकः ॥
वैशाखस्ताननिरतः स प्रियो मधुविद्विषः । साङ्गान्धर्माननुष्ठाय वैशाखो येन नादृतः
ज्ञानदानार्धनैःपुण्यैस्तस्यदूरतरोहरिः । अन्नाप्य चाऽप्यदत्त्वा च वैशाखो येननीयते

कर्मणा स तु चाण्डालो नाऽत्र कार्या विचारणा ।

वैशाखोक्तर्महाधर्मैर्येन चाऽऽराधितो हरिः ॥ ४० ॥

तैश्च तोषं समायातिप्रददातिसमीहितम् । लक्ष्मीभर्ता जगन्नाथो ह्यशेषाद्यौघनाशनः
धर्मैःसूक्ष्मैश्चप्रीणातिनप्रयासैर्धनैरपि । भक्त्यासम्पूजितोविष्णुः प्रददातिसमीहितम्
तस्माद्राजन्सदा भक्तिः कर्तव्या मधुविद्विषः ।

जलेनाऽपि जगन्नाथः पूजितः क्लेशहा हरिः ॥ ४३ ॥

परितोषं व्रजत्याशु तृषार्तः सलिलैर्यथा । महदप्यल्पदं कर्म तथा ह्यल्पञ्च भूरिदम्
कर्मणाऽल्पत्वभूरित्वे न हेतू महदल्पके । किन्तु कर्मस्वरूपञ्च गहना कर्मणो गतिः
वैशाखोक्ता इमे धर्माः स्वल्पाऽऽयासकृता अपि ।

बहुव्ययविनाशाश्च विष्णोः प्रीतिकराः शुभाः ॥ ४६ ॥

तस्मात्त्वमपि भूपालवैशाखोक्तान्समाचर । त्वद्राप्नीयर्जनैःसर्वैःकारयेमाञ्छुभावहान्
न करोतिचयोधर्मान्वैशाखोक्तान्नराधमः । बहुधाशिष्यमाणोऽपिसदण्ड्यस्तवभूपते
इत्यावश्यकतां सम्यक्छास्त्रैर्व्युत्पाद्य तस्य च ।

पञ्चाद्वैशाखनिर्दिष्टान्धर्मान्प्रोवाच सर्वशः ॥ ४६ ॥

श्रुत्वा तान्सकलान्धर्मान्गुरुं सम्पूज्य भक्तितः ।

स राजागृहमागत्य सर्वान्धर्माश्चकार ह ॥ ५० ॥

भक्तिमान्केशवे राजन्देवदेवे निरञ्जने । नाऽन्यं पश्यति देवेशात्पद्मनाभान्महीपतिः
भेरोमुद्राह्य मातङ्गं स्वराष्ट्रेऽधोपयद्भटैः । अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिर्न हि पूर्यते
प्रातर्नस्नातिमेपस्यैसूर्येसर्वोऽपियोजनः । समेदण्ड्यश्चवधश्चनिर्वास्याविषयाद्भुवम्
पितावा यदिवा पुत्रो भर्तावाऽथसुहृज्जनः । वैशाखधर्महीनश्चनिर्ग्राहोदस्युवन्मया
दातव्यंविप्रमुख्येभ्यःस्नात्वाप्रातर्जलेशुभे । प्रपादानादिधर्माश्चकुरुध्वं शक्तितोऽनघाः
विप्रञ्च धर्मवक्तारं ग्रामेग्रामे न्यवेशयत् । पञ्चानामपि ग्रामाणामकरोदधिकारिणम्
दण्डार्थं त्यक्तधर्माणां दशवाजिनिषेवितम् । एवं प्रवृत्तः सर्वत्रसार्वभौमस्यशासनात्
प्रवृद्धो धर्मवृक्षोऽयं सर्वदेशेषु विस्तरात् । ये केचिन्निधनं यान्ति भूपालविषये नराः

प्रमादाच्च नृपश्रेष्ठ! ते यान्ति हरिमन्दिरम् । अवश्यं वैष्णवलोकः प्राप्यते मानवैर्द्रुतम्
व्याजेनाऽपि सकृत्स्नातः प्रातर्मपगतेरवौ । सर्वपापविनिर्मुक्तोयातिविष्णोः परंपदम्
न प्राप्नोति यमं धर्मं सकृद्वैशाखस्नानतः । वैलेख्यमगमद्राजा रविसूनुस्तदा नृप!

लेख्यकर्मणि विश्रान्तश्चित्रगुप्तोऽभवत्तदा ।

मार्जितानि च लेख्यानि पुरा पापोद्भवानि च ॥ ६२ ॥

गच्छद्विषेष्णवं लोकं स्वकर्मस्थैर्जनैः क्षणात् ।

शून्यास्तु नरकाः सर्वे पापिप्राणिविवर्जिताः ॥ ६३ ॥

अग्रयानोऽभवन्मार्गोवैशाखस्यप्रभावतः । सर्वेऽपिविमलाकोराजनायान्तिहरेः पदम्
दिवौकसान्तु ये लोकाः शून्याः सर्वे तथाऽभवन् ।

शून्ये त्रिविष्टपे जाते शून्येषु नरकेषु च ॥ ६५ ॥

नारदो धर्मराजानं गत्वा चेदमुवाच ह । नाऽऽकन्दः श्रूयते राजन्प्राक्छ्रुतो नरकेयथा
तथा न क्रियते लेख्यं किञ्चिदुदुष्कृतकर्मणाम् ।

चित्रगुप्तो मुनिरिव स्थितोऽयं मौनसंस्थितः ॥ ६७ ॥

कारणं ब्रूहि राजेन्द्र! न यान्ति तव मन्दिरम् ।

मनुष्याः पापकर्माणो मायादम्भविवर्जिताः ॥ ६८ ॥

एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना । प्राह वैवस्वतो राजा किञ्चिद्वैन्यसमन्वितः
योऽयं नारद! भूपालः पृथिव्यां साम्प्रतं स्थितः । सोऽतिभक्तो हृषीकेशोऽप्युराणपुरूपोत्तमे
प्रबोधयति वैशाखधर्मं भेरीस्वनेन च । अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिर्न हि पूर्यते
यौ वै ह्यकृतवैशाखः स मे दण्ड्यो न संशयः ।

तद्वयाद्वि जनाः सर्वे नो लङ्घन्ति कदाचन ॥ ७२ ॥

गच्छन्ति वैष्णवं धामकर्मणातेन नारद! । वैशाखसेवनाल्लोकायास्यान्ति हरिमन्दिरम्
तेन राजा मुनिश्रेष्ठ! मार्गो लुप्तो ममाऽधुना ।

कृता हि नरकाः शून्या लोकाश्चपि दिवौकसाम् ॥ ७४ ॥

विश्रान्तो लेखको लेखे लिखितं मार्जितं जनैः ।

वैशाखमासधर्मस्य माहात्म्यं त्वीदृशं मुने! ॥ ७१ ॥

ब्रह्महत्यादिपापानि विमुक्तानि जनैर्द्विज! ।

कृत्वा वैशाखकृत्यानि यान्ति विष्णोः परंपदम् ॥ ७६ ॥

सोऽहं काष्ठसमो जातो नक्षत्रिणममगोचरः । युद्धं कृत्वा तु तं हन्मि सर्वथाऽद्य महाबलम् ।
अकृत्वा स्वामिकार्यं तु निर्व्यापारो यदि स्थितः ।

तस्य वित्तं समश्नाति स याति नरकं भुवम् ॥ ७८ ॥

यदि देवादवध्योऽयं तदा ब्रह्माणमेत्यच । निवेद्य तस्मै तत्सर्वपश्चात्स्वस्थस्थितिर्भवम् ।
इत्युत्तवा द्विजमामन्थ्य सानुगः प्रययौ भुवम् ।

स कालो महिषारूढो दण्डमुद्यम्य भीषणम् ॥ ८० ॥

मृत्युरोगजराद्यैश्च पार्षदैश्च महोत्कटैः । पञ्चाशत्कोटिसङ्ख्याकैर्यमदूतैर्वृत्तस्ततः ।
स तूर्णं तस्य राजर्षे रुरोध सकलां पुरीम् । शङ्खं दध्मौ महाधोरं सर्वलोकभयङ्करम् ।
तच्छ्रुत्वा स तु राजर्षिर्ज्ञात्वा वैवस्वतं यमम् । स सज्जीकृतसर्वस्वः पत्तनान्निर्ययौ रूपा ।
तयोयुद्धमभूत् तत्र भीषणं रोमहर्षणम् । मृत्युं कालं तथा रोगं यमं दूतपतिं तथा ।
जित्वा क्षणेन राजर्षिर्द्रावयामास रोपतः । ततः क्रुद्धो यमो राजा स्वयमभ्येत्य तं रूपा ।
युयोध बहुभिर्वाणैः सिंहनादं चकार ह । चकर्त राजा तस्याऽपि कर्मुकं विशिखैस्त्रिभिः ।
पुनश्चर्मांसमादाय यमो हन्तुमथाऽऽगमत् । तं दृष्ट्वा तु नृपः क्रुद्धः पुनश्छित्त्वाऽसिचर्मणी ।
निचखान ललाटे च शरं कालोरगप्रभम् । यमस्तेनाऽऽहतः क्रुद्धस्ततो दण्डमुपाददे ।
ब्रह्माख्येण च सम्प्रन्त्य दण्डं तस्मै मुमोच ह ॥ ८८ ॥

हाहाकारो महानासीज्जनानां पश्यतां तदा । तदा विष्णुः स्वभक्तस्य रक्षायै प्राहिणोदरि ।
विष्णुमुक्तं तदा चक्रं शीघ्रमागत्य तद्रणे । यमदण्डेन संयुध्य तद्ब्रह्माख्यं निवार्य च ।
यमं हन्तुमथाऽऽरेभे सहस्रारं महाद्रुतम् । देवभक्तस्ततो भीतस्तदाऽस्तौ चक्रमञ्जसा ।
सहस्रारं नमस्तेऽस्तु विष्णुपाणिविभूषण । त्वं सर्वलोकरक्षायै हरिणा च धृतं पुरा ।
त्वां याचेऽद्य यमं त्रातुं विष्णुभक्तं महाबलम् ॥ ९३ ॥

नृणां देवद्रुहां कालस्त्वमेव हिन चाऽपरः । तस्मादेनं यमं रक्ष कृपां कुरु जगत्पते ।

एकादशोऽध्यायः]

* कीर्त्तिमद्विजयेनयमदुःखवर्णनम् *

६४१

नृपेणं वं स्तुतं चक्रं यमं हित्वा नृपान्तिकम् । पुनर्ययौ महाराज! देवानां पश्यतां दिवि ।
ततो यमोऽतिनिर्विण्णो ब्रह्मणः सदनं ययौ । स दर्शयामासीनं मूर्तामूर्तजनैर्वृत्तम् ।
ध्रुवाश्रयं जगद्वीजं सर्वलोकपितामहम् । उपास्यमानं विबुधैर्लोकपालैर्दिगीश्वरैः ।
इतिहासपुराणाद्यैर्देवैर्विग्रहसंस्थितैः । मूर्तिमद्विः समुद्रैश्च नदीभिश्च सरोवरैः ॥ ९८ ॥
देहवद्विस्तृता वृक्षैरश्वत्थाद्यैरशेषितैः । वापीकूपतडागैश्च मूर्तिमद्विश्च पर्वतैः ॥ ९९ ॥
अहोरात्रैस्तथापि क्षैर्मासैः सम्बत्सरैस्तथा । कलाकाष्ठानि मेपैश्च ऋतुभिश्चाऽयनैर्युगैः ।
संकल्पैश्च विकल्पैश्च निमिषोन्मेषणैस्तथा । ऋक्षैर्योगैश्च करणैः पूर्णिमाभिः सुसंक्षयैः ।
सुबुधैः खैर्मयैश्चैव लाभैः क्षाभैर्जयाजयैः । सत्त्वेन रजसा चैव तमसा च समन्वितम् ।
शान्तमूढाऽतिप्रौढैश्च विकारैः प्राकृतैरपि । वायुना देवदेवेन श्रेष्ठमपि चादिभिर्युतम् ।
तेषां मध्येऽविशत्सौरिः सर्वाडा च वधूर्यथा । विलोक्यन्धरापृष्ठं भ्रान्तवक्त्रं व्यदर्शयत् ।
सम्प्रविष्टं यमं दृष्ट्वा सकाशस्थं सहानुगम् ।

विस्मितास्ते मिथः प्रोचुः किमर्थं भास्करिस्त्विह ॥ १०१ ॥

सम्प्राप्तोलोककर्तारं द्रष्टुं देवं पितामहम् । निर्व्यापारः क्षणमपि योऽयं नास्ति रवेः सुतः ।
सोऽयमभ्यागतः कस्मात्कच्चित्क्षेपं दिवौकसाम् ।

आश्चर्याऽतिशयोऽयं च सम्मार्जितपटस्त्वयम् ॥ १०७ ॥

लेखकस्तमनुप्राप्तो दैन्येन महताऽन्वितः । न कदाचित्पटो ह्यस्य मार्जितो धर्मभीरुणा ।
यत्नं दृष्टं श्रुतं वाऽपि तदिहाऽद्य प्रपद्यते । एवमुच्चरतां तेषां भूतानां भूतशासनः ॥

निष्पपाताऽग्रतो भूमौ ब्रह्मणो रविनन्दनः ॥ १०९ ॥

कृत्नमूलो यथा शाखी त्राहित्राहीतिवै रुदन् । परिभूतोऽस्मिन् देवेश सम्मार्जितपटः कृतः ।
त्वयि नाथे न विफलं पश्यामि कमलासन! ॥ १११ ॥

एवमुक्त्वा हि निश्चेष्टो बभूव नृपसत्तम! । ततः कोलाहलः शब्दः सभायां समजायत ।
यो हि खेदयते मर्त्यान् सर्वां स्थावरजङ्गमान् । सर्वैरुदतिदुःखार्तैः कस्माद्वैवस्वतो यमः ।
जनसन्तापकर्त्ता यः सोचिराद्यात्यशोभनम् । न हि दुष्कृतकर्त्ता हिनरः प्राप्रोति शोभनम् ।
न नो निवारयामास वायुस्तेषां वचस्तदा । लोकानां समवेतानां मतं ज्ञात्वा स वैधसः ।

निधाय लोकान्मार्तण्डिं शनैरुत्थापयन्मरुत् ।

भुजाभ्यां शालपीनाभ्यां लोकसूत्र उदारधीः ॥ ११६ ॥

विह्वलं तं परायत्तमासने सन्यवेशयत् । आसनस्थमुवाचेदं व्योमसूनु रवेः सुतम् ॥
केन त्वमभिभूतोऽसि केन स्थानान्निवारितः । केनाऽयं मार्जितो देव ! पटोलेखपटस्तव
ब्रूहि सर्वमशेषेण कुतो हेतोस्त्वमागतः । यः प्रभुस्तात ! सर्वेषां सतेकर्ता ममाऽपि च

अपि कस्माच्च मार्तण्डे ! दुःखं हृदयसंस्थितम् ॥ ११६ ॥

स एवमुक्तः श्वसनेन सत्यमादित्यसूनुर्वचनं बभाषे ।

विलोक्य वक्त्रं कुशकेतुसूनुः सगद्गदं चेदमहोऽतिदीनम् ॥ १२० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाश्वरीषसम्वादे कीर्तिमद्विजय-
वर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

यमदुःखनिरूपणम्

यम उवाच

शृणु मे वचनं नाथ ! लोपितोऽहं पितामह । मरणादधिकं मन्ये मत्पदस्य च खण्डनम्
नियोगी न नियोगं हि करोति कमलासन ! । प्रभोर्वित्तंसमश्नातिसमभवेत्काष्ठकीटकः
योऽश्नाति लोभाद्वित्तानि प्रज्ञावांश्च महीपते ! । सतिर्यग्यो निरक्रेयाति कल्पशतत्रयम्
निःस्पृहो नाऽऽचरेद्यस्तु नियोगं पद्मसम्भव ! ।

भुक्त्वा तु नरकान्धोरान्स पुमान्वायसो भवेत् ॥ ४ ॥

आत्मकार्यपरोयस्तु स्वाभिकार्यविलुम्पति । भवेद्वेश्मनिपापात्मा आखुः कल्पशतत्रयम्
नियोगीयश्च भूत्वा वै तिष्ठन्नित्यं स्ववेश्मनि । शक्तस्तु कार्यकरणे मार्जारो जायते नरः

सोऽहं देव ! तवादेशात्प्रजाधर्मेण साधये । पुण्येन पुण्यकर्तारं पापं पापेन कर्मणा ॥
सम्यग्विचार्य मुनिभिर्मर्मशास्त्रान्वितैः प्रभो । कल्पादौ वर्तमानस्य यातनादापयन्मम
कर्तुं नियोगमेवं हित्व दीयोनैव शक्नुयाम् । राज्ञा कीर्तितमताभग्नो नियोगस्तव चक्षितौ
भयादस्य जगन्नाथ पृथिवीं सागराम्बराम् । वैशाखधर्मसंहितां पालयन्वर्तते क्वचित्
विहाय सर्वधर्मांश्च विहाय पितृपूजनम् । विहायाऽग्निसपर्यानुतीर्थयात्रादिसत्क्रियाः
योगसाङ्ख्याबुधौ त्यक्त्वा त्यक्त्वा प्राणनिरोधनम् ।

त्यक्त्वा होमञ्च स्वाध्यायं कृत्वा पापानि भूरिशः ॥ १२ ॥

प्रयान्ति वैष्णवं लोकं कृत्वा वैशाखसत्क्रियाः । मनुजाः पितृभिः सार्द्धतथैव च पितामहैः
तेषामतीतपितरः पितृणां पितरस्तथा । तथामातामहा यान्ति तेषां वै जनकादयः
तेषामपि च नेतारो जनित्रीणाञ्च पूर्वजाः । एतद्दुःखं पुनर्देव मम मस्तकभेदनम्
प्रियायाः पितरो यान्ति मार्जयित्वा लिपिं मम ।

पितृणां बीजजो यस्तु धात्र्या कुक्षौ धृतो विभो ! ॥ १६ ॥

यदङ्गेन कृतं कर्म तदङ्गेनैव भुज्यते । तन्निरस्य कृतं सर्वं जानंस्त्वेकः कुलेतु यः ॥
नारयेत्ताबुधौ पक्षौ षड्विंशोपर्यलं विभो । प्रियायाऽश्नापि वैतातसर्ववैकुक्षिसम्भवाः
तेऽपि सर्वे जगन्नाथ ! यान्ति विष्णोः परं पदम् । न मे प्रयोजनं देवनियोगेनेदृशेन वै
वैशाखधर्मनिरतः समांत्य क्त्वा ब्रजेऽग्रिम् । त्रिःसप्तकुलमुद्धृत्य तत्प्रक्तपापोऽतिशोभनः
स त्यक्त्वा मम मार्गं हि प्रयाति हरि मन्दिरम् । न यज्ञैस्तादृशैर्देवगतिं प्राप्नोति मानवः

सर्वतीर्थेन दानाद्येन तपोभिश्च न व्रतैः ।

अपि वा सकलैर्धर्मैर्युक्तो नाऽऽप्नोति तां गतिम् ॥ २२ ॥

प्रयागपाताद्रणमध्यपाताद् भृगोश्च पातान्मरणाच्च काश्याम् ।

न तां गतिं यान्ति जनाश्च सर्वे वैशाखनिष्ठेन च या प्रपद्यते ॥ २३ ॥

प्रातः स्नात्वा देवपूजाञ्च कृत्वा श्रुत्वा कथां मासमाहात्म्यसञ्ज्ञाम् ।

धर्मान्कृत्वा चोचितान्वैष्णवांश्च स वै भवेद्विष्णुलोकैकनाथः ॥ २४ ॥

अप्रमाणमहं मन्ये लोकं विष्णोर्जगत्पतेः । यो न पूर्यतकोट्योधैः सर्वतः कमलासन !

माधवावसथेनेह समस्तेन पितामहम् । विकर्मस्थाऽविकर्मस्थाःशुचयोऽशुचयस्तथा
कृत्वा वैशाखकृत्यानि लोका यान्ति नृपाऽऽज्ञया ।

थोऽस्माकंहि महच्छत्रुर्भवताञ्च विशेषतः ॥ २७ ॥

निग्राह्योजगतांनाथभवताऽसौमहीपतिः । हित्वाहिसकलान्धर्मान्सकृद्वैशाखस्नानतः
असंस्कृतजनायान्तिवैकुण्ठंहरिमन्दिरम् । अस्माभिस्तुकृतोपेक्षोविष्णुपादैकसंश्रयः
समस्तं नेष्यते लोकं पार्थिवो नाऽत्रसंशयः । एषदण्डपटोह्यद्यतवपद्भ्यानिवेदितः
लोकपालत्वमतुलमर्जितं तेन भूभुजा । किमपत्येन जातेन मातुः क्लेशकरेण वै ॥
योनपातयते शत्रुं ज्येष्ठमासीव भास्करः । वृथासुता हि युवतिर्जाताचेद्विकुपुत्रिणी
न तस्याः स्फुरते कीर्तिर्धनस्येव शतहृदा । यत्पितुर्नोद्धरेत्पापाद्विद्यया वा बलेन वा
मातुर्जठरजो रोगः स प्रसूतो धरातले । धर्मे चाऽर्थे च कामे चयत्प्रतीपोभवेत्सुतः ॥
मातृहाह्युच्यते सद्भिः स पुत्रः पुरुषाधमः । तन्माता नृपपत्नीचलोकविख्यातसत्क्रिया
एकैव वीरसूतं वीरः स नात्र संशयः । यथा वै कीर्तिमाञ्जातो मल्लिपेर्माजनायवै
नेदं व्यवसितं देव! केनचित्क्षत्रियेण हि । पुराणेषु जगन्नाथ न श्रुतं पटमार्जनम्

सोऽहं न जानामि जगत्पतीश ऋते क्षितीशं! हरितत्परं तम् ।

प्रचोदयन्तं पटहं सुगोषाद्विलोपयानं मम वेश्ममार्गम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाभ्वरीषसमादे यमदुःखनिरूपणं नाम

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

यमदुःखसान्त्वनवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

किमाश्चर्यं त्वया दृष्टं किमर्थंखिद्यते भवान् । सद्रूपेषुकृतस्तापःसतापोमरणान्तिकः
तन्मयोच्चारणमात्रेण प्राप्यते परमं पदम् । नगच्छन्ति हरेर्लोकं कथं भूपस्यशासनात्

एकोऽपि गोविन्दकृतः प्रणामः शताश्वमेधावभूयेन तुल्यः ।

यज्ञस्य कर्त्ता पुनरेति जन्म हरेः प्रणामो न पुनर्भवाय ॥ ३ ॥

कुरुक्षेत्रेण किं तस्य सरस्वत्या च किं तथा । जिह्वाप्रे वर्ततेयस्यहरिरित्यक्षरद्वयम्
ब्राह्मणाः श्वपचींभुञ्जन्विशेषेणरजस्वलाम् । यदिविष्णुंसमरणेस्मरेन्नाप्रोतितत्पदम्

अभक्ष्यभक्षणाज्जातं विहायाऽघस्य सञ्चयम् ।

प्रयाति विष्णुसायज्यं यतो विष्णुप्रिया स्मृतिः ॥ ६ ॥

एवं विष्णुप्रियो मासोवैशाखोनामवैयम् । यद्धर्मश्रवणादेवमुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
यातीति किमुवक्तव्यं तस्यानुष्ठानतत्परः । यस्मिन्सङ्गीयते यो हिप्रीयतेपुरुषोत्तमः
कथं न याति च गतिं तस्याऽनुष्ठानतत्परः । अस्माकं जगतांनाथोजनितापुरुषोत्तमः

तस्येष्टान्माधवे मासि धर्मानैतान्करोत्ययम् ।

तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा सहाये सर्वदा स्थितः ॥ १० ॥

न तस्य भूपतेः सौरे समर्थस्त्वं च शिक्षणे । न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यतेकचित्
जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नैवोपजायते ॥ ११ ॥

नियोगी स्वामिकार्येषुयावच्छक्तिसमीहते । तावतासकृतार्थःस्यान्नरकान्नैवगच्छति
कार्यं शक्तिविनिष्क्रान्ते स्वामिने च निवेदयेत् ।

अनृणस्तावता भृत्यो नियोगी सुखमश्नुते ॥ १३ ॥

तस्मान्निवेदितार्थस्यन ऋणं न च पातकम् । यत्नेकृतेस्वकर्तव्येनापराधोस्तिदेहिनः

तस्मादशक्यकार्येऽस्मिन्न चिशोचितुर्महसि ॥ १५ ॥

इत्युक्तोब्रह्मणासौरिः पुनरत्यन्तखिन्नध्रीः । उवाच दीनयावाचागलद्वाष्पाऽऽकुलेश्वरः
प्राप्तं तात मया सर्वं त्वदङ्घ्रिभजनेन वै । नाऽहंयास्ये पुनः कर्तुं नियोगं पद्मसम्भवं
प्रशासति महावीर्यभूषेऽस्मिन्भूमिमण्डले । चालयित्वास्वधर्माश्चतमेकंभूपतिविभो
कृतकृत्योऽस्मितनयोगयायापिण्डदोयथा । कृपालोतदिदंकार्यंसाधयस्वममाव्ययम्
चिज्वरस्तु ततो भूयः शासनंतेकरोम्यहम् । श्रुत्वाब्रह्मा यमेनोक्तं पुनश्चिन्तापरायणः

तमुवाच पुनर्ब्रह्मा सान्त्वयन्बहुधाऽप्यमुम् ।

ब्रह्मोवाच

न निर्ग्राह्यस्त्वया राजा विष्णुधर्मपरायणः ॥ २१ ॥

यदि च्छलयसे कोपाद्ब्रह्मामोहान्तिकंहरेः । निवेद्य सकलंतस्मै कर्मपश्चात्तदीरितम्
स एवकर्त्तालोकस्यधर्मस्यपरिपालकः । सचदण्डधरोऽस्माकंशास्ताकर्त्तानियामकः
नतदुक्तेऽस्तिप्रत्युक्तिरस्माकंविहितावृष । नराजोक्तेस्तुप्रत्युक्तिर्दृश्यतेकाऽपिभूतले
इत्याश्वास्य यमं तेन साकं क्षीरामुधि ययौ । ब्रह्मातुष्टाव चिन्मात्रं निगुणंपरमेश्वरः
साङ्ख्ययोगैरद्वितीयमेकं तं पुरुषोत्तमम् । आविरासीत्तदाविष्णुर्ब्रह्मणासंस्तुतोहरिः
प्रणामं चक्रतुस्तस्मै यमो ब्रह्मा च सत्वरम् । तावुवाचमहाविष्णुर्मधगम्भीरयागिरा
कस्माद्युवामिहाऽऽयातौ किं दुःखंदनुजैरभूत् । म्लानंयममुखंकस्मात्केनवानतकन्धरः
एतद्वदस्व मे ब्रह्मन्नित्युक्तश्चाहकञ्जजः । त्वद्दासवर्ये भूपाले भूमिं शासति वै नराः
वैशाखधर्मनिरता यान्ति ते परमव्ययम् । ततो यमपुरी शून्यातेन चाऽतीवदुःखितः
तेन युद्धं चकाराऽऽसौहन्तुंदण्डमथाऽऽददे । त्वच्चक्रेणपराभूतोययावद्यममान्तिकम्
न च शक्ता वयं दण्डं त्वद्वक्तानांमहात्मनाम् । तस्मात्त्वामेवशरणंवयंप्राप्तामहाविभो
तस्माद्भूषं दण्डयित्वा पालयैतं यमं स्वकम् । इत्युक्तः प्रहसन्प्राह ब्रह्माणंयममेवच
लक्ष्मीं वाऽपि परित्यक्ष्ये प्राणान्देहमथाऽपि वा ।

श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां वैजयन्तीमथाऽपि वा ॥ ३४ ॥

श्वेतद्वीपञ्च वैकुण्ठं क्षीरसागरमेव च । शेषं च गरुडं चैव न भक्तं त्यक्तुमुत्सहे ॥

विसृज्य सकलान्भोगान्मदर्थं त्यक्तजीवितान् ।

मदात्मकान्महाभागान्कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥ ३६ ॥

तस्मात्त्वद्दुःखशमने ह्युपायं कल्पयाम्यहम् ।

तस्य चायुर्मया दत्तमयुतं भूपतेर्भुवि ॥ ३७ ॥

गतान्यष्टौ सहस्राणि तत्रेदानीं नरान्तक ! । आयुः शेषेतेन नीतेमत्सायुज्यंगतेऽपिच
भविष्यति ततो राजा वेनो नाम दुरात्मवान् ।

स लुम्पतिमहाधर्मान्सर्वानेताञ्छ्रुतीरितान् ॥ ३८ ॥

तदा वैशाखधर्माश्चविच्छिन्नाःस्युर्नसंशयः । स्वकृतेनैव पापेन वेनो दग्धोभविष्यति
पश्चादहं पृथुर्भूत्वापुनर्धर्मान्प्रवर्तये । तदाजनेषुप्रख्यातान्वैशाखोक्तान्करोम्यहम् ॥४१॥

मद्वक्तोमद्वतप्राणो यस्तु विन्यस्तसंग्रहः । एकःसहस्रेभवितातस्य प्रख्यापयेद्वितान्
कश्चिदेव हि जानातु धर्मानेतान्क्षितौ मम । ततस्तेभविता कार्यं माविधीदनरान्तक
दापयिष्यामि ते भागंसासेऽस्मिन्माधवेऽपिच । नरैःसर्वैश्चवैशाखधर्मनिष्ठैर्महात्मभिः
भूषेनाऽपि च कालेन खेदं शमय तेन च । वीर्यशुलकंतुतेभागंशत्रोर्भुङ्क्तेवलाधिकात्
गृह्णन्गृह्णन्स्वकं भागं न भागी दुःखमर्हति । त्वामुद्दिश्य न कुर्वन्ति प्रत्यहंयेनराभुवि

स्नानं चाऽर्घ्यं सोदकुम्भं दध्यन्नं चाऽन्तिमे दिने ।

वैशाखे सकलं कर्म तेषां च विफलं भवेत् ॥ ४१ ॥

तस्मात्क्रोधं त्यजन्प्रे भागदे मत्परायणे । ये के चाऽपिचकुर्वन्तिलोकेतेभागदानराः
वैशाखोक्ते महाधर्मे तेषां विघ्नंचमाकुरु । मामेवयेयजन्त्यद्वात्वांहित्वाधर्मपालकम्
मदाज्ञया महाभाग ! तदा दण्डश्च त्वं कुरु । नृपाद्भागं दापयितुं सुनन्दं प्रेषयामि च ॥

मच्छासनात्स वै गत्वा भागं ते दापयिष्यति ।

तिष्ठत्येवं यमे स्वस्य सन्निधौ गरुडासनः ॥ ५१ ॥

सुनन्दं प्रेषयामास नृपं बोधयितुं विभुः । सोऽपिगत्वाबोधयित्वापाश्वर्षपुनरागमत्
इत्याश्वास्ययमंविष्णुस्तत्रैवाऽन्तरधीयत । यमंस्वयंसान्त्वयित्वासमनुज्ञाप्यवेगतः
अतिविस्मयमापन्नो ययौधामसहानुगैः । यमोऽपिस्वपुरीं प्रायात्किञ्चित्संहृष्टमानसः

पश्चाद्विष्णोर्निदेशेन सुनन्दपरिवोधितः । भागदाः सकला लोका येवैशाखपरायणाः
धर्मराजं पुरस्कृत्य येनकुर्वन्ति मानवाः । तेषां हि स्वयमादत्ते पुण्यं वैशाखसम्भवम्
कुर्याच्च प्रत्यहं स्नानं दद्यादर्घ्यं यमाय वै ।

वैशाखे सकलं पुण्यमन्यथा विफलं भवेत् ॥ ५७ ॥

सोदकुम्भश्च दध्यन्नं पौर्णमास्याश्च माधवे । धर्मराजं समुद्दिश्य दातव्यं प्रथमे जनैः
पश्चात्पितृन्समुद्दिश्य गुरुमुद्दिश्य वै नरः । मधुसूदनमुद्दिश्य पश्चाद्वैवं जनार्दनम्
शीतलोदकदध्यन्नं ताम्बूलञ्च सदक्षिणम् ।

सफलं कांस्यपात्रस्थं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ६० ॥

दद्याच्च प्रतिमां दिव्यां मधुसूदनदेवताम् । मासधर्मप्रवक्त्रे च दद्याद्विप्राय सीदते
तमेव धर्मवक्त्रारं पूजयेद्विभवैः स्वकैः । इत्यादिष्टः सुनन्देन तथा राजा चकार ह ॥

स नीत्वा चाऽऽयुषः शेषं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ।

पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तो जगाम हरिमन्दिशम् ॥ ६३ ॥

वैकुण्ठस्थे नृपे तस्मिन्वेनो राजाऽधमोऽभवत् । सर्वधर्माश्च वैशाखधर्मा अपि विशेष्टः
दुरात्मना च तेनैव लुप्ता एव बभूवुरे । न द्रुष्याताः पुनर्भूमौ भूरिशो मोक्षहेतवः
यः कश्चिन्नैव जानाति वैशाखोक्तानि माञ्जुमान् । बहुजन्मार्जितेषु पुण्यपरिपाकउपागते
वैशाखोक्तेषु धर्मेषु मुतिरात्यन्तिकी भवेत् ।

मैथिल उवाच

पूर्वमन्वन्तरस्थो हि वेनो राजा दुरात्मवान् ॥ ६७ ॥

अयं वैवस्वतस्थो हि राजा चेष्ट्वाकुनन्दनः ।

इति श्रुतं मया पूर्वमिदानीञ्चोच्यते त्वया ॥ ६८ ॥

अयं वैकुण्ठाः पश्चाद्वेनो राजा भविष्यति । इत्येतं संशयं छिन्धि श्रुतदेवमहामते
श्रुतदेव उवाच

पुराणेषु च वैरम्यं युगकल्पव्यवस्थया । न चाप्रामाण्यशङ्का ते कथायाव्यत्यये कचित्
गते दैनन्दिने कलरे यथैवा शाश्वती शुभा । मार्कण्डेयेन मे प्रोक्ता सा चोक्ता तव भूपते

तस्मान्न ख्यातिमायान्ति धर्मा वैशाखसम्भवाः

कश्चिदेव हि जानाति विरक्तो विष्णुतत्परः ॥ ७२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे यमदुःखसान्त्वनं नाम
त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

सत्यनिष्ठतपोनिष्ठयोराख्यानवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

यः प्रायः स्नाति वैशाखे मेघसंस्थे दिवाकरे । मधुसूदनमभ्यर्च्य कथां श्रुत्वा हरेरिमाम्
स तु पापविनिर्मुक्तो यति विष्णोः परंपदम् ।

वाच्यमानां कथां हित्वा योऽन्यां सेवेत मूढधीः ॥ २ ॥

गौरवं नरकं प्राप्य पैशाचीं यो निमाप्नुयात् । अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
पापघ्नं पावनं धर्म्यं सद्यो वन्द्यं पुरातनम् । पुरा गोदावरीतीरे क्षेत्रे ब्रह्मेश्वरे शुभे
दुर्वासशिष्यौ परमहंसौ ब्रह्मैकनिष्ठितौ । सदैवोपनिषद्विद्यानिष्ठितौ निरपेक्षितौ

भिक्षामात्राशिनौ पुण्यौ तौ गुहावासिनावुभौ ।

सत्यनिष्ठतपोनिष्ठाविति ख्यातौ जगत्त्रये ॥ ६ ॥

तयोर्मध्ये सत्यनिष्ठः सदाविष्णुकथापरः । श्रोतृणामप्यभावे च व्याख्यातृणां तथानृप
तदा कर्मकला नित्याः करोत्यद्वा मुनीश्वरः ।

श्रोता चेदस्ति यः कश्चित्तस्मै व्याख्यात्यहर्निशम् ॥ ८ ॥

यदि व्याख्याति कश्चिद्वा पुण्यां विष्णुकथां शुभाम् ।

तदा सङ्कुच्य कर्माणि शृणोति श्रवणे रतः ॥ ९ ॥

अतिदूरस्थतीर्थानि देवतायतनानि च । हित्वा कथाविरोधीनितथाकर्माणिभूरिशः
शृणोति च कथां दिव्यां श्रोतृभ्यो वक्ति वै स्वयम् ।

विना कथां न जानाति सेव्यमन्यन्नरेश्वर ॥ ११ ॥

व्याख्याति चगृहेस्वस्यवक्तारोगाद्युपद्रुतः । कूपस्नानपरोभूत्वाशृणोत्येवकथांमुनिः
कथायाश्च विरामेतुस्वकृत्यंसाधयत्यलम् । कथांवैशृण्वतः पुंसोजन्मबन्धोनविद्यते
सत्त्वशुद्धिस्ततो विष्णावरतिश्चैव गच्छति ।

रतिश्च जायते विष्णोः सौहृदं चैव साधुषु ॥ १४ ॥

नीरजं निगुणं ब्रह्म सद्यो हृद्यवस्थ्यते । ज्ञानहीनस्य वै पुंसः कर्म वै निष्फलं भवेत्
बहुधाचरितंचाऽपियथैवान्धकदर्पणम् । कर्माणिक्रियमाणानिबहुधाशोचितात्मभिः
सत्त्वशुद्धयै भवन्त्येव सत्त्वशुद्ध्या श्रुतिं व्रजेत् ।

श्रुतेस्तु ज्ञानमासाद्य ज्ञात्वा ध्यानाय कल्पते ॥ १७ ॥

बहुधाश्रवणं ध्यानं मननं श्रुतिचोदितम् । यत्रविष्णुकथानास्तियत्रसाधुजनानहि ॥
साक्षाद्गङ्गातटं वाऽपित्याज्यमेवनसंशयः । यद्देशेतुलसीनास्तिवैष्णवंधामवाशुभम्
यत्र विष्णुकथा नास्ति मृतस्तत्र तमो व्रजेत् ।

यद् ग्रामे वैष्णवं धाम नास्ति कृष्णमृगोऽपि वा ॥ २० ॥

यत्र विष्णुकथानास्तिसाध्वोवातदाश्रयाः । मृतस्तत्रपुमानिक्षप्रंश्वानयोनिशतंव्रजेत्
विचार्योपनिषद्विद्यामिति निश्चित्य वै मुनिः ।

सदा विष्णुकथाऽऽसक्तो विष्णुस्मृतिपरायणः ॥ २२ ॥

न किञ्चिदधिकं जातु मन्यते श्रवणात्परम् । इतरस्तु तपोनिष्ठः कर्मनिष्ठोदुराग्रही
न व्याख्याति स्वयम्वाऽपि न शृणोति च सत्कथाम् ।

वाच्यमानां कथां हित्वा तीर्थस्नानाय गच्छति ॥ २४ ॥

तीर्थेऽपि च प्रवृत्तायांकथायांभूमिपालकः । कर्मलोपभयाद्दूरंयातिचाञ्चल्यशक्तितः
व्रजन्ति गृहकृत्यार्थं सङ्ग्रामात्परतो जनाः । न श्रोतारो न वक्तारस्तस्यपाश्वर्तेकुर्मिणः
दुरात्मनस्तु दुर्बुद्धेः काल एवक्षयंगते । जिह्वांश्रुतिश्चनकापिसम्प्राप्ताहिकथाविभोः

अश्रोतृत्वादवक्तृत्वाद्दुर्बुद्धित्वाद्दुराग्रहात् ।

पश्चात्पञ्चत्वमासाद्य सद्यो धर्मेण वै मुनिः ॥ २८ ॥

पिशाचोऽभूच्छमीवृक्षे छिन्नकर्णाह्वयोऽबलः ।

निराश्रयो निराहारः शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः ॥ २९ ॥

एवं वै खिद्यमानस्य समा दिव्यायुतागताः ।

नापश्यत्स्वस्य त्रातारं निराहारोऽतिदुःखितः ॥ ३० ॥

स्वकृतं चिन्तयानश्च मत्तोन्मत्त इवाभ्रमत् । क्षुधयापर्यटन्वाऽपिनिर्वृतिनापमूढधीः
कृशानुसदृशो वायुरङ्गं स्पृष्ट्वा कृतात्मनः । कालाग्निमुत्पला आपश्चफलपुष्पादिकंविषम्
न कापि सुखमापेदे कर्मठो दीनधीरयम् । एवं व्यवसिते तस्मिन्नरण्ये जनवर्जिते ॥
कथया रहिते क्षेत्रे स्वाश्रयेसाधुवर्जिते । दैवादायात्सत्यनिष्ठस्तदा पैठिनसीम्पुरीम्
गच्छन्मार्गे ददर्शाऽसौ छिन्नकर्णं बहुव्यथम् ।

दृष्ट्वाऽऽत्मानं द्रावयन्तं रुदन्तं क्षुधयाऽऽतुरम् ॥ ३५ ॥

मामेषीरितिचाऽऽभाष्यकोऽसीत्याहमुनीश्वरः । दशेदृशांचकस्मात्तेनतेदुःखमतःपरम्
इत्याश्वस्तोऽमुना छिन्नकर्णः प्राहाऽतिविह्वलः ।

तपोनिष्ठो यतिरहं शिष्यो दुर्वाससः परम् ॥ ३७ ॥

ब्रह्मेश्वरक्षेत्रवासी कर्मनिष्ठो दुराग्रही । कर्मलोपभयान्मौढ्यान्मयादुर्बुद्धिना मुने ॥
साधुभिर्वाच्यमानाऽपि नाऽऽदृताविष्णुसत्कथा ।

न व्याख्याता च श्रोतृभ्यः कथा कर्मनिकृन्तनी ॥ ३९ ॥

तेन कर्मविपाकेन महताऽहं मृतिगतः । छिन्नकर्णोऽभवं नाम्ना पिशाचोदुःखविह्वलः
न पश्यामि च त्रातारंदुःखादस्मात्कथञ्चन । तवदृष्टिपथंयातो दिष्ट्याऽहंगतकल्मषः
अथ मे देवतास्तुष्टा गुस्वः साधवश्च ये । हरिश्चमे प्रसन्नोऽभूद्यतस्ते दर्शनं मम ॥
पपात पादयोभू मौत्राहित्राहीतिवैरुदन् । ततस्तुकृपयाऽऽविष्टःसत्यनिष्ठोमहायशाः
शोभ्यामुत्थापयामास शन्तमाभ्यामुनीश्वरः । ततस्त्वपउपस्पृश्यददौपुण्यमनुत्तमम्
वैशाखमासमाहात्म्यश्रवणस्य मुहूर्तजम् । तेन पुण्यप्रभावेणसद्योऽध्वस्ताखिलाशुभः

पिशाचदेहनिर्मुक्तो दिव्यदेहधरोऽभवत् । दिव्यं विमानमारुह्य तं प्रणम्य महामुनिम्

आमन्त्र्य च परिक्रम्य ययौ विष्णोः परम्पदम् ।

सत्यनिष्ठस्ततो धीमान्ययौ पैठिनसीम्पुरीम् ॥ ४७ ॥

माहात्म्यश्रवणस्यैवं चिन्तयानः पुनः पुनः ।

श्रुतदेव उवाच

यत्र विष्णुकथा पुण्या शुभा लोकमलाऽपहा ॥ ४८ ॥

तत्र सर्वाणि तीर्थानि क्षेत्राणि विविधानि च ।

यत्र प्रवहते पुण्या शुभा विष्णुकथाऽऽपरा ॥ ४९ ॥

तद्देशवासिनां मुक्तिः करसंस्था न संशयः ॥ ५० ॥

इति श्रीस्कन्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे

नारदाम्बरीषसम्वादे कथाप्रशंसायां पिशाचमुक्तिप्राप्तिर्नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

पाञ्चालाधिपतेर्जयप्राप्तिर्दारिद्र्यनाशवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

भूयः शृणुष्व भूपाल माहात्म्यं पापनाशनम् । वैशाखस्य च मासस्य वल्लभस्य मधुद्विपः

पुरापाञ्चालदेशे तु राजा पुरुयशोऽभवत् । तनयो भूरियशसः पुण्यशीलस्य धीमतः

पितर्युपस्ते भूप राज्यस्थो धर्मलालसः । शौर्यौदार्यगुणोपेतो धनुर्विद्याविशारदः

शशास पृथिवीं सर्वां स्वधर्मेण महामतिः । पूर्वजन्मजलादानाद्दोषेण महता वृतः ॥

सम्पद्धानिमवापाऽसौ कालेन कियताऽनघ । हयागजामृतिं याता महद्भोगेण पीडिताः

दुर्भिक्षमतुलं चासीन्निर्मानुष्यविधायकम् ।

पञ्चदशोऽध्यायः]

* राज्ञः पूर्वजन्मवृत्तवर्णनम् *

राज्यं कोशं तदा चाऽऽसीद्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ ६ ॥

बलहीनं नृपं ज्ञात्वा कोशराध्रुविवर्जितम् । तं जेतुमेव समय इति निश्चितमानसः

आजग्मुः शतशो भूपा रिपवस्तस्य भूपतेः । जिग्युर्युद्धेन तं भूपं पाञ्चालविषयाधिपम्

पराजितस्ततो राजा विवेश गिरिगह्वरे ।

शिखिन्या भार्यया साकं धात्र्यादिगणसंयुतः ॥ ६ ॥

अज्ञातपद्धतिश्चान्यैर्वहुदुःखसमाकुलः । त्रिपञ्चाशत्समाश्रय नीतास्तेन विलीयता

चिन्तयामास भूपालः किमेतदिति भूरिशः । कर्मणा जन्मशुद्धोऽहं मातृपितृहितैरतः

गुरुभक्तः सदाक्षिण्यो ब्रह्मण्यो धर्मतत्परः । दयावान्सर्वभूतेषु देवभक्तो जितेन्द्रियः

न भ्राता मे न पुत्रो मे न च मे सुहृदो हिताः । दयापौरुषविख्याताः कुलीनस्ताऽपि मे कुतः

केन वा कर्मणा चात्र दारिद्र्यं भूरि दुःखदम् । केन वाऽपजयो मेऽद्य केन वा वनवासिता

इति चिन्ता कुलो राजा गुरुं सस्मार खिन्नधीः । याजोपयाजकौ नाम सर्वज्ञौ मुनिसत्तमौ

आजग्मतुर्मुनीन्द्रौ तौ राजाहृतौ महामती । तौ दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय राजा पाञ्चालवल्लभः

तनाम शिरसा भक्त्या प्रवासेनाऽतिपीडितः । राजचिह्नविहीनश्च केनाप्यज्ञातपद्धतिः

तूष्णीं तस्थौ मुहूर्तं हि पतित्वा भुवि पादयोः ।

दोर्म्यामुत्थापि तस्ताभ्यां परिमृष्टाऽश्रुलोचनः ॥ १८ ॥

विधिवत् पूजयामास वन्यैरेवाऽर्हणैः शुभैः । सूपविष्टौ तौ तौ विप्रौ प्रपच्छाऽऽनतकन्धरैः

ब्राह्मणौ वदतं दुःखकारणञ्च क्षितीशितुः । कर्मणा जन्मशुद्धस्य पितृदेवप्रियस्य च

पापभीरोः कृपालोश्च गुरुभक्तस्य मे कुतः । दारिद्र्यं कोशहानिश्चरिपुमिश्रपराभवः

कस्मादरण्यवासश्च कुत एकाकिता मम । न पुत्रो न च मे भ्राता न हिताः सुहृदश्च मे

दुर्भिक्षं वा कुतश्चासीद्देशे मत्पालितेऽनघे । एतद्विस्तार्य मे व्रतं कारणं मुनिपुङ्गवौ

इत्युक्तौ तौ मुनिश्रेष्ठौ भूतेनाऽत्यन्तदुःखिना ।

प्रत्यूचतुर्महात्मानौ किं सिद्ध्यता न परायणौ ॥ २४ ॥

याजोपयाजकावचतुः

शृणु भूप प्रवक्ष्यावस्तव दुःखस्य कारणम् । पुरा भूप महापापी व्याधस्त्वं दशजन्मसु

निष्ठुरः सर्वलोकानां सदा हिंसापरायणः । धर्मलेशाकरः कापि न दमो न च वैशमः
न जिह्वा वक्तिनामानि विष्णोर्वापिकथञ्चन । चेतः स्मरतिगोविन्दरणाम्बुरुहद्वयम्
न प्रणामः कृतः कापि शिरसा परमात्मने । नव जन्मानि ते भूप गतान्येवंदुरात्मनः
दशमे जन्मनि प्राप्ते व्याधस्त्वं सह्यभूधरे । निष्ठुरःसर्वलोकानां नराणां त्वंनरान्तकः
दयाहीनः शस्त्रजीवी सदा हिंसापरायणः । निर्गुणःसकलत्रस्त्वं मार्गपीडाकरः शठः
प्रजानां गौडदेश्यानां राक्षसो मानुषाशनः । एवं चाऽब्दान्यतीतानि नैजहितमजानतः
वालापत्यमुगाणाञ्च पक्षिणाञ्च वधात्तव । दयाहीनस्य दुर्बुद्धेर्जन्मन्यस्मिन्नपुत्रता
विश्वासघातकत्वेन भ्रातरो नैव सोदराः । मार्गपीडाकरत्वेन सुहृज्जनविवर्जितः ॥
साधूनाञ्च तिरस्काराच्छत्रुभिस्ते पराजयः । कदाप्यदत्तदोषेण दारिद्र्यम्पतितं गृहे
सदैवोद्वेगकारित्वात्प्रवासस्ते दुरासदः । सर्वेषामप्रियत्वाच्च दुःखमत्यन्तदुःसहम्
निराहारोऽप्यतः पूर्वसदाक्रूरेण कर्मणा । तस्माद्राज्यापहारस्तेजन्मन्यस्मिन्महामते
अथ ते सत्कुलीनत्वे हेतुंश्चाऽपि ब्रवीम्यहम् ।

यदाऽभूगौडदेशीयो ह्यन्तिमे व्याधजन्मनि ॥ ३७ ॥

स्वकर्मनिरते क्रूरे विपिने कण्टकाविले । तिष्ठत्येवं दयाहीने सर्वभूतान्तके पथि ३८
वैश्यावाजगमनुर्दिव्यौ धनाढ्यौ धर्मपीडितौ । मुनिश्चकर्षणोनाम वेदवेदाङ्गपारगः ॥
जटाचीरधरः पुण्य कमण्डलुपरिग्रहः । तान्दृष्ट्वा धनुरादाय मार्गं रुद्ध्वा व्यवस्थितः
अनुदुत्य शरी वैश्यौ कृत्वा छिन्नशरीरकौ ।

तयोरेकञ्च त्वं हत्वा गृहीत्वाऽखिलतत्पणम् ॥ ४१ ॥

अपरं हन्तुमुद्यक्ते स दुद्रावभयाद्दुद्रुतम् । पणं गुल्मे विनिक्षिप्यभीतःप्राणपरीप्सकः
कर्षणोऽपि मुनिः शीघ्रं व्याधान्मृतिविशङ्कया ।

आतपे धावमानः संस्तुषाधर्मप्रपीडितः ॥ ४३ ॥

मूर्च्छामाप गलत्स्वेदः संज्ञामात्रवशेषितः । विहायैवं दुद्रुवे च वैश्यो जीवनतत्परः
त्वं तावनुदुतौ दृष्ट्वा मूर्च्छितं पथिभूसुरम् । पणं कुत्रविनिक्षिप्तं कियद्दूरंगतोवणिक्
इति पृष्ठं द्विजं श्रान्तमुज्जीवयितुमुद्यतः ।

फूत्कृत्वा कर्णयोस्तस्य नागरं स्मृतिकारणम् ॥ ४६ ॥

पल्लवस्योदकेनैव कृमिकर्मसंयुजा । नेत्रे संमृज्य श्रान्तस्य पर्णैः सम्बीज्यतन्मुखे
ससञ्ज्ञश्च मुनिं कृत्वा त्वमात्थ स्वस्थमानसः ।

मा शङ्का ते मुने कार्या मत्तः शस्त्रभृतो वने ॥ ४८ ॥

निष्किञ्चनः सुखी लोके कुतस्ते भयमुत्पणम् ।

भिन्नपात्रेण जीणेन न मे किञ्चिद्भविष्यति ॥ ४९ ॥

गतावद्वद मे विद्वन्वणिककुत्र पलायितः । कुत्र गुल्मे धनं क्षिप्तं तेन शीघ्रं पलायता
अन्यथा त्वां हनिष्यामि यदि मिथ्या वदिष्यसि ।

कर्षण उवाच

धनं गुल्मे विनिक्षिप्तं मार्गदस्मात्पलायितः ॥ ५१ ॥

इतिप्राहभयात्सोऽपि पृष्ठःप्राणपरीप्सया । गच्छ विप्र सुखं मार्गमत्तोभीतिविहाय च
इतो विदूरे सलिलं तडागे वर्तते शुभम् । तत्पीत्वा सलिलं पुण्यं गच्छग्रामंगतश्रमः
अधुनेऽऽवागमिष्यन्ति राजकीयाः पथा जनाः ।

मत्पदान्वेषणे सक्ताः श्रुत्वा रावं वणिक्पतेः ॥ ५४ ॥

नृपार्तमनुगन्तुं मे न शक्यं त्वां ततो द्विज ! । वीजमानेन पर्णेनधर्मःकिञ्चिद्भविष्यति
नस्मै दत्त्वा पलाशं च त्वमागा विपिनं पुनः । तेन पुण्यप्रभावेण वैशाखे धर्मधरं ॥
स्वकार्यार्थं कृतेनापि मुनेस्त्राणाय पद्धतौ । जन्मासीत्तेमहापुण्येराजवंशेऽतिविस्तृते
यदीच्छसि सुखंराज्यं धनधान्यादिसम्पदः । स्वर्गापवर्गौयदिवासायुज्यंवाहरेःपदम्
कुरु वैशाखधर्मास्त्वं सर्वसौख्यमवाप्स्यसि ।

मासोऽयं माधवोनाम तृतीयाचाऽक्षयाह्वया ॥ ५६ ॥

गात्रसकृत्प्रसूताख्यां देहि विप्रायसीदते । तेनतेकोशपूर्तिःस्याच्छय्यां देहिसुखंभवेत्
कुरु च्छत्रप्रदानं च साम्राज्यं ते भविष्यति । स्नानंकुर्यथान्यायंतथैवाऽर्चयमाधवम्
देहि त्वं प्रतिमां दिव्यां कृत्वा तेन जयो भवेत् । आत्मतुल्यगुणान्पुत्रान्यदि कामय संनृप
पर्वभूतहितार्थाय प्रपादानं च त्वं कुरु । वैशाखोक्तानिमान्धर्मान्सम्यगाचर भूमिप ॥

तेन ते सकला लोका वशं यान्तिनसंशयः । निष्कामकेनचित्तेनयदिधर्मान्करिष्यसि
वैशाखे पुण्यमासेऽस्मिन्प्रीतयेमधुघातिनः । प्रत्यक्षोभविताविष्णुस्तवनिर्मलचेतसः
येन चाचरिताः पुंसा धर्मा ह्येते शुभावहाः । तेषाञ्चक्षयालोकाः पुराणेकवयोविदुः
एतत्सर्वं तव प्रोक्तं यथादृष्टं यथाश्रुतम् । इति राजानमामन्त्र्य ब्राह्मणौ च पुरोधसौ
याजोपयाजकौनाम जग्मतुस्तौ यथागतौ ।

ततो राजामहावीर्यः पुरोधोभ्याञ्च बोधितः ॥ ६८ ॥

वैशाखधर्मान्सकलांश्चकार श्रद्धयाऽन्वितः । यथोपदिष्टं च तथा मधुसूदनमर्चयत् ॥
ततो लब्धप्रभावः सन्वन्धुभिः सकलैर्वृतः । पाञ्चालनगरीमप्राप हतशेषलान्वितः
ततस्तु शत्रवो भूपा उपश्रुत्य च भूपतेः । प्रवेशं च पुरस्याऽथ पुनराजगुरुद्वताः ॥
तदा पाञ्चालभूमेन नृपाणामभवद्रणम् । जिग्ये सर्वान्महाबाहूनेक एव महारथः ॥ ७२
पलायितेषु भूतेषु नानादेशपथिष्वपि । राज्ञां कोशगजानश्वान्स्वयं जग्राह वीर्यवान्
अश्वानां निवृद्धं चैव गजानां च त्रिकोटिकम् । रथानामवुद्धञ्च दीर्घप्रीवायुतंतथा
रासभाणां त्रिलक्षाणि प्रापयामास तां पुरीम् ।

वैशाखधर्ममाहात्म्यात्क्षणात्सर्वे च भूभृतः ॥ ७५ ॥

करदा भग्नसङ्कल्पाः पादाक्रान्ता बभूवुरे । सुभिक्षमतुलं चासीत्पाञ्चालविषयेषु च
एकच्छत्रमभूद्राज्यं प्रसादान्मधुघातिनः ।

पुत्राः पञ्चाऽपि तस्यासञ्छ्रौर्न्यौदार्यगुणान्विताः ॥ ७७ ॥

धृष्टकीर्तिर्धृष्टकेतुर्धृष्ट्यस्नस्तथाऽपरे । विजयश्चित्रकेतुश्च मयूरध्वजसन्निभाः ॥ ७८
अनुरक्ताः प्रजाश्चासन्धर्मेणप्रतिणालिताः । वैशाखस्य प्रतापेनप्रत्ययस्तत्क्षणादभूत्
पुनश्चकार तान्धर्मान्पाञ्चालनगरीश्वरः । अकामुकेन चित्तेन प्रीयते मधुघातिनः ॥
धर्मेणानेन सन्तुष्टो भगवान्मधुसूदनः । अक्षयायां तृतीयायां प्रत्यक्षः समजायत ॥
तं दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा परमात्मानमच्युतम् । नारायणं चतुर्बाहुं शङ्खचक्रगदाधरम्
पीताम्बरधरं देवं वनमालाविभूषितम् । सलक्ष्मीकं सानुगञ्च गरुडोपरि संस्थितम्
निरीक्ष्य दुःसहं तेजः सद्योमीलितलोचनः ।

उत्पतन्सम्पतन्हर्षान्मत्तोन्मत्तइव भ्रमन् ॥ ८४ ॥

पुलकाङ्कितसर्वाङ्गो गलद्वाष्पाकुलेक्षणः । तुष्टाव परया भक्त्याप्राञ्जलिः प्रणतोभुवि
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीपसम्वादे पाञ्चालदेशाधिपतेर्जयप्राप्ति-
दरिद्रनाशवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

पाञ्चालदेशाधिपतेः सायुज्यप्राप्तिवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

तद्दर्शनाद्वाहदपरिप्लुताशयः सद्यः समुत्थाय ननाम मूर्ध्ना ।

चिरं निरीक्ष्याऽऽकुललोचनो ह्यमुं विश्वात्मदेवं जगतामधीशम् ॥ १ ॥

दधार पादाववनिज्य तज्जलं यत्पादजाऽऽब्रह्म जगत्पुनाति ।

समर्चयामास महाविभूतिभिर्महाहं वस्त्राभरणानुलेपनैः ॥ २ ॥

स्वभूषदीपामृतभक्षणादिभिस्त्वगात्रचित्तात्मसमर्पणेन ।

तुष्टाव विष्णुं पुरुषं नारायणं निर्गुणमद्वितीयम् ॥ ३ ॥

निरञ्जनं विश्वसृजामधीशं वन्दे परं पद्मभवादिवन्दिताम् ।

यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा जना विमोहिता विश्वसृजामधीश्वरम् ॥ ४ ॥

मुह्यन्ति मायाचरितेषु मूढा गुणेषु चित्रं भगवद्विचेष्टितम् ।

अनीह एतद् बहुधैक आत्मना सृजत्यवत्यत्ति न सज्जतेऽप्यथ ॥ ५ ॥

समस्तदेवासुरसौख्यदुःखप्राप्तये भवान्पूर्णमनोरथोऽपि ।

तत्राऽपि काले स्वजनाभिगुप्यं विभर्षि सत्त्वं खलनिग्रहाय ॥ ६ ॥

तमोगुणं राक्षसबन्धनाय रजोगुणं निर्गुणं विश्वमूर्तं ।

दिष्टया त्वदङ्घ्रिः प्रणताघनाशनस्तीर्थास्पदं हृदिधृतःसुविपक्रयोगैः ॥७॥
 उत्सिक्तभक्त्युपहृताशयजीवभावाः प्रापुर्गतिं तव पदस्मृतिमात्रतो ये ।
 भवाख्यकालोरगपाशबन्धः पुनःपुनर्जन्मजरदिदुःखैः ॥ ८ ॥
 भ्रमामि योनिष्वहमाखुभक्ष्यवत्प्रवृद्धतर्पस्तव पादविस्मृतेः ।
 नूनं न दत्तं न च ते कथा श्रुता न साधवो जातु मयाऽपि सेविताः ॥ ९ ॥
 तेनारिभिर्ध्वस्तपराध्यलक्ष्मीर्वनं प्रविष्टः स्वगुरुहृद्यं स्मरन् ।
 स्मृतौ च तौ मां समुपेत्य दुःखात्सम्बोधयाञ्चक्रुर्तारतन्व्यू ॥ १० ॥
 वेशाखधर्मैः श्रुतिचोदितैः शुभैः स्वर्गापवर्गादि पुमर्थहेतुभिः ।
 तद्वोधतोऽहं कृतवान्समस्ताञ्छुभावहान्माधवमासधर्मान् ॥ ११ ॥
 तस्मादभून्मे परमः प्रसादस्तेनाऽखिलाः सम्पद ऊजिताऽहम् ।
 नाऽग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जलं खं श्वसनोऽथ वाङ्मनः ॥ १२ ॥
 उपासितास्तेऽपि हरन्त्यद्यं चिराद्विपश्चितो घ्नन्ति मुहूर्तसेवया ।
 यान्मन्यसे त्वं भविनोऽपि भूरिशस्त्यक्तेषणांस्त्वत्पदन्यस्तचित्तान् ॥ १३ ॥
 नमः स्वतन्त्राय विचित्रकर्मणे नमः परस्मै सद्नुग्रहाय ।
 त्वन्मायया मोहितोऽहं गुणेषु दारार्थरूपेषु भ्रमाभ्यनर्थदृक् ॥ १४ ॥
 त्वत्पादपद्मे सति मूलनाशने समस्तपापापहरे सुनिर्मले ।
 सुखेच्छयाऽनर्थनिदानभूतैः सुतात्मदारैर्ममताभियुक्तः ॥ १५ ॥
 न कापि निद्रां लभते न शर्म प्रवृद्धतर्पः पुनरेव तस्मिन् ।
 लब्ध्वा दुरापं नरदेवजन्म त्वं यत्नतः सर्वपुमर्थहेतुः ॥ १६ ॥
 पदारविन्दं न भजामि देव ! सम्मूढचेता विषयेषु लालसः ।
 करोमि कर्माणि सुनिष्ठितः सन्प्रवृद्धतर्पस्तदपेक्षया ददत् ॥ १७ ॥
 पुनश्च भूयामहमद्य भूयामित्येव चिन्ताशतलोलमानसः ।
 तदैव जीवस्य भवेत्कृपा विभो! दुरन्तशक्तेस्तव विश्वमूर्ते! ॥ १८ ॥
 समागमः स्यान्महतां हि पुंसां भवाम्बुधिर्येन हि गोष्पदायते ।

सत्सङ्गमो देव यदैव भूयात्तर्होश देवे त्वयि जायते मतिः ॥ १९ ॥
 समस्तराज्यापगमं हि मन्ये ह्यनुग्रहं ते मयि जातमञ्जसा ।
 यथार्थं ते ब्रह्मसुरासुराद्यैर्निवृत्ततर्पैरपि हंसयूथैः ॥ २० ॥
 इतः स्मराम्यन्युतमेव सादरं भवापहं पादसरोरुहं विभो! ।
 अकिञ्चनप्रार्थ्यममन्दभाग्यदं न कामयेऽन्यत्तव पादपद्मात् ॥ २१ ॥
 अतो न राज्यं न सुतादिकोशं देहेन शश्वत्पतता रजोभुवा ।
 भजामि नित्यं तदुपासितव्यं पादारविन्दं मुनिर्विचिन्त्यम् ॥ २२ ॥
 प्रसीद देवेश! जगन्निवास! स्मृतिर्यथा स्यात्तव पादपद्मे ।
 सक्तिः सदा गच्छतु दारकोशपुत्रात्मचिह्नेषु गणेषु मे प्रभो! ॥ २३ ॥
 भूयान्मनः कृष्णपदारविन्दयोर्वच्चांसि ते दिव्यकथानुवर्णने ।
 नेत्रे ममेमे तव विग्रहेक्षणे श्रोत्रे कथायां रसना त्वदर्पिते ॥ २४ ॥
 घ्राणञ्च त्वत्पादसरोजसौरभेत्वद्भक्तगन्धादिविलेपनेसकृत् ।
 स्यातां च हस्तौ तव मन्दिरे विभो सम्माज्जनादौ मम नित्यदैव ॥ २५ ॥
 पादौ विभोः क्षेत्रकथाऽनुसर्पणे मूर्धा च मे स्यात्तव वन्दनेऽनिशम् ।
 कामश्च मे स्यात्तव सत्कथायां बुद्धिश्च मे स्यात्तव चिन्तनेऽनिशम् ॥ २६ ॥
 दिनानि मे स्युस्तव सत्कथोदयैरुद्धीयमानैर्मुनिभिर्गृहागतैः ।
 हीनः प्रसङ्गस्तव मे न भूयात्क्षणं निमेपार्द्धमथाऽपि विष्णो! ॥ २७ ॥
 न पारमेष्ठ्यं न च सार्वभौमं न चाऽपवर्गं स्पृहयामि विष्णो! ।
 त्वत्पादसेवाञ्च सदैव कामये प्रार्थ्या श्रिया ब्रह्मभवादिभिः सुरैः ॥ २८ ॥
 इति राज्ञा स्तुतो विष्णुः प्रसन्नः कमलेक्षणः ।
 मेघगम्भीरया वाचा तमुवाच क्षितीश्वरम् ॥ २९ ॥
 श्रीभगवानुवाच
 जाने त्वां दासवर्यं मे निष्कामुकमकलमपम् ।
 अथाऽपि ते प्रदास्यामि वरं दैवतदुल्लभम् ॥ ३० ॥

आयुष्यं चायुतं दिव्यं सम्पदश्च नरेश्वर । भक्तिर्मायि दृढा भूयादन्ते सायुज्यमेव च
त्वया कृतेन स्तोत्रेणमांस्तुवन्तिचयेभुवि । तेषांतुष्टःप्रदास्यामिभुक्तिमुक्तिनसंशयः
तृतीयैषाऽक्षयानाम भुविख्याताभविष्यति । यस्यांतवप्रसन्नोऽहंभुक्तिमुक्तिफलप्रदः
ये कुर्वन्ति नरा मूढाः स्नानदानादिकाः क्रियाः ।

व्याजेनाऽपि स्वभावाद्वा यान्ति मत्पदमव्ययम् ॥ ३४ ॥

ये चाऽक्षयतृतीयायां पितृनुद्दिश्य मानवाः । श्राद्धं कुर्वन्तितेषांवैतदानन्त्यायकल्पते
न चाऽनयातिथिलोकिसमावानाधिकाभुवि । अस्यांकृतंस्वल्पमपितदक्षयफलंभवेत्
योगां दद्यान्नुपश्रेष्ठब्राह्मणायकुटुम्बिने । सर्वसम्पत्प्रवर्षाख्याभुक्तिर्मुक्तिःकरेस्थिता
यो हिदद्यादनड्वाहंसर्वपापविनाशनम् । कालमृत्युविमुक्तःसन्दीर्घायुष्यमवाप्नुयात्
वैशाखमासे यो धर्मान्कुरुते मत्प्रियावहान् । तेषां मृत्युजराजन्मभयं पापं हराम्यहम्
यथा वैशाखधर्मेस्तु तुष्टः स्यांसकलैरपि । मासधर्मेस्तुतुष्टःस्यांमासोमेमाध्रवप्रियः
सर्वधर्मोऽजिता वापि ब्रह्मचर्यविवर्जिताः ।

वैशाखमासनिरता यान्ति मत्पदमव्ययम् ॥ ४१ ॥

यद्दुरापं तपोभिश्च सांख्ययोगैर्मखैरपि । तद्वाम परमं यान्ति वैशाखनिरता नराः
अपि पापसहस्रं वा मासोऽयं हरतेऽनघ । प्रायश्चित्तविहीनं वा मत्पादस्मरणं यथा
गुरुपदिष्टः कान्तारे वैशाखे निरतो भवान् । समाराध्य जगन्नाथं तेनाप्तमखिलं नृप
धर्मेणानेन सम्प्रीतः प्रत्यक्षोऽहं भवामिते ।

भुक्त्वा भोगान्यथाकामान्देवैरपि सुदुर्लभान् ॥ ४५ ॥

इति तस्मै वरं दत्त्वा देवदेवो जनार्दनः । पश्यतामेव सर्वेषां तत्रैवाऽन्तरधीयत ॥४६॥
ततो भूपालवर्योऽसौ बभूवात्यन्तविस्मितः । हृष्टपुष्टतनुर्भूषणं लब्धनष्टधनो यथा
ततः शशास पृथिवीं तच्चित्तस्तत्परायणः । महद्भिर्बोधितो नित्यं गुरुभिश्चनिरन्तरम्
नान्यं प्रियतमं मेने वासुदेवमृते नृपः । यत्सम्पर्कात्प्रिया आसन्दारामात्यसुतादयः
सर्वान्धर्माश्चकाराऽसौ वैशाखोक्तान्पुनः पुनः । तेनपुण्यप्रभावेणपुत्रपौत्रादिभिर्वृतः
भुक्त्वा मनोरथान्सर्वान्देवानामपि दुर्लभान् ।

सप्तदशोऽध्यायः]

* शङ्खद्विजकथानकवर्णनम् *

६६१

अन्ते जगाम सायुज्यं विष्णोर्देवस्य चक्रिणः ॥ ५१ ॥

य इदं परमाख्यानं शृण्वन्तिश्रावयन्तिच । तेसर्वपापनिर्मुक्तायान्तिविष्णोःपरंपदम्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे पाञ्चालदेशाधिपतेः सायुज्यप्राप्तिर्नाम
षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

दन्तिलकोहलमुक्तिप्राप्तिवर्णनम्

श्रुतकीर्तिस्त्वाच

वैशाखधर्मानखिलातिहाऽमुत्रफलप्रदान् । भूयोऽपिशृण्वतश्चासौनृत्तिर्नाऽद्यापिमानद
यत्र चाऽकैतवोधर्मोयत्रविष्णुकथाःशुभाः । तच्छास्त्रंशृण्वतो नैवतृप्तिःकर्णरसायनम्
पूर्वजन्मकृतं पुण्यं दिष्टया पारमुपागतम् । आतिथ्यव्यपदेशेन यद्वान्गृहमागतः
वचोऽमृतं मुखाम्भोजनिःसृतं परमाद्भुतम् । पीत्वा तृप्तः पारमेष्ठ्यमोक्षंवाचनकामये
तस्मात्तानेव धर्मान्मे भुक्तिमुक्तिप्रदायकान् ।

विष्णुप्रीतिकरान्दिव्यान्भूयो विस्तरतो वद ॥ ५ ॥

इत्युक्तस्तु पुरा राजा श्रुतदेवोमहायशाः । संहृष्टाऽऽत्माशुभान्धर्मान्पुनर्व्याहर्तुमारभत

श्रुतदेव उवाच

शृणु राजन्प्रचक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् ।

वैशाखधर्मविषयां भावितां मुनिभिर्मुहुः ॥ ७ ॥

पम्पातीरे द्विजः कश्चिच्छङ्खोनाममहायशाः । गुरौसिंहगतेचागान्नदीगोदावरींशुभाम्
नात्वा भीमरथीं पुण्यां कान्तारे कण्टकाचले । निर्जले निर्जनेघोरेवैशाखेतपकर्षितः
वृक्षे चोपविवेशाऽसौ मध्याह्नसमये द्विजः । तदाकश्चिद्दुराचारोव्याधश्चापधरःशठः

निवृणः सर्वभूतेषु कालान्तक इवाऽपरः । तं कुण्डलधरं विप्रं दीक्षितं भास्करोपमम्
द्रष्टुं बद्ध्वा स जग्राह कुण्डलादिकमुग्रधीः । उपानहौ च लत्रं च अक्षमालां कमण्डलुम्

पश्चाद्विसृज्य तं विप्रं गच्छेत्याह विमूढधीः ॥ १३ ॥

ततः स गच्छन्पथि शर्कराऽऽविले सूर्याशुतप्ते जलवर्जिते खरे ।

सन्तप्तपादस्तृणछादिते स्थले क्वचिच्चचारोपवसन्नूर्ध्वरेताः ॥ १४ ॥

स वै द्रुतं सम्पतन्काऽपि तुष्यन्हाहेति वादी स जगाम तूर्णम् ।

द्रष्टुमुनिं खिद्यमानं पृथिव्यां मध्यं गते पूष्णि दया बभूव ॥ १५ ॥

व्याधस्य धर्मविमुखस्य च पापबुद्धेस्तस्मै ददामि सुखदां खलु पादरक्षाम् ॥ १६ ॥

चौर्येणैव स्वधर्मेण या गृहीता वनान्तरे

तदीयमेव तत्सर्वं व्याधानां धर्मनिर्णयः । तस्मादुपानहौ दास्ये मुहुर्दुःखापनुत्तये
तेन श्रेयो भवेद्यच्च तद्भवेन्मम पापिनः । जीर्णे चोपानहौ द्वे च वर्तेते पादयोर्मम ॥

न ताभ्यापस्ति मे कृत्यं तस्मात्ते वै ददाम्यहम् ॥ १८ ॥

इति निश्चित्य मनसि तूर्णं गत्वा ददौ च ते । शर्करातप्तपादाय द्विजवर्याय सीदते
उपानहौ गृहीत्वा ते निवृत्तिश्च परां ययौ । सुखी भवेति तं व्याधमाशीर्भिरभिनन्द्य च
नूनं सुपक्वपुण्योऽयं वैशाखे दत्तवानम् । व्याधस्यापि च दुर्बुद्धेः प्रायो विष्णुः प्रसीदति
सर्वस्याऽऽप्त्या च भूयोऽपि यत्सुखं तदभून्मम ।

ततोऽभिभ्रुत्य तद्वाक्यं किमेतदिति विस्मितः ॥ २२ ॥

व्याजहार पुनर्विप्रं ब्रह्मिष्ठं ब्रह्मवादिनम् । त्वदीयं तु मया दत्तं कथं पुण्यं भवेन्मम
प्रशंससि च वैशाखं हरिस्तुष्टो भवेदिति । एतदाचक्ष्वमे ब्रह्मन्को वैशाखस्तु को हरिः
को धर्मः किं फलं तस्य शुश्रूषोर्मेदयानिधे । इति व्याधवचः श्रुत्वा शङ्कुस्तुष्टमना अभूत्
प्रशंसन्स च वैशाखं पुनर्विस्मितमानसः । इदानीं दत्तवान्पादत्राणे मे लुब्धकः शठः
यद्दुर्बुद्धेश्च वैषम्यं जातं चित्रमहो वत । सर्वेषामेव धर्माणां फलं जन्मान्तरेषु वै ॥

वैशाखमासधर्माणां फलं सद्यः क्षणेनृणाम् ।

पापाचारस्य दुर्बुद्धेर्व्याधस्याऽपि दुरात्मनः ॥ २८ ॥

दैवादुपानहोर्दानात्सत्त्वशुद्धिरभूदहो । यच्च विष्णोः प्रियं कर्म यत्तत्सन्तोषनिर्मलम्
तदेव धर्ममित्याहुर्मन्वाद्या धर्मचित्तमाः । धर्मा माधवमासीयाः प्रिया विष्णोरतीवते
धर्मे माधवमासीर्यैर्यथा तुष्यति केशवः । न तथा सर्वदानैश्च तपोभिश्च महामखैः ॥
नानेन सद्रूपो धर्मः सर्वधर्मेषु विद्यते । मा गयां यान्तु मा गङ्गामाप्रयागंतु पुष्करम्
मा केदारं कुरुक्षेत्रं मा प्रभासं स्यमन्तकम् । मा गोदां मा च कृष्णाश्च मा सेतुं मा मरुद्वृधम्
वैशाखधर्ममाहात्म्यं शंसन्ती च कथाऽऽपगा । तत्र स्नातस्य वै विष्णुः सद्यो हृद्यवरुध्यते
मासे माधवसञ्ज्ञेऽस्मिन्त्यस्त्वल्पेनैव साध्यते । न तद्बहुव्ययैर्दानैर्न धर्मैर्वाऽपि वै मखैः
मा सोऽयं माधवो नाम व्याधः । पुण्यविवर्द्धनः । तस्मिन्मह्यं त्वया दत्ते पादुके तपनाशने
तेन ते पूर्वकालीनं पुण्यं पाकमुपागतम् । तुष्टस्तु भगवान्प्रायः श्रेयो व्याधविधास्यति
अन्यथा ते कथं भूयाद्बुद्धिरेतादृशीशुभा । मुनावेवं वृषाणे च मृत्युना प्रेरितो बली
सिंहो व्याघ्रवधार्थाय प्राद्वत्कोधविह्वलः । मध्ये द्रष्टुं च मा तङ्गं दैवाद्वेन कल्पितम् ॥
तं हन्तुमुद्यतोऽगच्छत्पदाकान्तं व्यवस्थितम् । तयोर्बुद्धमभूद्राजन्सिहमा तङ्गयोर्वने
श्रान्तौ युद्धाच्च विरतौ निरीक्षन्तौ च तस्थतुः ।

व्याधमुद्दिश्य यच्चोक्तं मुनिना च महात्मना ॥ ४१ ॥

समस्तपातकध्वंसि दैवाच्छुश्रुवतुश्च तौ । तेनैव मासमाहात्म्यश्रवणेनाऽमलाशयो ॥
शापान्मुक्तौ च तौ देहात्सद्यो मुक्तौ दिवंगतौ । दिव्यरूपधरो दिव्यो दिव्यगन्धानुलेपनौ
दिव्यविमानमारूढौ दिव्यनारीनिषेवितौ । सद्योऽवनतमूर्धनौ प्राञ्जलीचोपतस्थतुः
मुनिन्द्रो धर्मवक्ता च व्याधमुद्दिश्य वै पथि । तौ द्रष्टुं विस्मितः प्राह कौयुवामिति निश्चलः
दुर्यानौ तु कुतो जन्मयुवयोर्वा कथं मृतिः । अहेतोर्विपिने चाऽस्मिन्परस्परवधोद्यतौ
एतत्सर्वं सुविस्तार्य सम्यग्वदत मेऽनघौ । इत्युक्तौ मुनिना तेन वचः प्रत्युचतुः पुनः
मतङ्गस्य मुनेः पुत्रौ दन्तिलः कोहलोऽपरः । शापदोषेण तौ जातौ नाम्ना दन्तिलकोहलौ
रूपयौवनसम्पन्नौ सर्वविद्याविशारदौ । आत्रामुद्दिश्य प्रोवाच पिता धर्मार्थकोविदः

मतङ्गो नाम ब्रह्मर्षिः सर्वधर्मविदुत्तमः ।

वैशाखे मासि तनयौ मधुसूदनवल्लभे ॥ ५० ॥

प्रपां कुरुत मार्गेचजनान्वीजयतं क्षणम् । मार्गे छायां विधत्ताश्चभूर्यन्नं शीतलाम्बुच
कुरुतं स्नानमुपसि तथैवार्चयतं विभुम् । कथाश्च शृणुतं नित्यंयया बन्धो निवर्तते
एवं च बहुभिर्वाक्यैर्बोधितावपि दुर्मती । क्रुद्धोऽभवदन्तिलोऽहं मत्तोऽहंकोहलाह्वयः

क्रुद्धः शशाप तौ सद्यः पिता धर्मेषु लालसः ॥ ५४ ॥

पुत्रश्चधर्मविमुखंभार्याश्चाऽप्रियावादिनीम् । अग्रहण्यं चराजानं त्यजेत्सद्योनचेत्पतेत्
दाक्षिण्यादर्थलोभाद्वा संसर्गं ये प्रकुर्वते । ते सर्वे नरकं यान्ति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

इति ज्ञात्वा शशापाऽऽवां मदक्रोधपरिप्लुतौ ॥ ५६ ॥

क्रुद्धोऽयंदन्तिलोभूयात्सिंहःक्रोधपरिप्लुतः । मत्तस्तुकोहलोभूयान्मत्तोमातङ्गयूथपः
कृतानुतापोपश्चात्तुप्रार्थयावोविमोचनम् । आवाभ्यां प्रार्थितोभूयोविशापञ्चदशोपिता
युवां प्राप्य च दुर्योनिंक्रियत्कालान्तरेऽपि च । सङ्गमोभवितातत्रपरस्परवधैःपिणोः
तस्मिन्नेवहि समये सम्वादो व्याध्रशङ्खयोः । वैशाखधर्मविषयो देवाद्वांश्रवणेऽपिच
गमिष्यति क्षणादेव तस्मान्मुक्तिर्भविष्यति । शापान्मुक्तौ पूर्वमेवरूपमास्थायपुत्रकौ
मामेव प्राप्य वसतं नान्यथा मे वचो भवेत् । इति शतौ च गुरुणादुर्योनिप्राप्यदुर्मती
प्राप्य देवात्सङ्गतिश्च परस्परवधैःपिणौ ।

सम्वादं युवयोर्दिव्यं शुभं तं शुश्रुवावहे ॥ ६३ ॥

तेनसद्योविमुक्तिश्चक्षणादेवाऽऽवयोरभूत् । इति सर्वं समाख्यायत्रणम्यचमुनीश्वरम्
समामन्त्र्याभ्यनुज्ञातौ जगमतुःपितुरन्तिकम् । तदेवंसम्प्रदृश्याहमुनिर्व्याधंदयानिधिः
पश्य वैशाखमाहात्म्यश्रवणस्य फलं महत् । मुहूर्तश्रवणादेव तयोर्मुक्तिः करेस्थिता

इति ब्रुवाणं मुनिपुङ्गवं तं दयानिधि निःस्पृहमग्र्यबुद्धिम् ।

विशुद्धसत्त्वं सुकृतैकपात्रं स न्यस्तशस्त्रःपुनराह व्याध्रः ॥ ६७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाश्वरीषसम्वादे दन्तिलकोहलमुक्तिप्राप्ति-

वृत्तान्तवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

व्याधोपाख्यानेतस्यपूर्वजन्मवृत्तकथनम्

व्याध उवाच

भवताऽनुगृहीतोऽस्मि मुने! पापोऽतिदुष्टधीः ।

दयालवो महान्तो हि स्वभावादेव साधवः ॥ १ ॥

क व्याधश्चाऽकुलीनोऽहं क च वा मतिरीदृशी । केवलं भवतामेवमन्येऽनुग्रहमुत्तमम्

अथ साधो! च शिष्योऽस्मि कृपापात्रोऽस्मि मानद! ।

अनुग्राहोऽस्मि पुत्रोऽस्मि कृपां कुरु दयानिधे! ॥ ३ ॥

यथा मे न पुनर्भूयादसन्मतिरनर्थदा । सद्भिस्तु सङ्गतेः कापि न भूयो दुःखमश्नुते ॥
तस्माद्बोधय मांविप्रसूक्तैस्तैर्वृजिनापहैः । येनचाद्वातरिष्यन्तिसंसारार्थिमुमुक्षवः
साधूनां समचित्तानां तथाभूतदयावताम् । न च हीनोत्तमःकापिनात्मीयोहिपरस्तथा
ऐकाग्र्येणविचिन्त्याथचित्तशुद्धिचपृच्छति । सर्वदोषयुतोवापिसर्वधर्मोऽभिमतोपिवा
कृतानुतापश्चयदा यदा पृच्छति वै गुरुन् । तदेवोपदिशन्त्यद्वा ज्ञानं संसारमोचकम्
यथागङ्गामनुप्याणां पापनाशस्यभाविनी । तथामन्दसमुद्धारस्वभावाःसाधवःस्मृताः
मा विचारय मां वोद्गृह्युं दयालो भक्तवत्सल! । शुश्रूषत्वान्नतत्वाच्चशुद्धत्वात्तवसङ्गतेः

इति व्याधवचः श्रुत्वा पुनर्विस्मितमानसः ।

साधुसाधिवति सम्भाष्य धर्मानेतानुवाच ह ॥ ११ ॥

शङ्ख उवाच

व्यविष्णुप्रीतिकरान्दिव्यान्संसारार्थिविमोचकान् ।

कुरु धर्माश्च वैशाखे यदि व्याध! शमिच्छसि ॥ १२ ॥

आतपो वाधते घोरो न च्छाया नाऽम्बु चाऽत्र च ।

तस्मात्स्थलान्तरं यावो यत्र च्छाया तु वर्तते ॥ १३ ॥

तत्र गत्वा जलं पीत्वा सुच्छायां च समाश्रितः ।

तत्र ते वर्णयिष्यामि माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ १४ ॥

विष्णोर्माधवमासस्य यथादृष्टं यथाश्रुतम् । इत्युक्तो मुनिना तेन व्याधः प्राह कृताञ्जलिः
इतो विदूरे सलिलं वर्तते च सरोवरे । कपित्थास्तत्र वै सन्ति फलभारेण पीडिताः
गच्छावस्तत्र सन्तुष्टिर्भविता नाऽत्र संशयः । व्याधेनैव समादिष्टस्तेन साकं ययौ मुनिः
कियद्दूरं ततो गत्वा ददर्शाऽग्रे सरोवरम् । वक्रकारण्डवाकीर्णचक्रवाकोपशोभितम्
हंससारसकौञ्चाद्यैः समन्तात्परिशोभितम् । कीचकैश्च सुघोषैश्च कूजितं भ्रमरैरपि
नक्रकच्छपमीनाद्यैर्वगाह्यं सुमनोहरम् । कुमुदोत्पलकह्लारपुण्डरीकादिभिर्महत् ॥ २०
शतपत्रैः कोकनदैः समन्तात्परिशोभितम् । पक्षिणाञ्च कलारावैर्मुखरं नयनोत्सवम्
तटे कीचकगुल्मैश्च तथा वृक्षैश्च शोभितम् । वटैः करञ्जैर्नीपैश्च चित्रिणीभिस्तथैव च
निम्बप्लक्षप्रियालैश्च चम्पकैर्वकुलैः शुभैः । पुन्नागैस्तुम्बरैश्चैव कपित्थामलकैरपि ॥
निष्पेपणैश्च जम्बूभिः समन्तात्परिशोभितम् । वन्यमातङ्गसारङ्गवराहमहिषादिभिः
शशैश्च शलकैश्चैव गवयैरुपशोभितम् । खड्गनाभिर्मृगाद्यैश्च व्याघ्रैः सिंहैर्वृकैरपि
खरान्तकैश्च शरभैश्च मरीभिः सुमण्डितम् ।

शाखाशाखान्तरं शीघ्रं प्लवमानैः प्लवङ्गमैः ॥ २६ ॥

माजरीरैश्चैव भल्लूकैर्भीषणं रुरुभिस्तथा । फिलीशब्दैश्च क्रेड्ढारैः कीचकानां रवैस्तथा
घोरवायुविनिर्घातदारुभारैः समन्वितम् । एतादृशं सरो दिव्यं व्याधेनैव प्रदर्शितम्
ददर्श मुनिशार्दूलस्तृणया बाधितो भृशम् ।

स्नात्वा मध्याह्नवेलायां सरस्यस्मिन् मनोरमे ॥ २६ ॥

वाससी परिधायान् कृत्वा माध्याह्निकीः क्रियाः ।

देवपूजां ततः कृत्वा भुक्त्वा फलमतन्द्रितः ॥ ३० ॥

व्याधोपनीतं सुस्वादु कपित्थं श्रमहारि च । सुखोपविष्टः प्रच्छन्त्याधं धर्मरतं पुनः
किं वक्तव्यं मया ह्यद्य तवाऽऽदौ धर्मतत्परः । धर्माश्च बहवः सन्ति नाना मार्गाः पृथग्विधाः
तत्र वैशाखमासोक्ताः सूक्ष्मा अपि महार्थाः । सर्वेषामेव जन्तूनामिहाऽमुत्र फलप्रदाः

यत्प्रष्टव्यं मनसि ते यच्चादौ तच्च पृच्छताम् । इत्युक्तो मुनिना तेन व्याधः प्राञ्जलिं ब्रवीत्
व्याध उवाच

केन वा कर्मणा चाऽऽसीद् व्याधजन्मतमो मयम् । केन वा चेद्दृशी बुद्धिः सङ्कृतिर्वामहात्मनः
एतच्चान्यत्समाचक्ष्व यदि मां मन्यसे प्रभो । इत्युक्तः पुनरप्याह शङ्खो नाम महामुनिः
मेघगम्भीरया वाचा स्मयमानमुखाऽबुजः ।

शङ्ख उवाच

शाकले नगरे पूर्वं द्विजस्त्वं वेदपारगः ॥ ३१ ॥

स्तम्बो नाम महातेजास्तथा श्रीवत्सगोत्रजः । तवेष्टागणिकाकाचिदासीत् सत्सङ्गदोषतः

त्यक्तवा नित्यक्रिया नित्यं शूद्रवद्गृहमागतः ।

शून्याचारस्य दुष्टस्य परित्यक्तक्रियस्य च ॥ ३६ ॥

ब्राह्मणी च तदा चाऽसीद् द्वार्या कान्तिमती तव ।

सा त्वां पर्यचरत्सुभ्रूः सवेश्यं ब्राह्मणाधमम् ॥ ४० ॥

उभयोः क्षालयन्ती व पादांस्त्वत्प्रियकारिणी । उभयोरप्यधः शेते उभयोर्वचने रता
वेश्यया वार्यमाणाऽपि पातिव्रत्यव्रतस्थिता । एवं शुश्रूषयन्त्या हि भर्तारं वेश्यया सह
जगाम सुमहान्कालो दुःखितायामहीतले । अपरस्मिन् दिने भर्ता मापञ्चमूलकान्वितम्

अभक्ष्यच्छूद्रधर्मान्निष्पावांस्तिलमिश्रितान् ।

तदपथ्यमशित्वा तु वमंश्चैव विरेचयन् ॥ ४४ ॥

अपथ्याद्दारुणो रोगो व्यजायत भगन्दरः । स दह्यमानो रोगेण दिवारात्रं तु भूरिशः
यावदास्ते गृहे वित्तं तावद्वेश्याच संस्थिता । गृहीत्वा तस्य सा वित्तं पञ्चाभोवासमन्दिरे
अन्यस्य पार्श्वमासाद्य गता घोरा सुनिवृणा । ततः स दीनवचनो व्याधिविधासुपीडितः
उक्तवान्स रुदन् भार्या रुजाव्याकुलमानसः । परिपालय मां देवि वेश्याऽऽसक्तं सुनिष्ठम्
न मयोपकृतं किञ्चित्त्वयि सुन्दरि पावनि । यो भार्यां प्रणतां पापो नानुमन्येत गार्हितः
स पण्डो भविता भद्रे दश जन्मसु पञ्चसु । दिवारात्रं महाभागे निन्दितः साधुभिर्जनैः
पापयोनिमवाप्स्यामि त्वां साध्वी मवमन्य वै ।

अहं क्रोधेन दग्धोऽस्मि तवाऽपमानजेन(तवाऽनारदजेन)वै ॥ ५१॥

एवं ब्रुवाणं भर्तारं कृताञ्जलिपुटाऽब्रवीत् । नदैन्यं भवता कार्यं नवीडाकान्तमाम्प्रति
न चाऽपि त्वयि मे क्रोधोयेनदग्धोवदस्यथ । पुराकृतानिपापानिदुःखानीहभवन्तिहि
तानि या क्षमते साध्वी पुरुषो वा स उत्तमः । यन्मया पापयापापंकृतं वैपूर्वजन्मनि
तद्भुञ्जत्या न मे दुःखं न विपादःकथञ्चन । इत्येवमुक्त्वाभर्तारंसासुभ्रूस्तमपालयत्
आनीय जनकाद्विचं वन्धुभ्यो वरवर्णिनी । क्षीरोदवासिनं देवंभर्तारंसात्वचिन्तयत्
शोधयन्ती दिवारात्रौ पुरीषं सूत्रमेव च । नखेन कर्पती भक्तः कृमीन्कष्टाच्छनैः शनैः
न सा स्वपिति रात्रौ तु न दिवा वरवर्णिनी । भर्तुर्दुःखेन सन्तप्तादुःखितेदमवोचत्
देवाश्च पान्तु भर्तारं पितरो ये च विश्रुताः । कुर्वन्तु रोगहीनं मे भर्तारं गतकल्मषम्
चण्डिकायै प्रदोस्यामि रक्तमांससमुद्भवम् । सुपृथ्वन्नं माहिपोषेतं भक्तुंगारोग्यहेतवे
मोदकान्कारयिष्यामि विघ्नेशाय महात्मने ।

मन्दवारं करिष्यामि चोपवासान्दशैव तु ॥ ६१ ॥

नोपभुञ्जामि मधुरं नोपभुञ्जामिवै घृतम् । तैलाभ्यङ्गविहीनाऽहं स्थास्येनैवात्रसंशयः
जीवताद्रोगहीनोऽयं भर्ता मे शरदां शतम् । एवं साऽव्याहरद्देवी वासरे वासरे गते
तदा चाऽऽगान्मुनिः कश्चिन्महात्मा देवलाह्वयः ।

वैशाखे मासि घर्मातः सायाह्ने तस्यवै गृहम् ॥ ६४ ॥

तदा वै भार्यया चोक्तं भिरग्वै गृहमागतः ।

तेन वै रोगहानिः स्यात्तस्याऽऽतिथ्यं करोम्यहम् ॥ ६५ ॥

ज्ञात्वा त्वं धर्मविमुखं भिषग्व्याजेनवञ्चितः । पादावनेजनकृत्वातज्जलंमूर्ध्नि साक्षिपत्
पानकञ्च ददौ तस्मै घर्मातार्थं महात्मने । त्वयाऽनुमोदिता सायं घर्मतापनिवारकम्
स प्रातरुदिते सूर्ये मुनिः प्रायाद्यथाऽऽगतः । अथ चाऽल्पेनकालेनसन्निपातोऽभवत्तव
त्रिकट्वायां नीयमानायांभर्ताङ्गुलिमखण्डयत् । उभयोर्दन्तयोःश्लेषःसहसासमपद्यत्
तत्खण्डमङ्गुलेवंकत्रेस्थितंभर्तुःसुकोमलम् । खण्डयित्वाङ्गुलिं भर्तापञ्चत्वमगमत्तदा
शय्यायांसुमनोज्ञायांस्मरंस्तापुश्चर्लीशुभाम् । मृतंविज्ञायभर्तारंभार्याकान्तिमतीतव

विक्रीय चाऽपि वलयं गृहीत्वा चेन्धनं बहु ।

चक्रे चितिं तेन साध्वी मध्ये कृत्वा पति तदा ॥ ७२ ॥

अवगुह्यभुजाभ्याञ्जपादौचाश्लिष्यपादयोः । मुखेमुखंविनिक्षिप्य हृदयं हृदयेतथा
जघने जघनं देवी ह्यात्मानं सन्निवेश्य च । दाहयामासकल्याणीभर्तुर्देहंरुजान्वितम्
आत्मना सह कल्याणी ज्वलिते जातवेदसि ॥ ७४ ॥

विमुच्य देहं सहसा जगाम पतिं समालिङ्ग्य मुरारिलोकम् ।

पानीयदानेन च माधवेऽस्मिन्पादावनेजादपि योगिगम्यम् ॥ ७५ ॥

त्वमन्तकाले गणिकाविचिन्तया देहं त्यक्त्वा मुक्तसमस्तकिल्बिषः ।

जन्मव्याध्यं प्राप्यसे घोररूपं हिंसासक्तः सर्वदोद्वेगकारी ॥ ७६ ॥

दत्ता त्वया पानकस्याऽपि दाने मासेऽनुज्ञा माधवे साधुजाने ।

व्याधोजातस्तेन जाता सुबुद्धिर्मान्द्राष्टुं सर्वसौख्यकहेतून् ॥ ७७ ॥

धृतं मूर्ध्ना पादशौचावशिष्टं जलं मुनेः सर्वपापपहारि ।

तेनेयं ते सङ्गतिर्म वनेऽस्मिन्मया भूयः सम्पदः सन्ततिश्च ॥ ७८ ॥

इत्येतत्सर्वमाख्यातं पूर्वजन्मनि यत्कृतम् । कर्म पुण्यं पापकञ्च दृष्टं दिव्येन चक्षुषा
गोप्यं वा ते प्रवक्ष्यामि यद्भवान्ज्ञोतुमिच्छति ।

जाता ते चित्तशुद्धिर्वै स्वस्ति भूयान्महामते ॥ ८० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्विर्ताये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीपसम्वादे व्याघ्रोपाख्याने व्याघ्रस्य

पूर्वजन्मकथनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

शङ्खव्याधसम्वादेपरब्रह्मनिरूपणपूर्वकं वायुशापकथनम्

व्याध उवाच

विष्णुमुद्दिश्य कर्तव्या धर्माभागवताः शुभाः । तत्राऽपि माधवीयाश्च इत्युक्तं तु त्वया पुरा

स विष्णुः कीदृशो ब्रह्मन्कि वा तस्य हि लक्षणम् ।

किं मानं तस्य सद्भावैः कैर्ज्ञेयो भगवान्विभुः ॥ २ ॥

कीदृशावैष्णवा धर्माः केनाऽसौ प्रीयते हरिः ।

एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्! किङ्कराय महामते! ॥ ३ ॥

इति पृष्टुस्तु व्याधेन पुनः प्राह स वै द्विजः । प्रणम्य जगतामीशं नारायणमनामयम्

शङ्ख उवाच

शृणु व्याध! प्रवक्ष्यामि विष्णुरूपमकलमयम् ।

यदचिन्त्यं विरिञ्च्याद्यैर्मुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ ५ ॥

पूर्णशक्तिः पूर्णगुणो निर्दिष्टः सकलेश्वरः । निर्गुणो निष्कलोऽनन्तः सच्चिदानन्दविग्रहः

यदेतदखिलं विश्वं चराचरमनीदृशम् । साधिशंसाऽऽश्रयं यच्च यद्वशेनियतं स्थितम्

अथ ते लक्षणं वच्मि ब्रह्मणः परमात्मनः । उत्पत्तिस्थितिसंहाराद्यावृत्तिर्नियमस्तथा

प्रकाशो बन्धमोक्षौ च वृत्तिर्यस्माद्भवन्त्यमी ।

स विष्णुर्ब्रह्मसंज्ञोऽसौ कवीनां सम्मतो विभुः ॥ ६ ॥

साक्षाद्ब्रह्मेति तं प्राहुः पश्चाद्ब्रह्मादिकानपि । ब्रह्मशब्दं सोपपदं ब्रह्मादिषु विदो विदुः

नान्येषां ब्रह्मता काऽपि तच्छक्त्येकांशभागिनाम् ।

तदेतच्छास्त्रगम्यं हि जन्माद्यस्य महाविभोः ॥ ११ ॥

शास्त्रं च वेदाः स्मृतयः पुराणं वै तदात्मकम् । इतिहासः पञ्चरात्रं भारतं च महामते!

एतैरेव महाविष्णुर्ज्ञेयो नान्यैः कथञ्चन । नावेदविदमुं विष्णुं मनुते च नरः कश्चित् ॥

एकोनविंशोऽध्यायः] * देवेषु श्रेष्ठत्वविषये विवादवर्णनम् *

६७१

नेन्द्रियैर्नानुमानैश्च न तर्कैः शक्यते विभुम् । ज्ञातुं नारायणं देवं वेदवेद्यं सनातनम् ॥

अस्यैव जन्मकर्माणि गुणाञ्ज्ञात्वा यथामति । मुच्यन्ते जीवसंवाश्च सदा तद्वशवर्तिनः

कमाद्विष्णोश्च माहात्म्यं यथा सातिशयं भवेत् ।

एकैकस्मिन् स्थिता शक्तिर्देवर्षिपितृमातृके ॥ १६ ॥

प्रत्यक्षेणाऽऽगमेनापि तथैवाऽनुमयाऽपि च । आदौ नरोत्तमं विद्याद्वयज्ञाने सुखे तथा

तस्माद्भूतं शतगुणं विद्याञ्ज्ञानादिभिर्वृतम् ।

भूतान्मनुष्यगन्धर्वान्विद्याच्छतगुणाधिकान् ॥ १८ ॥

तत्त्वाभिमानिनो देवास्तेभ्यो विद्याच्छताधिकान् ।

तत्त्वाभिमानिदेवेभ्यः सप्तैव ऋषयो वराः ॥ १९ ॥

सप्तर्षिभ्यो वरो ह्यग्निरग्नेः सूर्यादयस्तथा । सूर्याद्गुरुर्गुरोः प्राणः प्राणादिन्द्रो महाबलः

इन्द्राच्च गिरिजादेवी देव्याः शम्भुर्जगद्गुरुः । शम्भोर्बुद्धिर्महादेवी बुद्धेः प्राणो बलाधिकः

न प्राणात्परमं किञ्चित् प्राणे सर्वप्रतिष्ठितम् । प्राणाज्जातमिदं विश्वं प्राणात्मकमिदं जगत्

प्राणे प्रोतमिदं सर्वं प्राणादेव हि चेष्टते । सर्वाभारमिमं प्राहुः सूत्रं नीलाम्बुदप्रभम् ॥

लक्ष्मीकटाक्षमात्रेण प्राणस्याऽस्य स्थितिर्भवेत् ।

सा लक्ष्मीर्देवदेवस्य कृपा लेशैकभाजिनी ॥ २४ ॥

न विष्णोः परमं किञ्चिन्न समो वा कथञ्चन ।

व्याध उवाच

कथं जीवेष्वयं प्राणः सूत्रनामाऽधिकोऽभवत् ॥ २५ ॥

निर्णयो वा कथं ह्यस्य प्राणाधिक्यं कथं विभो! । एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन् कथं प्राणाद्विभुः परः

शङ्ख उवाच

शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि तत्पृष्टो निर्णयस्तत्त्वया । प्राणधिक्यं समुद्दिश्य जीवैश्च सकलैरपि

पुरा नारायणा देवः पद्मसृष्टौ सनातनः । सृष्ट्वा ब्रह्मादिकान् देवानिदं प्राह जनार्दनः ॥

साम्राज्येऽहं स्थापयेयं ब्रह्माणं वः पतिं प्रभुम् ।

यो युष्मास्वधिको देवो यौवराज्ये सुरेश्वराः! ॥ २६ ॥

तंस्थापयतशीलाढ्यं शौर्यौदार्यगुणान्वितम् । इत्युक्त्वाविभुना देवाः सर्वेशक्रपुरोगमाः
एवं विविदिरेऽन्योन्यमहं भूयामहं त्विति । सर्वेविवदमानाश्च सूर्यं केचित्परं विदुः
शक्रं केचित्परं कामं केचित्पूर्णितु तस्थिरे । ते निर्णयमपश्यन्तः प्रष्टुं नारायणं ययुः
नमस्कृत्य पुनः प्राहुः सर्वे प्राञ्जलयोऽमराः । विचारितं महाविष्णो! सर्वैस्माभिरञ्जसा
अस्मासु देवमधिकं नैव विद्मः कथञ्चन । त्वमेव निर्णयं ब्रूहि देवाः संशयिनः खलु
इति पृष्ठोऽमरः सर्वैः प्रहसन्निदमब्रवीत् । देहादस्माच्च वैराजाद्यस्मिन्निष्क्रामति ह्ययम्
पतिष्यति प्रविष्टे तु यस्मिन् न ह्युत्थितो भवेत् । स देवो ह्यधिको नूनं नापरस्तु कथञ्चन
इत्युक्तास्ते ततः सर्वे तथास्त्विवचोऽब्रुवन् । निष्क्रामजयन्ताहः पादात्पूर्वसुरेश्वरः
तदापङ्कममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा । शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि ॥ ३८
पश्चाद्गुह्याद्विनिष्क्रान्तो दक्षो नाम प्रजापतिः । तदा षण्ढममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा
शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि । पश्चाद्गुह्याद्विनिष्क्रान्तः सर्वामरेश्वरः
हस्तहानममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा । शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि ॥

लोचनाभ्यां विनिष्क्रान्तः सूर्यस्तेजस्विनां वरः ।

तदा काणममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ ४२ ॥

शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि ।

घ्राणात्पश्चाद्विनिष्क्रान्तो नास्त्यौ विश्वमेपजौ ।

अजिघ्राणममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ ४३ ॥

शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि । श्रोत्राद्विशो विनिष्क्रान्तान् देहः पतितस्तदा

तदाऽमुं बधिरं प्राहुर्मृतं नैव कथञ्चन ॥ ४४ ॥

पिबन्वदन्नपि तदा ह्यशृण्वन्नचलन्नपि । वरुणो रसनायास्तु विनिष्क्रान्तस्ततः परम्

तदाऽरसन्नमेवाऽऽहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ ४५ ॥

जीवंश्चलन्नदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ।

ततो वाचो विनिष्क्रान्तो वह्निर्वागीश्वरो विभुः ॥ ४६ ॥

तदा मूकममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ।

जीवंश्चलन्नदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ॥ ४७ ॥

पश्चाद्गुह्यो विनिष्क्रान्तो मनसो बोधनात्मकः । तदा जडममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥

जीवंश्चलन्नदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ।

पश्चात्प्राणो विनिष्क्रान्तो मृतमेनं तदा विदुः

पुनरेवं तदा प्राहुर्देवा विस्मितमानसाः ॥ ४८ ॥

देहमुत्थापयेद्यस्तु पुनरेवं व्यवस्थितः । स एव ह्यधिकोऽस्मासु युवराजा भविष्यति
इत्येवं तु प्रतिश्रुत्य विविशुश्च यथाक्रमम् । जयन्तः प्राविशत्पादौ नोत्तस्थौ तत्कलेवरम्

गुह्यञ्च प्राविशद्दक्षो नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ।

इन्द्रो हस्तौ विवेशाऽथ नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५२ ॥

चक्षुः सूर्यः प्रविष्टोऽभून्नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ।

दिशः श्रोत्रे प्रविशुर्नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५३ ॥

वरुणः प्राविशजिह्वां नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ।

नासां विविशतुर्दंष्ट्रा नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५४ ॥

बह्विश्च प्राविशद्वाचं नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् । मनश्च प्राविशद्गुह्यं नोत्तस्थौ तत्कलेवरम्

पश्चात्प्राणो विवेशाऽसौ तदोत्तस्थौ कलेवरम् ।

तदा देवा विनिश्चित्य प्राणं देवाधिकं विभुम् ॥ ५६ ॥

बले ज्ञाने च धैर्ये च वैराग्ये प्राणनेऽपि च । ततोऽभिषेचयाञ्चक्रुर्यौ वराज्ये महाप्रभुम्
उत्कृष्टस्य तिहेतुत्वादुक्तमेकं तदा जगुः । तस्मात्प्राणात्मकं विश्वं सर्वं स्थावरजङ्गमम्

अंशैः पूर्णं बलाढ्यं च पूर्णोऽयं जगतामपतिः ॥ ५६ ॥

न प्राणहीनं जगदस्ति किञ्चित्प्राणेन हीनं न च वै समेधते ।

न प्राणहीनं स्थितमत्र किञ्चित्प्राणेन हीनं न च किञ्चिदस्ति

तस्मात्प्राणः सर्वजीवाधिकोऽभूद् बलाधिकः सर्वजीवान्तरात्मा ॥ ६० ॥

प्राणात्कोऽपि ह्यधिको वा समो वा शास्त्रे दृष्टः श्रुतपूर्वो न चाऽऽस्ते ।

तत्तत्कार्यानुगः प्राणो ह्येको देवो ह्यनेकधा । तस्मात्प्राणं वरं प्राहुः प्राणोपासनतत्परः

लीलयैव जगत्स्त्रष्टुं हन्तुं पालयितुं प्रभुः ॥ ६२ ॥

शेषाऽहिशिवशक्राद्याश्चेतनाश्च जडा अपि । वासुदेवाद्भुतेकोऽपि नैनम्परिभविष्यति
सर्वदेवात्मकः प्राणः सर्वदेवमयोविभुः । वासुदेवाऽनुगो नित्यं तथा विष्णुवशस्थितः
वासुदेवप्रतीपं तु न शृणोति न पश्यति । देवाः प्रतीपं कुर्वन्ति रुद्रेन्द्राद्याः सुरेश्वराः
प्रतीपं काऽपि कुरुते न प्राणः सर्वगोचरः । तस्मात्प्राणो महाविष्णोर्बलमाहुर्मनीषिणः
एवं ज्ञात्वा महाविष्णोर्माहात्म्यं लक्षणं तथा । पूर्वबन्धानुगं लिङ्गं जीर्णात्त्वचमिवोरगः
विसृज्य परमं याति नारायणमनामयम् । श्रुत्वा शङ्कोदितं वाक्यं पुनर्व्याधः प्रसन्नधीः
प्रश्रयाऽवनतो भूत्वा पुनः प्रच्छतं मुनिम् । ब्रह्मन्महानुभावस्य प्राणस्याऽस्य जगद्गुरोः
न ख्यातो महिमा लोके कथं सर्वेश्वरस्य वै । देवानाञ्च मुनीनाञ्च भूपानाञ्च महात्मनाम्
महिमा श्रूयते लोके पुराणेषु सहस्रशः । एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मज्ज्ञोतुं कौतूहलं हि मे ॥

शङ्ख उवाच

पुरा प्राणो हरिं देवं नारायणमनामयम् । अश्वमेधैर्यष्टुकामो गङ्गातीरं ययौ मुदा ॥
हलैश्चकार भूशुद्धिं नानामुनिगणैर्युतः । अन्तर्वल्मीकलीनस्तु कण्वो नाम समाधिगः
हलोत्कृष्टो विनिष्क्रान्तक्रोधादिदमुवाच ह । द्रष्टुं पुरःस्थितं प्राणं शशापहमहाविभुम्
अद्य प्रभृति न ख्यातिं महिमा भुवनत्रये । तव प्राप्नोति देवेश! भूलोके तु विशेषतः
प्रख्यातास्ते भविष्यन्ति ह्यवताराजगत्त्रये । इत्युक्तो मुनिना तेन वायुः क्रोधात्तमब्रवीत्

विनाऽपराधं शतोऽस्मि तितिक्षुं मां निरागसम् ।

तस्मात्कण्व! महाबाहो गुरुद्रोही भवाऽऽशु च ॥ ७७ ॥

लोके निन्दितवृत्तिश्च भवेत्याह सदा गतिः ततः प्रभृतिलोकेऽस्मिन् प्राणस्याऽस्य महाप्रभो!
न ख्यातो महिमा लोके भूलोके तु विशेषतः । शापात्कण्वो गुरुजं ध्वांस्यं शिष्योऽभवत्तदा
इत्येतत्कथितं सर्वं यत्पृष्टं तु त्वयाऽधुना । यच्छ्रोतव्यमितो व्याध पृच्छ मां मा विचारय

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे वायुशापकथनं नामैकोन-

विंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः

श्रीभागवतधर्मकथनम्

व्याध उवाच

किं जीवा विभुना सृष्टाः कोटिशोऽथ सहस्रशः ।

दृश्यन्ते भिन्नकर्माणो नानामार्गां सनातनाः ॥ १ ॥

नैकम्बभावा एते हि कुत एव महामते! । सर्वं तत्पृच्छते मह्यं विस्तरात्तत्त्वतो वद

शङ्ख उवाच

त्रिविधा जीवसङ्गा हि रजःसत्त्वतमोगुणाः । राजसा राजसं कर्मतामसास्तामसं तथा
सात्त्विकाः सात्त्विकं कर्म कुर्वन्त्येते यथाक्रमम् । क्वचित्सुखं क्वचिदुःखं क्वचिभयमेव च
तेनैवोच्चावचं कर्म कुर्वन्तः फलभागिनः । क्वचित्सुखं क्वचिदुःखं क्वचिभयमेव च
गुणानामेव वैषम्यात्प्राप्नुवन्ति नरा इमे । प्रकृतिस्था इमे जीवा बद्धा एतं गुणैस्त्रिभिः
गुणकर्माऽनुरूपेण कर्मणां व्यत्ययः फलम् । गुणानुगुण्यं भूयस्ते प्रकृतियान्त्यमीजनाः
प्रकृतिस्थाः प्राकृतिका गुणकर्माऽभिर्मूर्च्छिताः गतिप्राकृतिकीयान्ति व्यत्ययः प्रकृतेर्न हि
तामसा दुःखबहुलाः सदा तामसवृत्तयः । निर्दया निष्ठुरा लोके सदा द्वेषैकजीविनः

राक्षसाद्याः पिशाचान्तास्तामसीं यान्ति वै गतिम् ।

राजसा मिश्रमतयः कर्तारः पुण्यपापयोः ॥ १० ॥

पुण्यात्स्वर्गं प्राप्नुवन्ति क्वचित्पापाच्च यातनाम् ।

अत एते मन्दभाग्या आवर्तन्ते पुनः पुनः ॥ ११ ॥

धर्मशीला दयावन्तः श्रद्धावन्तोऽनसूयकाः ।

सात्त्विकाः सात्त्विकीं वृत्तिमनुतिष्ठन्त आसते ॥ १२ ॥

ते चोर्ध्वयान्ति विमला गुणापाये महौजसाः विभिन्नकर्मणाः । तः पृथग्भावाः पृथग्विधाः
गुणकर्मानुरूपेण तेषां विष्णुर्महाप्रभुः । कर्माणि कारयत्यद्वा स्वस्वरूपास्तये विभुः

विष्णोर्वैषम्यनैर्घृण्ये पूर्णकामस्य वै नहि । सृष्टिस्थितिहृतिश्चैवसमामेवकरोत्ययम्
स्वगुणादेव ते सर्वैकर्मणः फलभागिनः । आरामोत्तान्यथा सर्वान्समं वर्षयतिदुमान्
एककुल्याजलाहङ्ग दुमाश्च प्रकृति गताः । नारामोत्तरि वैषम्यं नैर्घृण्यं वा कथञ्चन

व्याध उवाच

जनानां पूर्णभोगानां कदामुक्तिर्मवेन्मुने ! । सृष्टिकालेऽथवाहान्तकालेवास्थापनस्यच
कचिच्चसृष्टिकालस्य संहारस्याऽपि वै स्थिते । एतद्विस्तार्यमेब्रह्मन्भगवच्चेष्टितंवद

शङ्ख उवाच

चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिनमुच्यते । रात्रिश्च तावती तस्य ह्यहोरात्रं दिनं भवेत्
दशपञ्चदिनान्याहुः पक्षं मासो द्वायात्मकः । मासद्वयमृतुं प्रादुरयनं च ऋतुत्रयम् ॥
अयने द्वेवत्सरः स्यात्तादृक्छतसमायदि । गच्छन्तिब्रह्मणोह्यस्यब्रह्मकल्पं तदाविदुः
तावान्हि प्रलयः काल इति वेदविदामतम् । प्रलयस्त्रिविधः प्रोक्तोमानवोमानवात्यये
दैर्नन्दिनोद्वितीयोहि ब्रह्मणो दिवसात्यये । ब्रह्मणोऽथ लये पश्चाद्ब्राह्मञ्चप्रलयविदुः
ब्रह्मणस्तु मुहूर्तं तु तु मनोस्तु प्रलयं विदुः । प्रलयेषु व्यतीतेषु चतुर्दशसु वै क्रमात्
दैर्नन्दिनलयं प्राहुः प्रलयानां स्थितिर्पुनः । त्रयाणामेव लोकानांलयोमन्वन्तरेभवेत्
चेतनानां तदा नाशो न लोकानां क्षयो भवेत् । उदकैरेव पूर्तिश्च यथा पूर्वं तथा पुनः
मन्वन्तरान्ते भूयात्तु चेतनानां पुनर्भवः । दैर्नन्दिनलये व्याध सर्वस्यापि क्षयोभवेत्

सत्यलोकं विना सर्वे लोका नश्यन्ति साधिपाः ।

सचेतनाः साधिभूताः प्रसुप्ते चतुरानने ॥ २६ ॥

तत्त्वाभिमानिनो देवाः केचिच्च मुनयस्तथा ।

शिष्यन्ति सुप्ताः सर्वेऽपि सत्यलोकव्यवस्थिताः ॥ २७ ॥

तिष्ठन्ति सुप्तिमापन्ना यावत्कल्पमतीन्द्रियाः । पुनर्निशात्यये ब्रह्मायथापूर्वमकल्पयत्

ऋषीन्देवान्पितॄं लोकान्धर्मान्वर्णान्पृथक्पृथक् ।

पुनर्दशावतारा हि विष्णोर्देवस्यचक्रिणः ॥ २८ ॥

नियमेन भवन्त्येते तथान्येऽपि च भूरिशः । देवता ऋषयश्चैव आकल्पञ्च गिराम्पतेः

पुनरेवाऽभिवर्तन्ते ब्रह्मणा सह मुक्तिगाः । भूपाश्च साधवो ये चसिद्धिप्राप्ताः परंगताः

तेनैव चाभिवर्तन्ते सत्यलोकव्यवस्थिताः ।

तद्वाशिगाः पुनर्यान्ति तन्नाम्नाश्रुतिसंस्थिताः ॥ ३५ ॥

तत्तद्गोत्रेषु जायन्ते तत्तत्कर्मरताः सदा ।

दैत्यानामपि सर्वेषां यदा कलियुगात्ययः ॥ ३६ ॥

कलिनासहगच्छन्तिस्वांगतिनिरयालयाः । तेषाञ्चराशिसंस्थायेतन्नामानोऽपरेऽपिच

जायन्ते कर्मणा स्वेन तत्तत्कर्मविधायकाः । सृष्टिकालं प्रवक्ष्यामिमुक्तिकालंतथैवच
ब्रह्मादीनाञ्च देवानां समाहितमना भव । निमेषो देवदेवस्य ब्रह्मकल्पसमो मतः ॥

तस्याऽवसाने चोन्मेषो देवदेवशिखामणेः ।

निमेषाऽन्ते भवेदिच्छा स्रष्टुं लोकांश्च कुक्षिगान् ॥ ४० ॥

सोऽपश्यत्स्वोदरे सर्वाञ्जीवसङ्गाननेकशः ।

सृज्यान्मुक्तानमून्सर्वोलिङ्गभङ्गमुपागतान् ॥ ४१ ॥

सुप्ताः सृतिस्थाः सर्वेऽपि तमोगात्रपि सर्वशः । पूर्वकल्पेलिङ्गभङ्गमापन्नाविधिपूर्वकाः

मानवान्ताजीवकोशाजीवन्मुक्ताश्चमुक्तिगाः । पूर्वकल्पेविमुक्ताश्चब्रह्माद्यामानवान्तकाः

ध्यानसंस्था हि तिष्ठन्ति विष्णुकुक्षिगता अपि ।

उन्मेषस्याऽऽदिमे भागे चतुर्व्यूहात्मको विभुः ॥ ४४ ॥

भूत्वा तु पूर्वसाद्गुण्याद्वासुदेवाच्च व्यूहगात् ।

दत्त्वा तु ब्रह्मणो मुक्तिं सायुज्याख्यां महाविभुः ॥ ४५ ॥

दत्त्वा तदनु सायुज्यं तत्त्वज्ञानं महात्मनाम् ।

सारूप्यं चैव केषाञ्चित्सामीप्यञ्च तथा विभुः ॥ ४६ ॥

सालोक्यञ्च तथाऽन्येषां दत्त्वा देवो जनार्दनः ।

अनिरुद्धवशे सर्वान्स्थितां लोकानलोकयत् ॥ ४७ ॥

प्रयुञ्जस्य वशे दत्त्वा सृष्टिं कर्तुं मनो दधे । मायां जायां कृतिशान्तिमुपयेमेस्वयंहरिः

चतुर्व्यूहैः पूर्णगुणैर्वासुदेवादिकैः क्रमात् ।

ताभिर्युक्तो महाविष्णुश्चतुर्व्यूहात्मको विभुः ॥ ४६ ॥
 भिन्नकर्माशयं लोकपूर्णकामोव्यजीजनत् । उन्मेषान्तेपुनर्विष्णुर्योगमायांसमाश्रितः
 सङ्कर्षणाद्वयहृगाच्च हरत्येतच्चराचरम् । तदेतत्सर्वमाख्यातं कार्यं चिन्त्यं महात्मनः
 यदचिन्त्यं दुर्विभाव्यं ब्रह्माद्यैरपि योगिभिः ।

व्याध उवाच

के वा भागवता धर्माः कैविष्णुश्च प्रसीदति ॥ ५२ ॥
 तानहं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतं वद नो मुने ।

शङ्ख उवाच

येन चित्तविशुद्धिः स्याद्यः सतामुपकारकः ॥ ५३ ॥
 तं चिद्धि सात्त्विकं धर्मं यश्च केनाऽप्यनिन्दितः ।
 श्रुतिस्मृत्युदितो यस्तु यदि निष्कामिको भवेत् ॥ ५४ ॥
 यस्तुलोकाऽविरुद्धोऽपितं धर्मसात्त्विकं विदुः । चतुर्विधाहिते धर्मावर्णाश्रमविभागतः
 नित्यनैमित्तिकाः काम्या इति ते च त्रिधामताः ।
 ते सर्वे स्वस्वधर्माश्च यदा विष्णोः समर्पिताः ॥ ५६ ॥
 तदा वै सात्त्विकाज्ञेया धर्माभागवताः शुभाः । देवातान्तरदैवत्याः सकामाराजसामताः
 यक्षरक्षः पिशाचादिदैवत्या लोकनिष्ठुराः ।
 हिंसात्मका निन्दिताश्च धर्मास्ते तामसाः स्मृताः ॥ ५८ ॥
 सत्त्वस्थाः सात्त्विकान्धर्मान्विष्णुप्रीतिकराश्च भान् ।
 कुर्वन्त्यनीहया नित्यं ते वै भागवताः स्मृताः ॥ ५९ ॥
 येषां चित्तसदाविष्णौ जिह्वायां नाम वै विभोः । पादौ च हृदये येषां ते वै भागवताः स्मृताः
 सदाचाररता ये च सर्वेषामुपकारकाः । सदैव ममताहीनास्ते वै भागवताः स्मृताः
 येषां शास्त्रे विश्वासो गुरौ साधुषु कर्मसु । ये विष्णुभक्ताः सततन्ते वै भागवताः स्मृताः
 येषां हि सम्मता धर्माः शाश्वता विष्णुवल्लभाः ।
 श्रुतिस्मृत्युदिता ये च ते धर्माः शाश्वता मताः ॥ ६३ ॥

अटनं सर्वदेशेषु वीक्षणं सर्वकर्मणाम् । श्रवणं सर्वधर्माणां विषयाऽऽसक्तचेतसाम्
 अकिञ्चित्करमेतेषां षण्दशैव वरस्त्रियः । साधूनां दर्शनैर्नैव मनोद्वयं वै सताम्
 चन्द्रस्य कौमुदीसङ्गाच्चन्द्रकान्तशिलायथा । क्वचित्सच्छास्त्रश्रवणाद्विषयैरहितमनः
 तिष्ठत्येव सतां पुंसां तेजोरूपं ह्यकल्मषम् । पञ्चबन्धोः प्रभासङ्गात्सूर्यकान्तशिलायथा
 निष्कामैर्हि जनैर्यस्तु श्रद्धया समुपाश्रितः । यो विष्णुवल्लभो नित्यं धर्मो भागवतो मतः
 तद्दृष्ट्वा बहवो धर्माद्देहाऽमुत्र फलप्रदाः । विष्णुप्रीतिकराः सूक्ष्माः सर्वदुःखविमोचकाः
 दध्नाः सारमिवोद्भृत्य धर्मवैशाखसम्भवम् । रमायै भगवानाह क्षीराब्धौ हितकाम्यया
 मार्गच्छायाविनिर्माणं प्रपादानञ्च वै तथा । व्यजनैर्व्यजनञ्चैव प्रश्रयाणां समर्पणम्
 छत्रस्योपानहोर्दानं दानं कर्पूरगन्धयोः ।

वापीकूपतडागानां निर्माणं विभवे सति ॥ ७२ ॥

सायाह्ने पानकस्यापि दानं तु कुसुमस्य च । ताम्बूलदानं पापघ्नं गोरसानां विशेषतः
 लवणान्विततकस्य दानं श्रान्ताय वै पथि । अयङ्करणं चैव द्विजपादावनेजनम्
 कटकम्बलपर्यङ्कदानं गोदानमेव च । मधुयुक्ततिलानां च दानं पापविनाशनम् ॥
 सायाह्ने चेशुदण्डानां दानमुर्वारुकस्य च । रसायनप्रदानञ्च पितृनिर्वापणं तथा ॥ ७६ ॥

एते धर्मा विशिष्योक्ता मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ।

प्रातः सूर्योदये स्नात्वा शृण्वन् द्विजकुलेरितम् ॥ ७७ ॥

नित्यकर्माणि कृत्वैवं मधुसूदनमर्चयेत् । कथां माधवमासीयां शृणुयाच्च समाहितः
 तैलाभ्यङ्गं वर्ज्येच्च कांस्यपात्रे तु भोजनम् । निषिद्धभक्षणञ्चैव वृथाऽऽलापन्तु वजयेत्
 अलाम्बुं गृञ्जनञ्चैव लशुनन्तिलपिष्ठकम् । आरनालं भिस्सटञ्च तृतकोशातकीं तथा
 उपोदकीं कलिङ्गञ्च शिग्रुशाकञ्च वर्जयेत् । निष्पावानिकुलित्यानिमसूराणि वर्जयेत्
 वृन्ताकानि कलिङ्गानिकोद्रवाणि च वर्जयेत् । तन्दुलीयकशाकञ्च कौसुम्भमूलकं तथा
 औदुम्बरं बिल्वफलं तथा श्लेष्मातकीफलम् ।

सर्वथा वर्जयेद् द्विद्वान्मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ॥ ८३ ॥

एतेष्वन्यतमं भुक्त्वा सचण्डालो भवेद्भुवम् । तिर्यग्योनिशतं याति नात्र कार्या विचारणा

एवं मासव्रतं कुर्यात्प्रीतये मधुघातिनः । एवं व्रते समाप्ते तु प्रतिमां कारयेद्विभोः ॥
मधुसूदनदेवत्यां सवस्त्राश्च सदक्षिणाम् । स्वर्चितां विभवैः सर्वैर्ब्राह्मणाय निवेदयेत्
वैशाखसितद्वादश्यां दद्याद्ध्यन्नमञ्जसा । सोदकुम्भं सताम्बूलं सफलञ्च सदक्षिणम्
ददामि धर्मराजाय तेन प्रीणानु वै यमः । अपसव्यात्समुच्चार्य नामगोत्रे पितुस्ततः
दद्याद्ध्यन्नमक्षय्यं पितृणां तृप्तिहेतवे । गुरुभ्यश्च तथा दद्यात्पश्चाद्दद्याच्च विष्णवे

शीतलोदकदध्यन्नं कांस्यपात्रस्थमुत्तमम् ।

सदक्षिणं सताम्बूलं समक्ष्यञ्च फलान्वितम् ॥ ६० ॥

ददामि विष्णवे तुभ्यं विष्णुलोकजिगिषया ।

इति दत्त्वा यथाशक्त्या गाञ्च दद्यात्कुटुम्बिने ॥ ६१ ॥

एवं मासव्रतं कुर्याद्यो दम्भेन विवर्जितः । ससर्वैः पातकैर्हीनः कुलमुद्भूत्य वैशतम्
पश्यतामेव भूतानां भित्त्वा वैसूर्यमण्डलम् । यातिविष्णोः परं धाम योगिनामपि दुर्लभम्

व्याख्यात्येवं द्विजकुलवरे माधवीयांश्च धर्मां,

न्विष्णवादीष्टानतिमहितरान्व्याधपृष्टान्समस्तान् ॥ ६४ ॥

वटः सद्यः पश्यतामेव भूमौ पपाताऽहो पञ्चशाखी दुमोऽयम् ।

वृक्षात्तस्मात्कोटरे संस्थितो हि व्यालः कश्चिद्दीर्घदेही करालः

हित्वा देहं पापयोनिं च सद्यः स वै तस्यौ प्राञ्जलिर्नम्रमूर्धा ॥ ६५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे भागवतधर्म-

कथनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

व्याधोपाख्याने वाल्मीकेर्जन्मवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

ततस्तु विस्मितो भूत्वा शङ्को व्याधसमन्वितः । को भवानितितं प्राह दशपाच कुतस्तव
केन वा कर्मणा सौम्य! मतिस्तव शुभावहा । अकस्मात्ते कथं मुक्तिरेतदा चक्ष्विस्तरात्
शङ्खेनैव तदा पृष्ठो दण्डवत्पतितो भुवि । प्रश्रयाऽवनतो भूत्वा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत्
अहंपुरा द्विजः कश्चित्प्रयागे बहुभाषणः । रूपयौवनसम्पन्नो विद्यामदसुगर्वितः ॥
धनाढ्यो बहुपुत्राढ्यः सदाऽहङ्कारदूषितः । कुसीदस्य मुनेः पुत्रो नाप्यारोचन इत्यहम्
आसनं शयनं निद्रा व्याधयोऽक्षपरिक्रियाः ।

लोकवार्ता कुसीदं वा व्यापारास्ते ममाऽभवन् ॥ ६ ॥

तन्तुमात्राणि कर्माणि लोकनिन्दाविशङ्कितः । सदम्भश्च सदा कुर्वेन श्रद्धामेकदाचन
दुर्बुद्धेर्मम दुष्टस्य कियत्कालो गतोऽभवत् । तदा वैशाखमासेऽस्मिन्नयन्तो नाम वै द्विजः
श्रावयामास तन्मासधर्मान् भागवतप्रियान् । तत्क्षेत्रे वासिनां पुण्यकर्मणाञ्च द्विजन्मनाम्
नारीनराः क्षत्रियाश्च वैश्याः शूद्राः सहस्रशः । प्रातः स्नात्वा समभ्यर्च्य मधुसूदनमव्ययम्
कथां शृण्वन्तिसततं जयन्ते न समीरिताम् । शुचिभूत्वा मौनधरा वासुदेवकथारताः
वैशाखधर्मनिरता दम्भालस्य विवर्जिताः । तां सभाञ्च प्रविष्टोऽहं कौतुकाच्च दिदृक्ष्या
सोष्णीषेण मया मूर्ध्ना नमस्कारोऽपि न कृतः ।

ताम्बूलञ्च मुखे कृत्वा कञ्चुकञ्च मया धृतम् ॥ १३ ॥

कथाविक्षेपमचरं लोकवार्ताभिरञ्जनात् । सर्वेषां चित्तञ्चाश्रयमभूद्वै लोकवार्तया ॥
कच्चिद्वासः प्रसार्याहं कच्चिन्निन्दन्कच्चिद्वसन् । एवं कालो मयानीतः कथायावत्समाप्यते
पश्चात्तेनैव दोषेण सद्योऽल्पायुर्विनष्टधीः । सन्निपातेन पञ्चत्वं प्राप्तोऽहञ्च परे दिने ॥
तप्तसीसजलैः पूर्णं निरयञ्च हलाहलम् । प्राप्यभुक्त्वा यातनाञ्च मन्वन्तानि चतुर्दश

युक्तेष्वथचलक्षेषु तां चतुरशीतिभिः । क्रमाद्योनिषु जातोऽहमिदानीञ्चावसन्दुमे ॥
दशयोजनविस्तीर्णे शतयोजनमुन्नते । व्यालोऽहं तामसः क्रूरः समयोजनकोटरे ॥
भूत्वा वसामि विप्रर्षे! कर्मणा बाधितः पुरा । अयुतञ्च समायातानिराहारस्यकोटरे
दैवात्तव मुखाम्भोजनमीरितकथामृतम् । श्रुत्वा चक्षुर्द्वयेनाहंसद्योष्वस्ताशुभोमुने
व्यालयोनिं विसृज्याऽहं दिव्यरूपधरः पुमान् ।

प्राञ्जलिःप्रणतो भूत्वा पादौ ते शरणं गतः ॥ २२ ॥

कस्मिञ्जन्मनि त्वं बन्धुर्न जाने मुनिसत्तम । नमयोपकृतं काऽपि सानुकम्पः कुतः सताम्
साधूनां समचित्तानां सदा भूतदयावताम् । परोपकारप्रकृतिर्न चैषामन्यथामतिः ॥
ममाद्याऽनुगृहाण त्वं यथा धर्मे मतिर्भवेत् ।

न भूयाद्विस्मृतिः काऽपि विष्णोर्देवस्य चक्रिणः ॥ २५ ॥

महतां साधुवृत्तानां सङ्गतिश्च सदा भवेत् !

दारिद्र्यमेकमेव स्यान्मदान्ध्रपरमाञ्जनम् ॥ २६ ॥

इति तं बहुधा स्तुत्वा प्रणम्य च पुनः पुनः । प्राञ्जलिः प्रणतस्तत्स्थौतूष्णीमेव तदग्रतः
शङ्खो दोभ्यां समुत्थाप्य पूर्णप्रेमपरिप्लुतः । पस्पर्श पाणिना चाङ्गं शन्तमेन गताध्वसः
चक्रे सोऽनुग्रहं तस्मिन्दिव्यरूपधरे द्विजे । प्राहतं कृपयाऽऽविष्टो भावि वृत्तान्तमञ्जसा
द्विज! त्वं मासमाहात्म्यश्रवणाच्च हरेरपि ।

माहात्म्यश्रवणात्सद्यो विध्वस्ताऽखिलबन्धनः ॥ ३० ॥

अतिहाय कलङ्कञ्च क्रमाद्वत्पापुनर्भुवि । दशार्णे विषमे पुण्ये भविता त्वं द्विजोत्तमः
वेदशर्मेति विख्यातः सर्ववेदविशारदः । तत्र ते भविता जातिस्मृतिरात्यन्तिकी शुभा
तथा स्मृतानुबन्धस्त्वं त्यक्तसर्वेषणः शुभः ।

करोषि सकलान्धर्मान्वैशाखोक्तान्हरिप्रियान् ॥ ३३ ॥

निर्द्वन्द्वो निःस्पृहोऽसङ्गो गुरुभक्तो जितेन्द्रियः । सदा विष्णुकथालापो भविता तत्र जन्मनि
ततः सिद्धिसमाप्याऽथ विध्वस्ताऽखिलबन्धनः । प्राप्नोषि परमं धाम यो गैरपि दुरासदम्
माभैषीः पुत्र! भद्रं ते भविता मत्प्रसादतः । हास्याद्वयात्तथाक्रोधाद्द्वेषात्कामादथाऽपि वा

स्नेहाद्वा सकृदुच्चार्य विष्णोर्नामाऽवहारि च ।

पापिष्ठा अपि गच्छन्ति विष्णोर्धाम निरामयम् ॥ ३७ ॥

किमु तच्छ्रद्धया युक्ता जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।

दयावन्तः कथां श्रुत्वा गच्छन्तीति द्विजोत्तम! ॥ ३८ ॥

केचित्केवलया भक्त्या कथालापकतत्पराः ।

सर्वधर्ममोञ्जिता वाऽपि यान्ति विष्णोः परम्पदम् ॥ ३९ ॥

द्वेषादिना च भक्त्या वा केचिद्विष्णुमुपासते । तेऽपि यान्ति परं धाम पूतनेवासुहारिणी
महद्विःसङ्गतो नित्यं वाग्विसर्गस्तदाश्रयः । मुमुक्षुणाञ्च कर्तव्यः सः विधिः श्रुतिचोदितः
स वाग्विसर्गो जनताऽवधिप्लो यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ।

नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधवः ॥

यः कष्टसेवां न च काङ्क्षते विभुर्न वा समं भूरि न रूपयौवने ।

स्मृतः सकृद्वच्छति धाम भास्वरं कम्वा दयालुं शरणं व्रजेत ॥ ४३ ॥

तमेव शरणं याहि नारायणमनामयम् । भक्तवत्सलमव्यक्तं चेतोगम्यं दयानिधिम् ॥
कुरु सर्वानिमान्धर्मान्वैशाखोक्तान्महामते! । तेन तुष्टो जगन्नाथः शर्म ते च विधास्यति
इत्युक्त्वा विररामाऽथ व्याधं दृष्ट्वा सुविस्मितः । सदिव्यः पुरुषः प्राह पुनस्तं मुनिपुङ्गवम्

दिव्यपुरुष उवाच

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि त्वया शङ्ख! दयालुना ।

दिष्टया गता मे दुर्योनिर्यामि चैव पराङ्गतिम् ॥ ४७ ॥

इति तञ्च परिक्रम्य ह्यनुज्ञातो दिवं ययौ । ततः सायमभूद्राजञ्जङ्गुव्याधेन तोषितः
सन्ध्यां सायन्तनीं कृतवारात्रिशेषं निनाय च । नानाख्यानैश्च भूपानां देवानाञ्च महात्मनाम्
लीलाभिरवताराणां दृष्ट्वा गोष्ठिभिरेव च । ब्राह्मे मुहूर्तं चोत्थाय पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः

ध्यायंश्च तारकमब्रह्म कृत्वा शौचादिसत्क्रियाम् ।

वैशाखे मेषगे सूर्ये स्नात्वा प्राक्च भगोदयात् ॥ ५१ ॥

कृत्वा सन्ध्यादिकं कर्म तथा सन्तर्प्य चाऽखिलान् ।

व्याधमाहूय हृष्टात्मा मूर्ध्नि प्रोक्ष्य निरीक्ष्य च ॥ ५२ ॥

रामेति द्वयक्षरं नामददौ वेदाधिकं शुभम् । विष्णोरेकैकनामाऽपि सर्ववेदाधिकं मतम् ।
तेभ्यश्चाऽनन्तनामभ्योऽधिकं नाम्नांसहस्रकम् । ताडून्नामसहस्रेण रामनामसमं मतम् ।
तस्माद्रामेति तन्नामजपव्याध ! निरन्तरम् । धर्मानेतां कुरु व्याध ! यावदावमरणान्तिकम् ।

ततस्ते भविता जन्म बल्मीकस्य ऋषेःकुले ।

बाल्मीकिरिति नाम्ना च भूमौ ख्यातिमवाप्स्यसि ॥ ५६ ॥

इति व्याधं समादिश्य प्रतस्थे दक्षिणां दिशम् ।

व्याधोऽपि तं परिक्रम्य प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ ५७ ॥

किञ्चिद्दूरानुगो भूत्वा सरुदन्विरहातुरः । यावद्दृष्टिपथं तावत्पश्यंस्तस्य गतिपुनः ।
पुनर्निववृते कृच्छ्रात्तमेव हृदि चिन्तयन् । वनं निर्माय तन्मार्गं प्रपाङ्कत्वासु निर्मलाम् ।

अतियोग्यानि मान्धर्मान्वैशाखोक्तांश्चकार ह ।

वन्यैः कपित्थपनसैर्जम्बूचूतादिभिः फलैः ६० ॥

मार्गगानां श्रमार्तानामाहारं परिकल्पयन् । उपानद्विध्वन्दनैश्च छत्रैश्च व्यजनैरपि ॥

बालुकास्तरणोपेतच्छायाभिश्च कञ्चित्कचित् ।

आजहाराथ पान्थानां श्रमं स्वेदोद्धवं तथा ॥ ६२ ॥

प्रातः स्नात्वा दिवारात्रं जपव्रामेति वै मनुम् ।

व्याधजन्मनि नामाऽसौ बल्मीकस्य सुतोऽभवत् ॥ ६३ ॥

कृष्णनाम मुनिः कश्चित्स्मिन्नेव सरोवरे । तपो वै दुस्तरं तेपे बाह्यव्यापारवर्जितः ।
बल्मीकमभवद्देहे तस्य कालेन भूयसा । बल्मीक इति तं प्राहुरतो वै मुनिपुङ्गवम् ॥
पश्चात्तपोविरामान्ते कृष्णौ स्मृतिपथंगते । स्त्रियोऽनुस्मरतो राजन्स्खलितं चेन्द्रियं मुनेः ।
जग्राह शैलुषी काचित्स्यां जज्ञे वनेचरः । बाल्मीकिरिविख्यातो भुवनेषु महायशाः ।
यो वै रामकथां दिव्यां स्वैः प्रबन्धैर्मनोहरैः । लोके प्रख्यापयामास कर्मबन्धनिकृन्तनीम् ।

श्रुतदेव उवाच

पश्य वैशाखमाहात्म्यं भूपालाद्याऽपि भूतिदम् ।

व्याधोऽप्युपानहौ दत्त्वा ऋषित्वं प्राप दुर्लभम् ॥ ६६ ॥

य इदं परमाख्यानं पापघ्नं रोमहर्षणम् । शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपि न भूयःस्तनपो भवेत् ।

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे व्याधोपाख्याने

बाल्मीकेर्जन्मकथनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

कलिधर्मनिरूपणे पितृमुक्तिवर्णनम्

मैथिलेय उवाच

का ह्यस्मिंस्तिथयः पुण्या मासे वैशाखसञ्ज्ञके ।

कानि दानानि शस्तानि तासु तासु विशेषतः ॥ १ ॥

काः प्रख्याताश्च वै लोक एतदाचक्ष्व विस्तरात् ।

श्रुतदेव उवाच

त्रिंशच्च तिथयः पुण्या वैशाखे मेषगे रवौ ॥ २ ॥

एकादश्यां कृतं पुण्यं कोटिकोटिगुणं भवेत् । सर्वदानेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ।

समवाप्नोति वैशाखे एकादश्यां जलान्प्लुतः । स्नानं दानं तपो होमो देवतार्चनसत्क्रियाः ।

कथायाः श्रवणञ्चैव सद्यो मुक्तिविधायकम् ।

रोगाद्युपहतो यस्तु दारिद्र्येणाऽपि पीडितः ॥ ५ ॥

श्रुत्वा कथामिमं पुण्यां कृतकृत्यो भवेन्नरः । अस्नात्वा चाऽप्यदत्त्वा च येन नीता इमाः शुभाः ।

स गोघ्नश्च कृतघ्नश्च पितृघ्नश्च महान्स्मृतः ।

जलाशयाश्च स्वाधीनाः स्वाधीनश्च कलेवरम् ॥ ७ ॥

माधवो मनसा सेव्यः कालश्च सुगुणोत्तमः । साधवश्च दयावन्तः कोनसेवेतमाधवम् ।

दरिद्रैश्च धनाढ्यैश्चपङ्गुभिश्चाऽन्धकैस्तथा । पण्डैश्चविधवाभिश्चनारीभिश्चनरैस्तथा ।
कुमारयुववृद्धैश्च रोगार्तरपिभूमिप । अतीवसुखसाध्यो हि धर्मो वैशाखगोचरः ॥
मासमेनमनुप्राप्य धर्मान्कुरु इमाञ्छुभान् । कोन यत्तश्चकुरुतेतस्मात्कोन्वपरःशुभः
योऽतीवसुलभान्धर्मान्न करोति नराऽधमः । तस्यैव सुलभा लोकानारकानात्रसंशयः

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि तस्मिन्मासे च कोत्तमा ।

तां तिथिं सर्वपापघ्नीं दधनः सारमिवोद्भूताम् ॥ १३ ॥

चैत्रेमासि महापुण्ये मेषसंस्थे दिवाकरे । पापघ्नी पितृदेवत्या गयाकोटिफलप्रदा ॥
अत्रैव श्रूयते पुण्या पितृगाथा पुरातनी ।

शृणु तां सत्कथां राजन्सावर्णो शासति क्षितिम् ॥ १५ ॥

त्रिंशत्कलियुगस्याऽन्ते सर्वधर्मविवर्जिते । आनर्ते तुद्विजः कश्चिद्धर्मवर्ण इति श्रुतः
दृष्ट्वाकलियुगे राजञ्जनान्पापरतान्मुनिः । तस्यैव प्रथमे पादे वर्णधर्मविवर्जिते ॥ १७
सकदाचित्सत्रयागमुनीनांतुमहात्मनाम् । अगमत्पुष्करेशेत्रेकुर्वतां मौनधारिणाम्
तत्र चासन्पुण्यकथा ऋषीणां शास्त्रगोचराः । तत्रकेचित्कलियुगं प्रशशंसुर्धृतव्रताः
कृतेयद्वत्सरात्साध्यं पुण्यं माधवतोषणम् ।

त्रेतायां मासतःसाध्यं द्वापरे पक्षतो नृप! ॥ २० ॥

तस्माद्दशगुणपुण्यंकलौविष्णुस्मृतेर्भवेत् । अत्यल्पमपिपुण्यंकलौकोटिगुणंभवेत्
दयापुण्यविहीने तु दानधर्मविवर्जिते । दयादानञ्च कुरुते सकृदुच्चार्य वै हरिम् ॥ २२
स एवचोर्ध्वगो नूनं दुर्मिक्षे चान्नदस्तथा । एतत्प्रसङ्गावसरे नारदोऽभ्येत्यैवं मुनिः
करेणैकेन शिश्नञ्च जिह्वां चैकेन वै हसन् । प्रगृह्योन्मत्तवत्तत्र ननर्त मुनिसत्तमः ॥
सभ्यास्तदातमित्यूचुःकिमेतदितिनारद! । प्रत्युवाचसतान्सर्वान्मृत्युर्कुर्वन्हसन्सुधीः
सन्तोषाद्यदिहप्रोक्तंनृत्यद्विर्भावितात्मभिः । सिद्धावयंसन्देहःपुण्योऽयंकलि रागतः
तत्सत्यञ्चनसन्देहो बहु स्वल्पेन साध्यते । स्मरणात्तोपमायाति केशवःक्लेशनाशनः

तथापि वः प्रवक्ष्यामि दुर्घटञ्च द्वयं ध्रुवम् ।

शिश्नस्य निग्रहः पुत्रा! जिह्वाया अपि नित्यशः ॥ २८ ॥

द्वयं यद्वि भवेद्यस्य स एव स्याज्जनार्दनः । भवद्विर्नात्रस्थातव्यंतस्मात्कलियुगागमे
पाखण्डं भारतंहित्वा सञ्चरध्वंयथासुखम् । यत्र कुत्रापि देशेषु मनो यत्र प्रसीदति
इति तद्वचनं श्रुत्वा मुनयः शंसितव्रताः । सत्रं समाप्य सहसा ययुस्तेचयथासुखम्
धर्मवर्णोऽपितच्छ्रुत्वात्यक्तुंभूमिं मनोदधे । सव्रतञ्चोर्ध्वतेजस्कंधृत्वादण्डकमण्डलू
जटावलकलधारीच भूत्वाचैवं ययौपुनः । कलौयुगेत्वनान्चारान्द्रष्टुंविस्मितमानसः

तत्राऽपश्जनान्धोरान्पापाचाररतान्खलान् ।

पाखण्डिनो द्विजाः सर्वे शूद्राः प्रवाजिनस्तथा ॥ ३४ ॥

भर्तारं द्वेष्टि भार्या च शिष्यो द्वेष्टि गुरुं तथा ।

भृत्यश्च स्वामिहन्ता च पुत्रः पितृवधे रतः ॥ ३५ ॥

शूद्रप्राया द्विजाः सर्वे वस्तप्रायाश्च धेनवः ।

गाथाप्रायास्तथा वेदाः क्रियासाम्याः शुभाः क्रियाः ॥ ३६ ॥

भूतप्रेतपिशाचाद्याः फलदास्तत्र देवताः । ता एव श्रद्धयाऽर्चन्तिजनाःपापरताःशिताः
सर्वे व्यवायनिरतास्तदर्थं त्यक्तजीविताः । कूटसाक्ष्यप्रवक्तारः सदा कैतवमानसाः ॥
मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं सदा कलौ । सर्वेषां हैतुकीविद्यासापूज्या नृपमन्दिरे
गीताद्याश्च कला विद्या नृपाणाञ्च प्रियावहाः ।

हीनाश्च पूज्यतां यान्ति नोत्तमाश्च कलौ युगे ॥ ४० ॥

श्रोत्रियाश्च द्विजाः सर्वे दग्दिताःस्युःकलौयुगे । विष्णुभक्तिर्नराणांतुप्रायशोनैववर्तते
प्रायः पाखण्डभूयिष्ठं पुण्यक्षेत्रं भविष्यति । शूद्रा धर्मप्रवक्तारोजटिलास्तापसाःकलौ
सर्वे चालपायुषो मर्त्या दयाहीनाः शठा जनाः । सर्वे धर्मप्रवक्तारः सर्वेचग्रहणोत्सवाः
स्वार्चनं चाऽपि हीच्छन्ति वृथा निन्दापरायणाः ।

असूयानिरताः सर्वे प्रभोः स्वगृहमागते ॥ ४४ ॥

भ्राता च भगिनीगन्ता पिता पुत्रीश्चैकलौ । सर्वेऽपिशूद्रीनिरताःसर्वेवाराङ्गनारताः
साधून्वैव विजानन्ति बहूपापाश्च मन्यते । व्यक्तीकुर्वन्ति साधूनांदोषमेकंदुराग्रहाः
पापानां दोषजातानि गुणत्वेन वदन्ति हि ।

दोषमेव प्रगृह्णन्ति कलौ तु विगुणा जनाः ॥ ४७ ॥
जलौका धर्मसंयुक्ता रक्तपिबतिनोपयः । औपध्यःसत्त्वहीनाहिभृन्नृणां व्यत्ययास्तथा
दुर्मिक्षं सर्वराष्ट्रेषु कन्या काले न सूयते । नटनर्तकविद्यासु प्रीतिमन्तो नराः कलौ
वेदवेदान्तविद्यासु निरता ये गुणाधिकाः ।

भृत्यान्पश्यन्ति तान्मूढास्ते भ्रष्टाश्चाखिला नृपः ॥ ५० ॥
त्यक्तश्चाद्वक्रियाः सर्वे त्यक्तवेदोदितक्रियाः । जिह्वायां विष्णुनामानिनवर्तन्ते कदाचन
शृङ्गाररसनिर्वाणास्तद्गीतान्येव ते जगुः ॥ ५१ ॥

न विष्णुसेवा न च शास्त्रवार्ता न य यागदीक्षा न विचारलेशः ।
न तीर्थयात्रा न च दानधर्माः कलौ जने काऽपि बभूव चित्रम् ॥ ५२ ॥

तां दृष्ट्वा धर्मवर्णोऽपि सुभीतोऽत्यन्तविस्मितः ।
वंशं पापात्क्षयं यान्तं दृष्ट्वा द्वीपान्तरं ययौ ॥ ५३ ॥
स चरन्सर्वद्वीपेषु लोकेष्वेवतुसर्वशः । पितृलोकां ययौ धीमान्कदाचित्कौतुकान्वितः
तत्राऽपश्यन्महाघोराञ्छाम्यमाणान्श्च कर्मभिः ॥ ५४ ॥

धावतो रुदमानांश्च पततः पतितानपि । तत्राऽपश्यच्चान्धकूपे पतितान्स्वान्पितृनश्रः
दूर्वाग्रलम्बिनो दीनान्दूर्वाच्छेदे हि शङ्कितान् ।

तदा प्राप्तः कोऽपि चाखुर्दूर्वामूलं तदाश्रयम् ॥ ५७ ॥
तेन भागत्रयं चात्तमेको भागोऽवशेषितः । तं दृष्ट्वा तेश्चीयमाणं मूलं दुःखेन कर्पिणः
अग्रे दृष्ट्वा चान्धकूपं तटपातादिभीषणम् । दुरुत्तारं महाघोरं कर्मणां सुदुःखिताः
अग्रेचाऽपि दुरुत्तारमवलम्बविवर्जितम् । तां दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा दयालुर्वाक्यमब्रवीत्
केयूर्यं पतिताह्यस्मिन्केन दुस्तरकर्मणा । कस्यगोत्रे समुत्पन्नाः कथं वो मुक्तिरुजिता
एतद्यूर्यं वद्ध्वं मे शर्म वोऽथ भविष्यति । इत्येवमुदितास्तेन पितरोऽथ सुदुःखिताः
तमूचुः करुणां वाचं धर्मश्रुतिपुरःसराः ।

पितर ऊचुः

वयं श्रीवत्सगोत्रीया भुवि सन्तानवर्जिताः ॥ ६३ ॥

पिण्डश्चाद्विहीनाश्च तेन पच्यामहेवयम् । निःसन्तानोऽपिनो वंशो जातः पापैः कलौ युगे
नाऽस्माकं पिण्डश्चाऽस्ति वंशे पापात्क्षयं गते ।

तेनाऽन्धकूपे पतनं निस्तन्तूनां दुरात्मनाम् ॥ ६५ ॥
एको हि वर्तते वंशे धर्मवर्णो महायशः । स विरक्तश्चरन्नेकोनगार्हस्थ्यमुपेयिवान् ॥
तन्तुना तेन विभ्रामो दूर्वानालावलम्बिताः । निस्तन्तुत्वाच्च तन्मूलमाखुः खादति प्रत्यहम्
एकस्यैवाऽवशिष्टत्वात्किञ्चिन्नालोऽवशेषितः ।

आखुना खाद्यमानश्च वर्तते सौम्यः पश्यताम् ॥ ६८ ॥

तस्य चाऽऽयुःक्षये तात शेषमाखुर्हरिष्यति ।

पश्चात्कूपे पतिष्यामो दुरुत्तारेऽन्धतामसे ॥ ६९ ॥

तस्मात्त्वञ्च भुवंगत्वा धर्मवर्णप्रबोधय । अस्मद्वाक्यैर्दयापात्रैर्गार्हस्थ्ये विमुखं मुनिम्
पितरस्ते भृशार्ता हि नरके पतितामया । अन्धकूपे दुरुत्तारे दृष्ट्वा दूर्वावलम्बिताः ॥
सा दूर्वा वंशरूपा हि तन्मूलं सततं मुने । कालाख्यो मूषकस्तस्य मूलं खादति प्रत्यहम्
वंशनाशोऽनुकमत एकस्त्वं त्ववशेषितः । तेन मूलस्य दूर्वाया नष्टं भागत्रयं मुने ॥

एको भागोऽवशिष्टोऽत्र यतस्त्वं वर्तसे भुवि ।

किञ्चित्खादति वै त्वाऽऽखुस्तव चाऽऽयुः क्षयक्रमात् ॥ ७४ ॥

परं ते त्वयि चाऽस्माकं तवापि पतनं भवेत् । कूप एवाऽन्धतामिस्रं सन्तानेऽपि क्षयं गते
तस्माद्गार्हस्थ्यमासाद्य कुरु सन्ततिवर्धनम् ।

तेनाऽस्माकं तवाऽपि स्याद्गतिरुर्ध्वा न संशयः ॥ ७६ ॥

एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयाभ्रजेत् । यजेत वाऽभ्वमेधश्च नीलम्बावृषमुत्सृजेत्
यद्येकोऽपि च वैशाखे माघे वा कार्तिकेऽपि च ।

अस्मानुद्दिश्य वै स्नानं श्राद्धं दानं करिष्यति ॥ ७८ ॥

तेन चोर्ध्वगतिर्भूयान्नरकादुद्धृतिश्च नः । एको वा विष्णुभक्तः स्यादेको वा हरिवासरी

एको वा शृणुयाद्विष्णोः कथां पापविनाशिनीम् ।

तस्याऽतीतं कुलशतं भावि चाऽपि कुलं शतम् ॥ ८० ॥

अपि पापवृत्तं काऽपि नरकं नैव पश्यति । किमन्यैर्बहुभिः पुत्रैर्दयाधर्मविचर्जितैः ॥
ये जातानार्चयंत्यद्वाविष्णुं नारायणंकुले । नाऽपुत्रस्य हिलोकोऽस्ति सर्वमेतज्जातविदुः
तत्राऽपि च दयायुक्तं तत्सन्तानञ्च दुर्लभम् । इतितंबोधयित्वा तु वाक्यैरेतैश्च सृष्टैः
विरक्तस्योर्ध्वरेतस्य गार्हस्थ्ये त्वं मर्तिं कुरु ।

पितृणां वचनं श्रुत्वा धर्मवर्णोऽतिविस्मयः ॥ ८४ ॥

प्रणम्य प्राञ्जलिः प्राह रुदन्वै जातवेपथुः । नाम्नाऽहं धर्मवर्णश्च युष्मद्वंश्यो दुराग्रही
सन्नेत्रत्वात्तुवचनं नारदस्य महात्मनः । जिह्वादाढ्यं गुह्यदाढ्यं न कस्याऽपि कलौ युगे
दृष्ट्वा भुवि च पापिष्ठांस्तान्नानपि शङ्कितः ।

भीतो दुर्जनसङ्गत्या चरन्द्दीपान्तरे वसन् ॥ ८५ ॥

पादास्त्रयो गताह्यस्य कलेः पादेऽन्त्यकेऽपि च । गताः सार्द्धत्रयो भागा इदानीं जनका इमे
नाऽहं वेद्मि भवद्दुःखं वृथा जन्मगतं मम । यस्मिन्कुले त्वहं जातः पुत्रोऽपि त्रिंशद्वेदम
किं तेन जातमात्रेण भूभारेणाऽत्र शत्रुणा । यो जातो नार्चयेद्विष्णुं पितृन्देवान् नृणां स्तथा
युष्मदाज्ञां करिष्यामि मामाऽऽज्ञापयत क्षितौ ।

यथा न कलिबाधा स्यात्तत्र संसारतोऽपि वा ॥ ८६ ॥

कर्तव्यान्यपि कृत्यानि मया पुत्रेण भूतले । इत्युक्तास्तेन वंश्येन धर्मवर्णेन धीमता
किञ्चिदाश्वस्तमनस इदमूचुर्महीपते । पुत्र पश्य दशमेतां पितृणान्ते महात्मनाम् ॥

सन्तत्यभावात्पततां दूर्वामात्रावलम्बिनाम् ।

त्वं गार्हस्थ्यमुपालभ्य सन्तत्यास्मान्समुद्धर ॥ ८७ ॥

ये च विष्णुकथारक्ता ये स्मरन्त्यनिशं हरिम् । ये सदाचारनिरतान् तान्वै बाधते कलिः
शालिग्रामशिलायस्यगृहे तिष्ठति मानद । अथवा भारतं गेहे न तं वै बाधते कलिः ॥
यश्च वैशाखनिरतो माघस्नानपरश्च यः । कार्तिके दीपदाता यो न तं वै बाधते कलिः
प्रत्यहं शृणुयाद्यस्तु कथां विष्णोर्महात्मनः ।

पापघ्नीं मोक्षदां दिव्यां न तं वै बाधते कलिः ॥ ८८ ॥

यद्गृहे वैश्वदेवश्च यद्गृहे तुलसी शुभा । यद्गृहे शुभा गौश्च न तं वै बाधते कलिः

तस्मान्नो भीतिरस्तीह युगे पापात्मकेऽपि च ।

शीघ्रं गच्छ भुवं पुत्र! मासोऽयं माधवाह्वयः ॥ १०० ॥

सर्वेषामुपकाराय मेघसंस्थे दिवाकरे । त्रिंशच्च तिथयः पुण्या मेघसंस्थे दिवाकरे ॥
एकैकस्यां कृतं पुण्यं कोटिकोटिगुणं भवेत् । तत्राऽपि चैत्रवह्नौ दर्शो नृणां च मुक्तिदः
प्रियश्च पितृदेवानां सद्यो मुक्तिविधायकः । ये वै पितृन्समुद्दिश्य श्राद्धं कुर्वन्ति तद्दिने
सोदकुम्भं पिण्डदानं तदक्षयफलं लभेत् ।

ये च कुर्वन्ति वै श्राद्धममायां च मधौ सुत! ॥ १०४ ॥

तैः कृतं तु गयाक्षेत्रे श्राद्धं कोटिगुणं भवेत् । यदि श्राद्धं मधौ दर्शे शाकेनाऽपि करोति च
कोटिश्राद्धं गयायां तु कृतं तेन न संशयः । कुम्भं च पानकैः पूर्णं कर्पूरगुल्फासितम्
यो न दद्यान्मधौ दर्शं स पितृघ्नो न संशयः ।

यो दद्याच्च मधौ दर्शं स पानीयं करीरकम् ॥ १०७ ॥

श्राद्धं च भक्तिसंयुक्तः कुरुते च कुलोद्भूतिम् ।

पितृणां च तथा लोके नदीचाऽमृतवर्षिणी ॥ १०८ ॥

कुम्भदानात्प्रसरति श्राद्धदानादिदायिनाम् । अन्नसूपवृतापूपलेह्य पायसकर्दमान् ॥
तस्माज्भटिति त्वं गच्छ यदा वाऽमा भविष्यति ।
कुरु श्राद्धं पिण्डदानं सोदकुम्भं महामते! ॥ ११० ॥

सर्वेषामुपकाराय गार्हस्थ्यं च समाश्रय । धर्मार्थकामैः सन्तुष्टः प्राप्य सन्तानमुत्तमम्
पुनश्च मुनिवृत्तिस्त्वं सुखं द्वीपे सुसञ्चर । इत्यादिष्टः पितृभिश्च तूर्णं भूमिं ययौ मुनिः
चैत्रे मासे मेघसंस्थे पुण्ये मासि दिवाकरे । प्रातः स्नात्वा च सन्तर्प्य पितृन्देवान् नृणां स्तथा
सोदकुम्भं तथा श्राद्धं कृत्वा पापविनाशनम् ।

तेन दत्त्वा पितृणाञ्च मुक्तिमावृत्तिवर्जिताम् ॥ ११४ ॥

स्वयं विवाहमकरोत्सन्ततिं प्राप्य वैसतीम् ।

लोके प्रख्यापयामास तां तिथिपापनाशनीम् ॥ ११५ ॥

स्वयं पुनर्मुदा भक्त्या गन्धमादनमाययौ ॥ ११६ ॥

तस्मात्पुण्यतमाचैषामधोर्दशाह्वयातिथिः । नानयासदृशीलोकेतिथिर्द्वाश्रुताऽपि वा
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे कलिधर्मनिरूपणेऽपि तृमुक्तिर्नाम
द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

अक्षय्यतृतीयामाहात्म्यवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं पापनाशनम् ।

अक्षय्यायास्तृतीयायाः सिते पक्षे च माधवं ॥ १ ॥

ये कुर्वन्ति चतस्यांवैप्रातःस्नानंभगोदये । ते सर्वेपापनिर्मुक्तायान्तिविष्णोः परंपदम्
देवान्पितृन्मुनीन्त्यस्तु कुर्यादुद्दृश्य तर्पणम् । तेनाऽधीतं च तेनेष्टेनश्चाद्रशतंकृतम्
मधुसूदनमभ्यर्च्य कथां शृण्वन्तियेनराः । अक्षय्यायांतृतीयायांतेनरामुक्तिभागिनः
ये दानं यत्र कुर्वन्ति मधुद्विद्विप्रीतये शुभम् । तदक्षय्यं फलत्येव मधुशासनशासनात्
देवर्षिपितृदेवत्या तिथिरेषा महाशुभा । त्रयाणां तृप्तिदात्रीच कृते धर्मे सनातने ॥

प्रख्यातिश्च तिथेरस्याः केन चाऽस्ति तदप्यहम् ।

वक्ष्यामि नृपशार्दूल! सावधानमनाः शृणु ॥ ७ ॥

पुरा पुरन्दरस्याऽऽसीद्युद्धञ्च बलिना सह । देवानाञ्चैव दैत्यानां द्वन्द्वयुद्धमभूत्ततः ॥
सर्जित्यवलिर्दैत्यं पातालतलवासिनम् । पुनर्भुवं समासाद्य चोत्थयस्याऽऽश्रमं ययौ

तत्राऽपश्यच्च तत्पत्नीं गुर्विणीमन्दगामिनीम् ।

चलच्छ्रोणितटावद्वकाञ्चीदाम्ना सुमण्डिताम् ॥ १० ॥

कणत्कङ्कणनिर्घोषजितमत्तालिकोकिलाम् ।

वल्लुचित्राम्बरां रामां मञ्जुवाचं शुचिस्मिताम् ॥ ११ ॥

लसत्कुम्भस्थलाभ्यां च कुचाभ्यामुपशोभिताम् ।

हसत्पद्मेमुखां दिव्यां नीलोत्पलसुलोचनाम् ॥ १२ ॥

केतक्युदरपाण्डुभ्यां गण्डाभ्याञ्च मनोरमाम् ।

श्रमोच्छसन्तीं दीनाक्षीं पर्णशालामुखे स्थिताम् ॥ १३ ॥

स्वपतीं शयने काऽपि तां दृष्ट्वा मोहमागतः ।

बलात्कारेण बुभुजे गुर्विणीं पाकशासनः ॥ १४ ॥

गर्भस्थस्तु तदापिण्डः स्वस्यपातविशङ्कया । छादयामासवैयोनिं द्वारेपादेनदुःखितः
ततश्चस्कन्दवीर्यं तद्भूमावेव बलिविपः । गर्भस्थायचुकोपासौभगवान्पाकशासनः
तं शशाप चगर्भस्थंरुपाताम्रान्तलोचनः । जात्यन्धोभव दुर्बुद्धे माऽवमंस्थायतःपदा
प्रच्छाद्य योनिद्वारञ्च ततो दीर्घतपाह्वयः । पदा प्रस्कन्दिताद्वीर्याञ्जालतः समजायत
पश्चादिन्द्रो ययौशीघ्रमृषेःशापविशङ्कितः । पलायन्तंहर्षि दृष्ट्वा जहसुर्वटवोऽखिलाः

ततस्तु व्रीडितो भूत्वा ययौ मेरोगुहां शुभाम् ।

तत्र लीनश्चचाराऽसौ दुस्तरम्वै तपो महत् ॥ २० ॥

मेरौ विलीय वसति देवेन्द्रे लज्जयाऽन्विते । गूढैर्विज्ञायतां वार्तां दैतेया बलिपूर्वकाः
सुरानाक्रम्य बुभुजुर्वलीन्द्रश्चाभरावतीम् । दिक्पालानां विभूतीश्चशम्बरद्याबलीयसः
बलद्वुबुजिरे हीननाथे राष्ट्रे दिवौकसाम् । रक्षितारमजानन्तो देवाश्चाग्निपुरोगमाः
प्रचक्षुर्धिषणं देवं देवाचार्यमकल्मषम् । पप्रच्छुरिन्द्रवृत्तान्तं कस्वित्तिष्ठतिनः प्रभुः

दैत्याक्रान्तमिदं राष्ट्रं हीननाथं दिवौकसाम् ।

कुतो नाऽऽयाति देवोऽसौ भूयान्कालो गतो विभो! ॥ २५ ॥

तं यामो यत्र धिषण! प्रार्थयामश्च तं विभुम् । इति पृष्टस्तदा देवैर्धिषणस्तानुवाच ह
रसातले बलिं जित्वा चोत्थयस्याऽऽश्रमं ययौ ।

भुक्त्वा पत्नीं च दाढर्येन तच्छिष्यैरेव निन्दितः ॥ २७ ॥

व्रीडितस्तु दिवं यातुं गुहां मेरोर्विवेश ह । तत्रैवाऽऽस्ते शचीयुक्तः स्वकृतचिन्तय विभु

इति तस्य वचः श्रुत्वा देवा अग्निपुरोगमाः । गुहां मेरोर्ययुःशीघ्रं दृष्ट्वा प्रार्थयितुं विभुम्
तत्र दृष्ट्वा गुहालीनं देवेन्द्रं पाकशासनम् । तुष्टुवुर्विविधैःस्तोत्रैस्तद्दीर्यैर्लोकविश्रुतैः
इन्द्र! तुभ्यं नमस्तेऽस्तु सर्वदेवाऽधिप्राय ते । वयंदैत्यैरर्दिताश्च त्वया हीनाभृशार्दिताः
स्थानभ्रष्टाश्च रामोऽङ्ग नानादेशेषु दुःखिताः । तस्मादागत्य देवेन्द्रजहिशत्रूनरिन्दम!
इति स्तुतस्तदा देवैर्निश्चक्राम गुहामुखात् । लज्जयाऽवनतोभूत्वा पश्यन्भूमिश्चक्षुषा
न किञ्चिदपि चोवाच दुःखाद्द्रवदभाषणः । तऽज्ज्ञात्वा धिषणः प्राह तं सुरेन्द्रं भयानकम्
मा शङ्का ते सुरपते! कर्माधीनमिदं जगत् । मानामानौ सुखं दुःखं लामालाभौ जयाजयौ
पूर्वकर्मानुरोधेन भवन्त्येते न संशयः । जीवः कर्मानुगो दुःखं दिष्टं दैवेन कालतः ॥

प्राज्ञाः प्रायो न शोचन्ति न प्रहृष्यन्ति वै सुखात् ।

तस्मात्प्रारब्धतः प्राप्तं दुःखं चेदं तव प्रभो! ॥ ३७ ॥

तत्प्राप्य मध्वन्दुःखं नैव शोचितुमर्हसि । इत्युक्तो गुरुणा चाऽऽहमवधानमराधिपान्

इन्द्र उवाच

परस्त्रीसङ्गदोषेण बलं वीर्यं यशोऽमलम् । मन्त्रशक्तिः शास्त्रशक्तिर्विद्याशक्तिश्च मानद
अभवन्नष्टवीर्यं मे तूष्णीं तेन वसाम्यहम् । पाकशासनवाक्यं तु श्रुत्वा स्वाचार्यसंयुताः
मन्त्रयामासुरेकान्ते पुनस्तस्य बलात्तये । तदा गुरुश्च तान्प्राह करुणञ्च विदुस्तमः

बृहस्पस्तिरुवाच

मासो वैशाखनामाऽयं प्रियो वै मधुघातिनः ।

सर्वाश्च तिथयः पुण्या मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ॥ ४२ ॥

तत्राऽपि च सितेपक्षेमासेऽस्मिन्नक्षयाह्वया । यास्तस्यां स्नानदादिभ्रष्टयाचकरोतिवै
तस्य पापसहस्राणि नश्यन्त्येव न संशयः । अनवद्यं तथैश्वर्यं बलं धैर्यं भवन्ति च ॥
तस्मात्तस्यां तृतीयायां हरिणा बलविद्विषा । स्नानदानादिसद्गर्मान्कारयामोहिताऽऽप्तये
भविष्यति च सा शक्तिर्विद्याया मन्त्रशास्त्रयोः । बलं धैर्यं यशश्चैव यथापूर्वभविष्यति
इत्येवन्तु विचार्याऽथ गुरुर्देवैः समाहितः । इन्द्रेण कारयामास धर्मान्तेतान् हरिप्रियान्
अक्षय्ययां तृतीयायां भुक्तिमुक्तिफलप्रदान् । तेन पूर्ववदेवाऽऽसीद्बलं धैर्यादिकं विभोः

चतुर्विंशोऽध्यायः]

* शुनीमोक्षप्राप्तिवर्णनम् *

परस्त्रीसङ्गदोषोऽपि सद्य एव व्यलीयत । पश्चाद्दत्ताशुभः शक्रोराहोर्मुक्त इवोदुपः ॥
देवतानां तथा मध्ये शुशुभे च हरिर्यथा । पश्चाद्देवैः समायुक्तो विनिर्जित्य तथाऽसुरान्
तृतीयायाश्च माहात्म्याद्वाग्ययुक्तोऽमरावतीम् ।

विवेश विभवैः सार्द्धं शङ्खतूर्यादिनिःस्वनैः ॥ ५१ ॥

अनुज्ञाताऽश्च शक्रेण स्वधामानि ययुः सुराः । ततस्ते यज्ञभागांश्च लेभिरेच यथापुरा
पिण्डभागांश्च पितरो यथापूर्वं प्रपेदिरे । स्वाध्याये मुनयस्तुष्टा दैत्यानाश्च पराजयः

तदा प्रभृति लोकेऽस्मिन् तृतीया चाऽक्षयाऽऽह्वया ।

प्रख्याता सर्वलोकेषु देवर्षिपितृतुष्टिदा ॥ ५४ ॥

तस्मात्पुण्यतमा वैशाखसर्वकर्मनिवृत्तनी । भुक्तिमुक्तिप्रदानृणां तृतीया चाऽक्षयाऽऽह्वया

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादेऽक्षय्यतृतीयायाः श्रेष्ठत्वकथनं

नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

शुनीमोक्षप्राप्तिवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

तिथिष्वेतासु पुण्यासु द्वादशीसितपक्षिणी । वैशाखमासे राजेन्द्रसर्वाधौघविनाशिनी
किं दानैः किं तपोभिश्च किमुपोष्यं व्रतैश्च किम् ।
किमिष्टैश्चैव पूतैश्च द्वादशी यैर्न सेविता ॥ २ ॥

गङ्गायामुपरागे तु यो दद्याद्दोसहस्रकम् । तत्फलं समवाप्नोति प्रातः स्नात्वा हरेर्दिने ॥
यद्दत्तं चाहते चाऽन्नं द्वादश्याश्च सितेशुभे । सिक्थे सिक्थे भवेत्तस्य कोटिब्राह्मणभोजनम्
यो दद्यात्तिलपात्रन्तु द्वादश्यां मधुसंयुतम् । निर्धूताऽखिलबन्धस्तु विष्णुलोके महीयते

एकादश्यां सिते पक्षे कुर्याज्जागरणहरेः । स जीवन्नेव मुक्तः स्यात्तुष्टास्युः सर्वदेवताः
कोटीन्दुसूर्यग्रहणे तीर्थान्युत्प्लाव्य यत्फलम् ।
तत्फलं समवाप्नोति प्रातः स्नात्वा हरेर्दिने ॥ ७ ॥
तुलस्याः कोमलैः पत्रैर्द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् ।
समस्तकुलमुद्भृत्यविष्णुलोकाऽधिपो भवेत् ॥ ८ ॥
(क्षेपकः—तुलसीपत्रपुष्पैश्च वैशाखेऽश्वत्थपूजनम् ।

पुष्पाद्यभावे धान्यैर्वा पूजयेन्मधुसूदनम् ॥ १ ॥)

यमपितृन्गुरुन्देवान् विष्णुमुद्दिश्यमानवः । माधवे शुक्लद्वादश्यांसोदकुम्भसदक्षिणम्
दध्यन्नञ्चैव यो दद्यात्तस्य पुण्यफलं ऋणु । प्रयागे प्रत्यहञ्चैव कुर्याद्यः कोटिभोजनम्
यावत्सम्बत्सरं पुण्यं पद्मसाम्रैर्मनोरमैः । तत्फलं समवाप्नोति मधुशासनशासनात्
शालिग्रामशिलादानं यः कुर्याद्द्वादशी दिने । वैशाखे शुक्लपक्षे तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
द्वादश्यां पयसा यस्तु स्नापयेन्मधुसूदनम् ।

राजसूयाऽश्वमेधाभ्यां यत्फलं परिजायते ॥ १३ ॥

त्रयोदश्यां यजेद्विष्णुं पयोदधिविमिश्रितैः । शर्करामधुभिर्द्रव्यैर्मधुसूदनप्रीतये ॥ १४ ॥
तत्फलं समवाप्नोति गङ्गायां नाऽत्र संशयः । पञ्चामृतैश्च यो विष्णुं भक्त्या संस्नापयेद्विभुम्
स सर्वकुलमुद्भृत्य विष्णुलोके महीयते । यो दद्यात्पानकं ह्यस्यां सायाह्ने प्रीतये हरेः
जीर्णपापं जहात्या शुजीर्णं त्वचमिवोरगः । सायाह्ने चैव यो दद्यादुर्वारकरसायनम्
भवेन्मुक्तः कर्मबन्धादुर्वारकरसायनात् । इधुदण्डं चूतफलं दद्याद्द्राक्षाफलानि च ॥
न विच्छित्तिः सन्ततेः स्यात्तस्य वै शतपूरुषम् ।

यो दद्याद्गन्धलेपं तु सायाह्ने द्वादशीदिने ॥ १६ ॥

बाह्योपघातैः सकलेर्मुच्यते नाऽत्र संशयः । यत्किञ्चित्कुरुते पुण्यं द्वादश्यां राजसत्तम
माधवे तु सिते पक्षे तदक्षय्यफलं लभेत् । प्रख्यातिमस्या वक्ष्यामि येन जातेति भूमिप
सर्वेषां सर्वपापघ्नीं सर्वमङ्गलदायिनीम् । पुराकाशमीरदेशे तु द्विजो देवव्रताह्वयः ॥ २२ ॥
तस्याऽऽसीन्मालिनीनामतनया चारुपिणी । ददौ तां सत्यशीलाय विप्रवर्याय धीमते

तामुद्राह्य ययौ धीमान्स्वदेशं यवनाऽऽह्वयम् ।
रूपयौवनसम्पन्ना तस्य नैव प्रियाऽभवत् ॥ २४ ॥
सदा विद्वेषसंयुक्तस्तस्यां तिष्ठति निष्ठुरः ।
नाऽन्यस्य कस्यचिद्द्वेष्टि तां विना नृपते! पतिः ॥ २५ ॥
तस्मिन्सा क्रोधसंयुक्ता वशीकरणलम्पटा ।
अपृच्छत्प्रमदा राजन्यास्त्यक्ताः पतिभिः पुरा ॥ २६ ॥
तामिरुक्ता तु सा भूप! वश्यो भर्ता भविष्यति ।
अस्माकं प्रत्ययो जातो भर्तृत्यागावमानिनाम् ॥ २७ ॥

प्रयुज्य भेषजं वश्यं नीताहि पतयः पुराः । योगिनीं त्वं तु गच्छाऽद्य दास्यते भेषजं शुभम्
न विकल्पस्त्वया कार्यो भविता दासवत्पतिः । योगिनीमन्दिरे गत्वा तासां वाक्येन भूपते
प्रसादमतुलं तस्या लेभेदुश्चारिणी सती । शतस्तम्भसमायुक्तां कुटीं भेजेत्वरान्विता
सुविस्तृतां सुवर्चस्कां तथैवाऽया तयामिकाम् ।

प्रावृता दीर्घवस्त्रेण सन्निधिं तेन योगिनी ॥ ३१ ॥

दीर्घाभिश्च सटामिस्तु प्रावृता दीप्तिसंयुता । परिचारसमोपेता वीक्षमाणा शनैः शनैः
अक्षसूत्रकरा सा तु जपन्ती प्रार्थिता तथा । ददौ वश्यकरं मंत्रं क्षोभकं प्रत्ययात्मकम्
ततः सा प्रणता भूत्वा दद्याद् द्रव्याङ्गुलीयकम् ।

वज्रमाणिक्यसंयुक्तमतिरक्तप्रभान्वितम् ॥ ३४ ॥

सुदुकाञ्चनसंयुक्तं भानुरश्मिसमद्युति । ततो दृष्ट्वा तु सन्तुष्टा पादस्थं चाङ्गुलीयकम्
हृदयञ्च तथा ज्ञातं तत्पतेरवमानजम् । तदोक्ता हि तथा भूप! तापस्या हितयुक्तया ॥
चूर्णो रक्षान्वितो ह्येष सर्वभूतवशङ्करः । चूर्णं भर्तरि संयुज्य रक्षां ग्रीवाश्रयां कुरु
भविष्यति पतिर्वश्यो नाऽन्यां यास्यति सुन्दरीम् ।

नाऽप्रियं वदति कापि दुश्चारिण्यास्तवाऽपि च ॥ ३८ ॥

चूर्णरक्षां गृहीत्वा सा प्राप भर्तृगृहं पुनः । प्रदोषे पयसा युक्तश्चूर्णो भर्तरि योजितः
ग्रीवायां हि कृता रक्षा न विचारः कृतस्तथा । तदा सपीतचूर्णस्तु भर्तानृपवरोत्तम

तच्चूर्णात्क्षयरोगोऽभूत्पतिः क्षीणोदिनेदिने । गुह्येतुकमयोजाताधोरादुष्टव्रणोद्भवः
दिनैःकतिपयैराजन्पत्युर्नैवव्यवस्थितिः । उवासस्वेच्छयासाऽपिपुंश्चलीदुष्टचारिणी
हततेजास्ततो भर्ता तामुवाचाऽऽकुलेन्द्रियः ।

कन्दमानो दिवारात्रौ दासोऽस्मि तव शोभने ॥ ४३ ॥

ब्राहि मां शरणं प्राप्तंनेच्छेऽहमपरांस्त्रियम् । तत्तस्यविदितंज्ञात्वाभीतासामेदिनीपते
अलङ्कारकृते पत्युर्जीवनेच्छुर्न वै हिता । योगिनीं च ययौ शीघ्रं तस्यैसर्वव्यवेदयत्
तया च भेषजं दत्तं द्वितीयंदाहशान्तये । दत्तेचभेषजेतस्मिन्स्वस्थोऽभूत्तक्षणात्पतिः
तिष्ठत्युपपतिर्गृहे गृहकृत्याऽपदेशतः । सर्वं वर्णसमुद्भूता जारास्तिष्ठन्ति वै गृहे ॥
न किञ्चिद्वचने शक्तिर्भर्तुर्जाता कथञ्चन । ततस्तेनैव दोषेण सर्वाङ्गेषु च जज्ञिरे ॥

कमयश्चास्थिभेत्तारः कालान्तकयमोपमाः ।

तैर्नासाजिह्वयोश्चाऽऽसीच्छेदः कर्णद्वयस्य च ॥ ४४ ॥

स्तनयोश्चाङ्गुलीनाञ्च पङ्कजं चाऽपि चाऽऽगतम् । तेनपञ्चत्वमापन्नागतानरकयातनाः
ताम्रभाण्डे च सा दग्धाऽयुतानिदश पञ्च च । श्वानयोनिषुसञ्जाता शतवारं पुनःपुनः
छिन्ननासा छिन्नकर्णा कमिमूर्द्धा निरन्तरम् । छिन्नपुच्छाभग्नपादा ताडिताचगृहेगृहे
पश्चात्सौवीरदेशेषु पञ्चबन्धोर्द्विजस्य च । दास्या गृहेशुनी जाता बहुदुःखसमाकुला
छिन्नकर्णा छिन्ननासा छिन्नपुच्छाऽङ्घ्रिरातुरा ।

कमिपूर्णशिरा नित्यं कमियोनिश्च तिष्ठति ॥ ५४ ॥

एवं त्रिशद्गतावर्षा अस्मिञ्जन्मनि भूमिप । देवात्कर्मविपाकेन वैशाखे मेषगे रवौ ॥
शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां पञ्चबन्धोस्तनूद्वयः । नद्यांस्नात्वा शुचिर्भूत्वा सार्द्रवस्त्रोगृहंययौ
तुलसीवेदिकाम्प्राप्य पादाववनिजे निजौ । वेदिकायामधोदेशे साशुनीस्वापमागता
प्राक्सूर्योदयवेलायां पादोदकपरिप्लुता ।

सद्यो ध्वस्ताऽशुभा जाता जातिस्मृतिरभूत्क्षणात् ॥ ५८ ॥

स्मृत्वा कर्म कृतं पूर्वं सा शुनी तापसंतदा । चुक्रोशकरुणादीनामुने ब्राहीतिवै पुनः
स्वकर्मच मुनीन्द्राय स्मृत्वाचख्यौभयाऽऽकुला ।

भर्तुर्विषप्रयोगं तु स्वस्य दुश्चरितं तथा ॥ ६० ॥

याऽन्यापियुवती ब्रह्मन्भर्तुर्वश्यं समावरेत् । वृथाधर्मा दुराचारा पच्यते ताम्रभाजने
भर्तानाथोगुरुर्मर्ताभर्तादैवतमुत्तमम् । विक्रियांकृत्यसाध्वीसा कथं सुखमवाप्नुयात्
तिर्यग्योनिशतं याति कमिकोटिरातानिव । तस्माद्भूसुरकर्तव्यंस्त्रीभिर्भर्तुर्वचःसदा
साऽहं पश्ये पुनर्योनिं कुत्सितां यातनान्विताम् ।

यदि नोद्धरसे ब्रह्मन्नद्यत्वंदृष्टिसममुखाम् ॥ ६४ ॥

तस्मादुद्धर मां ब्रह्मदुष्कृतां पापचारिणीम् । सुकृतस्य प्रदानेन वैशाखे शुक्लपक्षके
या कृता तु त्वया ब्रह्मन्द्वादशी पुण्यवर्द्धिनी ।

तस्यां त्वया कृतं पुण्यं स्नानदानान्नभोजनैः ॥ ६६ ॥

दुश्चारिण्यापिब्रह्मंस्तेनमुक्तिर्भविष्यति । यस्यांतुभूसुरःस्नातःस्वगृहेमनुजःकिल
सर्वतीर्थफलावाप्तिं लभते ताऽत्र संशयः । तप्तं दत्तं हुतं यत्र कृतं देवार्चनादि यत् ॥
तदक्षय्यफलं ज्ञेयं यत्कृतं द्वादशीदिने । एवं विधयफलं यत्स्यात्तद्देहि सकलं मम ॥

द्वादश्यामुपवासेन त्रयोदश्यां तु पारणात् ।

यत्फलं स्यात्तद्व्यद्धा तेन मुक्तिर्भविष्यति ॥ ७० ॥

दयां कुरु महाभाग! दीनायां दीनवत्सल । दीननाथो जगन्नाथो गुप्सन्नाथोजनार्दनः
तदीयास्तादृशाएवयथाराजातथाप्रजाः । वैवस्वतपदध्वं सिन्परित्राहिसुदुःखिताम्
त्वद्द्वारवासिनीं दीनांशुनींमां दीनवत्सल । ब्रह्महत्यासहस्रम्वागोहत्यानांसहस्रकम्
अगम्यानाञ्च कोटीश्च दहत्येव शुभातिथिः । तस्यां कृतं महापुण्यं मह्यदत्त्वामहामुने
मामुद्धर समुद्विग्नां दीनां नाथ समुद्धर । अन्तेतुभ्यं द्विजेन्द्राय नमउक्तिं वदाम्यहम्
इतितस्यावचःश्रुत्वाशुनीमाहमुनेःसुतः । स्वकृतंजन्तवोऽश्नन्ति सुखदुःखात्मकंशुनि

तस्मात्किमु त्वया कार्यं क्षुद्रया पापशीलया ।

यया भर्ता वशं नीतो रक्षाचूर्णादिभिर्द्विजः ॥ ७३ ॥

साधुभ्यो यत्कृतं पापं स्वस्य दुःखकरम्भवेत् ।

साधुभ्यो यत्कृतं पुण्यं स्वस्य दुःखहरम्भवेत् ॥ ७८ ॥

उभयं भ्रंशतामेति पापेभ्यो यत्कृतम्भवेत् । शर्करामिश्रितं क्षीरं काद्रवेयनिवेदितम्
विषवृद्धिकरं दृष्टमेवं पापकरं भवेत् । वदत्येवं मुनिसुते शुनी दुःखैकरूपिणी ॥ ८० ॥

पुनचुकोशोर्ध्वस्वरं तत्पित्रे बहुभाषिणी ।

पद्मबन्धो! परित्राहि शुनीं त्वद्द्वारवासिनीम् ॥ ८१ ॥

त्वदुच्छिष्टाशिनीं नित्यं त्वं पाहीति पुनः पुनः ।

स्वपोष्या ये हि वर्तन्ते गृहस्थस्य महात्मनः ॥ ८२ ॥

तेषामुद्धरणं कार्यमिति वेदविदां मतम् । चण्डाला वायसाश्चैव सारमेयाश्च नित्यशः
गृहस्थानां दयापात्रं प्रत्यहम्बलिभोजिनः । अशक्तं नोद्धरेत्पोष्यं रोगायुपहतं यदि

सोऽथः पतेन्नः सन्देह इति वेदविदां मतम् ॥ ८५ ॥

कर्तारमेकं जगतां हिकर्ता कृत्वात्मना पाति समस्तजन्तून् ।

दारादिरूपव्यपदेशतो हरिस्तस्मात्तदाज्ञा खलु पोष्यरक्षा ॥ ८६ ॥

स्वपोष्यरक्षां परिहृत्य जन्तुर्देवेन कल्प्या यदि वर्ततेऽन्यथीः ।

स देवद्रोश्चा सकलस्य हन्ता कीनाशलोकाननु सम्प्रयाति ॥ ८७ ॥

कर्तव्यत्वादयालुत्वादेतामुद्धर दुर्मतिम् । इति तस्या वचःश्रुत्वा दुःखार्ताया गृहे सुतः

निश्चक्राम गृहात्तूर्णं पद्मबन्धुर्दयानिधिः ॥ ८८ ॥

किमेतदिति तां प्राह पुत्रं सर्वं न्यवेदयत् । स तु पुत्रवचः श्रुत्वा तमेवं प्राह विस्मितः

पद्मबन्धुस्वाच

ममात्मजकथं वाक्यमीदृशं व्याहृतं त्वया । न साधूनामिदं वाक्यं भवतीह वरानन
आत्मसौख्यकराः पापा भवन्ति परिभाविताः । पश्य पुत्र जनाः सर्वे परोपकरणाय वै
शशीसूर्योऽथ पवनो रजनी हुतभुग्जलम् । चन्दनं पादपाः सन्तः परोपकरणे स्थिताः
अस्थिदानं कृतं पुत्र कृपया हि दधीचिना । देवानामुपकाराय ज्ञात्वा दैत्यान्महाबलान्
कपोताऽर्थे स्वमांसानि शिविना भूभुजा पुरा । प्रदत्तानि महाभाग श्येनाय भुक्षितानि वै
जीमूतवाहनो राजा पुराऽऽसीत्क्षितिमण्डले । तेनाऽपि जीवितं दत्तं गरुडाय महात्मने
तस्मादयालुना भाव्यं भूसुरेण विपश्चिता । शुद्धे वर्षति देवस्तु किमशुद्धे न वर्षति

चतुर्विंशोऽध्यायः]

* शुनीमोक्षप्राप्तिनिरूपणम् *

७०१

किन्न दीपयते चन्द्रश्चण्डालानां गृहे सदा । तस्मादहं शुनीमेतां याचन्तीञ्च पुनः पुनः

उद्धरिष्ये निजैः पुण्यैः पङ्कमग्राञ्च गां यथा ।

इति पुत्रं निराकृत्य प्रतिजज्ञे महामतिः ॥ ९८ ॥

दत्तं दत्तं महापुण्यं द्वादशीदिनसम्भवम् । शुनि! गच्छ हरेर्धाम निर्धृताऽखिलकल्मषा
तद्वाक्यात्सहसा भूष! दिव्याऽऽभरणभूषिता । विमुच्य देहं जीर्णान्तु दिव्यरूपधरा शुभा

शताऽऽदित्यप्रभा जाता सावित्रीप्रतिमा यथा ।

जगामाऽऽमन्य तं विभ्रं द्योयन्ती दिशो दश ॥ १०१ ॥

भुक्त्वा दिवि महाभोगान्पश्चाज्जातामहीतले । नरनारायणाद्वैवा दुर्चशीनाम नामतः ॥
वैशाखशुद्धद्वादश्याः प्रभावेण वराङ्गना । देवानाञ्च प्रिया जाता अप्सरस्त्वचसाययौ

यद्योगिगम्यं हुतभुक्प्रकाशं वरं वरेण्यं परमार्थरूपम् ।

यत्प्राप्य सन्तोऽपि हि यान्ति मोहं तत्प्राप रूपञ्च शुनी हि देवी ॥ १०४ ॥

पश्चात्स पद्मबन्धुर्हि तां तिथिं पुण्यवर्द्धिनीम् ।

लोवेटीं ख्यापयामास मधुद्विदप्राणवल्लभाम् ॥ १०५ ॥

कोटीन्दुसूर्यग्रहणाधिका सा समस्तरूपाधिकपुण्यरूपा ।

यज्ञैः समस्तैरतिरिच्यमाना द्विजेन ख्याता भुवनत्रये च ॥ १०६ ॥

इहि श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीपसम्वादे शुनीमोक्षप्राप्तिर्नाम

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

वैशाखमासमाहात्म्योपसंहारवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

यास्तिस्रस्तितथयः पुण्या अन्तिमाः शुक्लपक्षके ।

वैशाखमासि राजेन्द्र! पूर्णिमान्ताः शुभावहाः ॥ १ ॥

अन्त्याः पुष्करिणीसञ्ज्ञाः सर्वपापक्षयावहाः । माधवेमासियत्पूर्णस्नानं कर्तुं न चक्ष्मः

तिथिष्वेतासु स स्नायात्पूर्णमेव फलं लभेत् ।

सर्वे देवास्त्रयोदश्यां स्थित्वा जन्तून्पुनन्ति हि ॥ ३ ॥

पूर्णायाः सर्वतीर्थैश्च विष्णुना सहसंस्थिताः । चतुर्दश्यां सयज्ञाश्च देवा एतान्पुनन्ति हि

ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा सर्वानेतान्पुनन्ति हि । एकादश्यां पुराजज्ञे वैशाख्याममृतं शुभम्

द्वादश्यां पालितं तच्च विष्णुना प्रभविष्णुना । त्रयोदश्यां सुधां देवान्पाययामास वै हरिः

जघान च चतुर्दश्यां दैत्यान् देवविरोधिनः । पूर्णायां सर्वदेवानां साम्राज्याऽऽमिर्बभूव ह

ततो देवाः सुसन्तुष्टा एतासां च वरं ददुः । तिसृणाञ्च तिथीनां वै प्रीत्योत्फुल्लविलोचनाः

एता वैशाखमासस्य तिस्रश्च तिथयः शुभाः । पुत्रपौत्रादिफलदानराणां पापहानिदाः

योऽस्मिन्मासे च सम्पूर्णं स्नातो मनुजाधमः । तिथित्रये तु स्नात्वा पूर्णमेव फलं लभेत्

तिथित्रयेऽप्यकुर्वाणः स्नानदानादिकं नरः । चाण्डालीं यो निमासाद्य पश्चाद्रौरवमश्नुते

उष्णोदकेन यः स्नाति माधवे च तिथित्रये । रौखं नरकं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश

पितृन् देवान्समुद्दिश्य दध्यन्नं ददाति यः । पेशाचीं यो निमासाद्य तिष्ठत्याभूतसम्प्लवम्

प्रवृत्तानाञ्च कामानां माधवे नियमे कृते । अपश्यं विष्णुसायुज्यं युज्यते नात्र संशयः

आमासं नियमासक्तः कुर्याद्यदि दिनत्रये । तेन पूर्णफलं प्राप्य मोदते विष्णुमन्दिरे

यो वै देवान्पितृन्विष्णुं गुरुमुद्दिश्य मानवः ।

न स्नानादि करोत्यद्वाऽमुष्य शापप्रदा वयम् ॥ १६ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः] * वैशाखेऽन्त्यतिथित्रयमाहात्म्यवर्णनम् *

७०३

निःसन्तानो निरायुश्च निःश्रेयस्को भवेदिति । इति देवावरं दत्त्वा स्वधामानिययुः पुरा
तस्मात्तिथित्रयं पुण्यं सर्वघौघविनाशनम् । अन्त्यं पुष्करिणीसञ्ज्ञं पुत्रपौत्रविचर्दनम्
या नारी सुभगाऽऽपूपपायसं पूर्णिमादिने । ब्राह्मणाय सकृद्द्यात्कीर्तिमन्तं सुतं लभेत्
गीतापाठन्तु यः कुर्यादन्तिमे च दिनत्रये । दिनेदिनेऽश्वमेधानां फलमेति न संशयः
सहस्रनामपठनं यः कुर्याच्च दिनत्रये । तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः शक्नोति विवाभुवि
सहस्रनामभिर्देवं पूर्णायां मधुसूदनम् । पयसा स्नाप्य वै याति विष्णुलोकमकलमपम्
समस्तविभवेर्यस्तु पूजयेन्मधुसूदनम् । न तस्य लोकाः क्षीयन्ते युगकल्पादिव्यत्यये

अस्नात्वा चाऽप्यदत्त्वा च वैशाखश्च गतो यदि ।

स ब्रह्मा गुरुश्च पितृणां यातकस्तथा ॥ २४ ॥

श्लोकाद् श्लोकपादम्वा नित्यं भागवतोद्भवम् ।

वैशाखे च पठन्मर्त्यो ब्रह्मत्वं चोपपद्यते ॥ २५ ॥

यो वै भागवतं शास्त्रं शृणोत्येतद्दिनत्रये । न पापं लिप्यते काऽपि पद्मपत्रमिवाम्भसा
देवत्वं मनुजैः प्राप्तं कैश्चित्सिद्धत्वमेव च । कैश्चित्प्राप्तो ब्रह्मभावो दिनत्रयनिषेवणात्
ब्रह्मज्ञानेन वै मुक्तिः प्रयागमरणेन वा । अथवा मासि वैशाखे नियमेन जलाप्लुते ॥

नीलं वृषं समुत्सृज्य वैशाख्याञ्च जलाप्लुते ।

समस्तबन्धनिर्मुक्तः पुमान्याति परं पदम् ॥ २६ ॥

गां सवत्सां द्विजेन्द्राय सीदते च कुटुम्बिने । इहापमृत्युनिर्मुक्तः परत्र च परम्ब्रजेत्
स्नानदानविहीनस्तु वैशाखीञ्चैव यो नयेत् । श्वानयोतिशतंप्राप्य विष्टायां जायते कृमिः
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटिश्च तीर्थानि भुवसत्रये । सम्भूय मन्त्रयाञ्चक्रुः पापसङ्घातशङ्किताः

जना अस्मासु पापिष्ठा विसृजन्ति स्वकं मलम् ।

तदस्माकं कथं गच्छेदिति चिन्ता समन्विताः ॥ ३३ ॥

तीर्थपादं हरिजम्बुः शरण्यं शरण्यं विभुम् । स्तुत्वा च बहुभिः स्तोत्रैः प्रार्थयामासुरञ्जसा
देवदेव जगन्नाथ सर्वाघौघविनाशन ! । जना अस्मासु पापिष्ठाः स्नात्वा पापानि सर्वशः
विसृज्य त्वत्पदं यान्ति त्वदाज्ञाधारिणो भुवि ।

अस्माकञ्चैव तत्पापं कथं गच्छेज्जनार्दन ! ॥ ३६ ॥
तदुपायं वदास्माकं त्वत्पादशरणैषिणाम् । इति तीर्थैः प्रार्थितस्तु भगवान्भूतभावनः
प्रहसन्प्राह तीर्थानि मेघगम्भीरया गिरा ।

श्रीभगवानुवाच

सिते पक्षे मेघसूर्ये वैशाखान्ते दिनत्रये ॥ ३८ ॥
सर्वतीर्थमये पुण्ये ममाऽपि प्राणवल्लभे । यूयं भगोदयात्पूर्वं बहिःसंस्थजलाप्लुताः
विमुक्तायाः पुण्यरूपा भवन्त्वाशु सुनिर्मलाः । भवद्विश्च विमुक्तावैर्येन स्नातादिनत्रये
तेषु तिष्ठन्तु तत्पापं जनैर्युष्मद्विरेचितम् । इति तीर्थपदो विष्णुस्तीर्थानाञ्च वरं ददौ
अनुज्ञाप्य च तान्यो नात्तत्रैवान्तरर्थायत । स्वधामानि पुनः प्राप्य तानि तीर्थानि नित्यशः
प्रतिवर्षन्तु वैशाखे तथैवान्त्यदिनत्रये । तेनाद्यौवं विमुच्यैव याग्नित् निर्मलतामहो
ये तु स्नानं न कुर्वन्ति वैशाखान्तदिनत्रये । ते भवन्तु समस्तानां जनानां पातकाऽऽश्रयाः
इति शापञ्च तीर्थानि ह्यस्मात्तानां वदन्ति च ।

न तेन सदृशः पापो यो न स्नातो दिनत्रये ॥ ४० ॥
विचारितेषु शास्त्रेषु न दृष्टो न च वै श्रुतः । तस्माद्दिनत्रये कार्यं स्नानं दानार्चनादिकम्
अन्यथा नरकं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश । इत्येतत्सर्वमाख्यातं श्रुतकीर्ते ! महामते ! ॥
पृष्टं वैशाखमाहात्म्यं यथा दृष्टं यथा श्रुतम् । माहात्म्यस्य च लेशोऽयं माधवस्य च वर्णितः
कात्स्न्याद्वक्तुं च ब्रह्माऽपि नाऽलं वर्षशतैरपि ।

पुरा कैलासशिखरे पार्वत्यै शङ्करः स्वयम् ॥ ४६ ॥
आह माधवमाहात्म्यं पृच्छन्त्यै शतवत्सरम् । तथापि नान्तमगमदशक्तो विरराम ह
को नु वर्णयितुं शक्तः कात्स्न्यान्माहात्म्यमुत्तमम् ।
विना विष्णुं जगन्नाथं नारायणमनामयम् ॥ ५१ ॥
पुरा सर्वेऽपि ऋषयो माहात्म्यं पापनाशनम् । लेशस्य लेशं व्याचख्युर्जनानां हितकाम्यया
नाऽन्तः केनापि व्याख्यातो ह्यशक्तत्वान्महीपते !
त्वञ्च मासे तु वैशाखे कुरु दानादिसत्क्रियाः ॥ ५३ ॥

तेन भुक्तिश्च मुक्तिश्च सम्प्राप्नोषि न संशयः । इति तं बोधयित्वा च मैथिलं जनकाह्वयम्
श्रुतदेवस्तमामन्त्र्य गन्तुं चक्रे मनस्ततः । जाताह्लादः स राजर्षिर्गलद्वाप्पाकुलेक्षणः
उत्सवं कारयामास स्वाभिवृद्ध्यै मनोरमम् ।

ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य शिविकामधिरोप्य तम् ॥ ५६ ॥
चतुरङ्गवलयैः क्तः स्वयं पृष्ठमथाऽन्वगात् । पुनश्चान्तः पुरम्प्राप्य सकलैर्विभवैरपि ॥
वस्त्रैराभरणैश्चैव गोभूतिलहिरण्यकैः । प्रणम्य च परिक्रम्य तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥
ततः स तु महातेजाः श्रुतदेवो महायशः । सन्तुष्टः परमप्रीतो ययौ धामस्वकं मुनिः
त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां च माधवे । स्नानं दानं पूजनञ्च कथाश्रवणमेव च
वैशाखधर्मनिरतः स वै मोक्षमवाप्नुयात् । धनशर्मा ब्राह्मणश्च प्रेताश्चैव यथा पुरा ॥

नारद उवाच

इत्येतत्परमाख्यानमम्बरीष ! तवोदितम् । श्रवणात्सर्वपापघ्नं सर्वसम्पद्बिधायकम्
तेन भुक्तिश्च मुक्तिश्च ज्ञानं मोक्षश्च विन्दति । इति तस्य वचः श्रुत्वा अम्बरीषो महायशः
प्रहृष्टान्तरवृत्तिश्च बाह्यव्यापारवर्जितः । प्रणनाम तथा मूर्ध्ना दण्डवत्पतितो भुवि
विभ्रमैरखिलैश्चाऽपि पूजयामास तम् पुनः । सम्पूजितस्तमामन्त्र्य नारदो भगवान्मुनिः
लोकान्तरं ययौ धीमाञ्छ्लापाञ्चैकत्र संस्थितिः ।
अम्बरीषोऽपि राजर्षिर्नारदोक्तानिमाञ्छुभान् ॥ ६६ ॥
धर्मान्कृत्वा विलीनोऽभूत्परे ब्रह्मणि निगुणे ।

सूत उवाच

य इदं परमाख्यानं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् ॥ ६७ ॥
शृणयाद्वा पठेद्वाऽपि स याति परमाङ्गतिम् । लिखितं पुस्तकं येषां गृहेतिष्ठति मानदाः
तेषां मुक्तिः करस्था हि किमु तच्छ्रवणात्मनाम् ॥ ६८ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाऽम्बरीषसम्वादे फलश्रुतिकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
समाप्तमिदं वैशाखमासमासमाहात्म्यम्